ZДAPENNI

Muzeum Włości Dubiażyńskiej

Na łamach niniejszego numeru „Bielskiego Hostincia” inaugurujemy działalność Muzeum Włości Dubiażyńskiej (Муз’ej Дубјажынскуј Волості). Na razie będzie to placówka „na papierze”. Będziemy publikować materiały, dotyczące historii i kultury unikalnego zakątka Ziemi Bielskiej. Już w średniowieczu tętnił on życiem społecznym. Tędy przebiegał trakt kniaziów i królów z Bielska do Mielnika (М’іел’ніцкі Гостінец’), w niektórych wsiach mieszkali bojarowie. Od XVI w. zaczęły się rozwijać dwory i majątki, powstawały cerkwie. W 1861 r. Dubiażyn stał się centrum administracyjnym dla największej gminy w powiecie bielskim, która liczyła ponad 100 wsi, folwarków, dworów, osad i kolonii. Gmina istniała do 1935 r. Należały do niej również nasze Studziwody. W tym miejscu pozwolę na studziwodzko-dubiażyńską dygresję.

Z Dubiażynem, poprzez żonę, która tu się urodziła, jestem związany osobiście. Zresztą, nasze Studziwody były tej wsi zawsze bardzo bliskie, poprzez koligacje rodzinne. Pierwsi z Dubiażyna przyszli tu Płaton i Olga Stepaniukowie, którzy w 1926 r. kupili plac od Józefa Grabowskiego (wyemigrował do Ameryki). Potomkowie synów Płatona: Lijuszki, Fiedi i Szury mieszkają w Studziwodach do dziś. Ten

Na ulicy w Dubiażynie, 1967 r.; od lewej: Teodor Romaniuk (Fiedia Hrypin), Mikołaj Stepaniuk (Kola Pietryszyn), Aleksander szymczuk (Szura Szeszelaków), Piotr Gerasimiuk (Pietiusza), Mikołaj Romaniuk (Kolania); zdjęcie ze zbiorów Pawła Chmura

Widok na Dubiażyn z Hory Stromuj, 1967r.; foto ze zbiorów Pawła Chmura

ród i teraz nazywa się Płatoniszyny. Drugi w Studziwody wżenił się Mikołaj Saluk, którego wybranką została Maria Kiryluk. A potem w „prymaki" przybył tu Borys Owerczuk. Wraz z żoną Walą z rodu Ostaszewskich, na Welikich Horodach stworzyli wzorcowe gospodarstwo. Mieli chlewnię, wytwórnię walonek z gręplarnią, hodowlę nutrii, gołębi. W wolnych chwilach Borka Owerczuk lubił wyjść z akordeonem na ulicę lub do sąsiadów, pograć i pośpiewać (pamiętam z dzieciństwa takie rozśpiewane, z udziałem Borki, gościny w domu naszych kuzynów Luszyka i Nadi Chomaniuków). Borka Owerczuk był znany z gościnności i życzliwości wobec innych. Podobnie jak syn, nieodżałowanej pamięci Tolik Owerczuk.

Muzykalnością wyróżniał się Płaton Stepaniuk i jego synowie. Sam Pałton grał na skrzypcach, Lijuszka i Fiedia również, a Szura na akordeonie. Pamiętam, chyba w 1985 r. grałem z nim na jednej z ostatnich studziwodzkich choinek w nieistniejącej starej świetlicy.

Ideę powołania Muzeum Włości Dubiażyńskiej z entuzjazmem przyjął mój redakcyjny kolega, nauczyciel Marek Chmur, jednocześnie śpiewak białoruskiej „Małanki" (działającej pod patronatem naszego Stowarzyszenia). Dubiażyn dla Marka jest kołyską i tym najlepszym miejscem na ziemi, do którego wraca realnie i w myślach. Być może nasza idea nabierze kiedyś kształtów. Na razie, zapraszamy czytelników na wędrówkę po historii tych miejsc. W tym i kolejnych numerach B.H. przedstawimy dzieje majątku Podbiele, cerkwi, gminy, pokażemy archiwalne fotografie.

Zachęcamy do dzielenia się z nami swoją wiedzą i materiałami fotograficznymi oraz archiwalnymi.

Doroteusz Fionik

Нарыс гісторыjі маjонтку в Пуодбіел'у до 1915 р.

Пісана гісторыја Пуодбіел'а або Подбіел'ска, јак давніеj называлі мајонток, ведецц'е од XVI віеку і је муоцно звјазана з рус'кім земл'анскім родом Вагановскіх. То воны тут першы збудовалі двуор, фундовалі церкву, а сусіедні вјоскі почалі хутко розвіватіс'е.

В часах Вагановскіх

Першым вјадомым представніком роду Вагановскіх је Міхајло Грыгоровіч, јакі в ліетах 1481-1488, пры віл'енскім дворові велікого кн'аз'а быв кон'ушым. За своју добру службу од Казіміра Јаг'елончыка отрымав село Ваганово з прыс'уолкамі Светычовом і Понікввамі, которы ліжат коло Высокого Літовского. Раніеj Ваганово нал'ежало таксамо віл'енскім кон'ушым дворным: Грын'у Ходковічу Волловічу і Міцуті. Ал'е туол'кі Міхајло і јого потомкі звезалі свуој л'ос з тымі земл'амі, обравшы прозвіешче – Вагановскі.

Не міелі однак Вагановскі доброго жыц'а од сусіедув. З 1520 р. вдова по Міхајлові, разом з сыном Фјодором Вагановскім змагалас'е з Ал'ександром Солтаном за права до вотчынных вагановскіх земел' на Поніквах. Солтан, власнік сусіедн'ого Вовчына, "впирал рекучы, бы то земля его была вотчынская". Жыгімонт Стары в 1533 р. потвердів право на ПонІквы за Фјодором. Мало того, в 1535 р. велікі кн'аз' дозволів Фјодору, тогды војскому кам'ен'ецкому, право заложыті тут міесто. До того однак не дошло, бо по сусіедзку розвівавс'е прыватны город Јана Храптовіча – Высок'е, јакоје од 1494 р. міело вже магдебурск'е право. До ролі міеста тоже претендовав Вовчын.

За права до корыстан'а з ліесуов Фјодор Вагановскі мусів в тој час змагатіс'е з іншымі сусіедамі – бојарамі Токаревскімі і Пужычанамі. Коб розсудіті справу, в 1529 рокові Жыгімонт мусів поклікаті спецыјал'ну комісіју, коб на міесц'у окресліті межы. Кіроваті комісјоју было доручено Ал'ександру Ходк'евічу, старості берест'јескому і маршалку господарскому. Было поклікано мнуого свіедкув, буольшост' з јакіх згоджалас'е з тым, што Вагановскіје од самого початку міелі право входу до Пушчы Токаревскуј і Пужыцкуј. Прысуд быв в такуом дусі – Жыгімонт шче того року потвердів Фјодорові і потомкам право входу до пушчы.

Ваганово было в тым часі мајонтком вже немалым і давало Фјодору Міхајловічу добры доходы. В перепісі вуојс'ка ВКЛ з 1528 р., серед земл'ан другого рејестру, Фјодор міев выставл'аті 19 коні, значыт середні лік. Дл'а порувнан'а, Івашко Јесмановіч з Л'евкув ставів 14, а Јануш Сап'ега з Дубна – 24 коні. Пры чым, част' земл'ан ставіло туол'кі себе самого, напрыклад Іван Резанец' з Точыкал. Вјадомо, не было тут јак Вагановскому чы Јесмановічу рувн'атіс'е з панамі Рады ВКЛ. Напрыклад, Ол'брахт Гаштолд, віл'енскі војевода выставл'ав 466 коні, а Міхајло Богуш Богавітыновіч, подскарбі з'емскі і власнік Орлі – 64 коні.

Збогатіевшы, Фјодор Вагановскі почав шукаті, коб де прыкупіті землі. А што берестіејскі повіет быв вже в тым часі вел'мі густо засіел'оны, почав розгл'адатіс'е на заходн'ум Пудл'ашу, коло Біел'ска. Спочатку купів пл'ац в самум міесті і тут выбудовав дуом, напевно шыкарны і богаты. Пуод небытност' пана за домом нагл'адалі слугі. І одного разу, а было то в 1536 р., колі Фјодора не было в Біел'скові, на дуом

Фјодор Фрыдрых Сап'ега, головны конкурент Вагановского

наiМкав Фјодор Фрыдрых Сап'ега з Бот'кув. Со своімі помочнікамі муМцно побів всіМх 12 Фјодоровых слуг, а "шаты, перла, сребро, кл'ејноты, грошы" забрав. Вагановскі лічыв страты на веліку суму тры тыс'ачы коп грошеј. Напаловіну менш стратілі бојары Вагановского, которых Сап'ега наiМкав тогды в Чохах.

Чом Фрыдрых Сап'ега так незл'убів Вагановского? Справа тут была в конкуренцыјі. Актывны Вагановскі почав в тој час выкупл'аті землі недал'еко од Бот'кув. В 1526 р. купів дворец в Шешылах, (пісалі мы про сіМе в 34 нр Б. Г.). А тој мајонток Сап'ега лічыв својеју власностіју. Незадовго посл'а того Фјодор набыв сусіМдні Чохі (ЗаболуМтны) і ВуМл'ку, јакаја посл'а стане называтіс'е Вагановом або Вул'коју Вагановскоју. Помнажавшы мајонткі, закупів Кругле, час'т' Красного Села, а на кунец' сам ПуМдбіМл'ск. Јако набуМкны, православны чоловіМк, вс'уды в своіх мајонтках фундовав церквы. І так, в Поніквах повстала церква Усп'енска, в Вул'ці – Міхајловска, а в ПуМдбіМл'ску – Спаска. Церква была правдоподуМбно фундована і в Шешылах. І може тут таксамо сідіт прычына непрыјазні Фрыдрыха Сапегі, католіка першого поколіМн'а, до Фјодора Міхајловіча Вагановского.

Право было однак за Вагановскімі. І воны біМл'ского Пудл'аша не покінулі, наодворуМт, вел'мі добре економічно собіе тут раділі. Добры землі на Круглум і ПуМдбел'ску давалі збуМже, јакоје сплавл'алі Нарвоју і Бугом до Віслы, і с'удоју – до Гдан'ска. МіМжду рокамі 1544 – 1561 Фјодора Вагановского і јого жену Марыну знаходім в актах мытнуј коморы во Влоцлавкові. За тој час перевезлі с'удоју 110 лаштув (к. 200 тон) збуМжа. Од 1568 р. тым товаром почынајут актывно гандл'оваті іх сыны: Іван, Рыгор, Ал'ександр, Фјодор і Јуры. До 1576 р. продајут коло 200 лаштув збуМжа (к. 400 тон). А што былі л'уд'мі заможнымі, в 1567 р. обов'азком каждого з іх дл'а Велікого Кн'азства было ставіті по 5 коні з ПуМдбіМл'а і Ваганова.

Посл'а долучен'н'а Біел'скуј Землі до Короны, браты Вагановскіје даліМ стојалі в еліті тутејшых земл'ан. В 1571 р. Ал'ександр быв маршалком корол'евскім, а Рыгор – војскім берестіМскім. Другі вспомінајецц'е пуМд роком 1594 јак власнік Ваганова (Вул'кі), ПуМдб'ел'ска (ПуМдбіМл'а) і часті Красного Села. В тым часі јого брат Фјодор трымав таксамо частку Ваганова і Круглого. Треті брат Ал'ександр вже тогды не жыв. Јого дочка Гал'шка держала буМл'шу част' Круглого. Посл'а јеjі смерті в 1594 р. Кругле было подіМл'оне міМжду Вагановскіх на штыры часті. Через незадовгі час Кругле трафіло однак до давніх конкурентув Вагановскіх – Сап'егув, јакіе міМлі свуМ двуМр в недал'екум Дубні. Казімір і Томаш Сап'егі перејмајут таксамо ВуМл'ку, Красне Село і Чохі.

Тымчасом ПудбіМ’ск, в 1596 рокові перешов заставным правом на Ал’ександру з Тышк’евічув, жену Рыгора Вагановского, которы од јеji пожычыв 3000 коп грошеј літовскіх і перен’уМс застав з Поніквы. Од Рыгора і Ал’ександры Вагановскіх ПуМд-біМл’е перен’ала іх дочка Софіја, котора к. 1620 р. вышла замуж за Станіслава Скашевского, подкоморого б’ел’ского, родом з Мазовша.

То быв час, колі в пудл’аскі, рус’кі мајонткі почала што раз актывн’еј входіті збогатіМвша, мазов’ецка шл’ахта. Таксамо іншы мајонткі Вагановскіх, руМжными дорагамі переход’ат в пуМл’скі рукі. БуМл’шост’ з іх в половіні XVII в. трафіла до роду Парысов. А одбылос’е тоје через шл’уб Шчасного Зыгмунта Парыса, старосты черского, з Анною, дочкою Казіміра Сап’егі. І так, в 1653 р. Вул’ка Вагановска і Кругле вже былі в руках Парыса. Через 40 ліМт своjеji господарчуј діМjности на Пудл’ашу Парыс створыв оdін з буМл’шых мајонткув, јакі обымав 34 села (некоторы часті), а таксамо грошовых запісі. Напрыклад, по арыјанах Софіі Пжыпковскуј і jеji сынах Самуілові і Богуславові з ПудбіМл’ска, отрымав 16 тыс. злотых. Парысові в міжчасі удалос’е таксамо прыдбаті Дубјажын, Дідулі і бојарскі Ол’екшіМ (Погорелкі), которы запісав дочці Ефіміі, женіе Јана Гжыбовского, старосты сул’еjовского.

Вернуліс’е мы знов до ПуМдбел’а. В 1656 р. поміраје Софіја Скашевска з Вагановскіх. Мајонткі перејмаје jеji сын Міколај, біМл’скі хорунжы. Міев вуМн што діліті на потомкув. СтарыМјшы сын Карол’ отрымав в спадычну Рыгорувці, Козлы, Рајкі і част’ Л’евкув. Сам Міколај затрымав за собоју Малиннікі і Залішаны. Головнаја резіденцыја находілас’е в ПуМдбіел’у.

Церква і духов’енство

Вјадомы досл’едчык гісторыjі Церкві на нашых земл’ах Ал’ександр Будзіловіч, в своjуМj роботі “Перечневая опись недвижимым церковным имениям Западной России” (Варшава, 1882) прыводіт факт про

Спаска церква і часовн’а коло мајонтку, 1915 р.; фото з альбома: „Kriegsbilder 1914/15. Infanterie-Regiment v.d. Marwitz (8. Pommerschez) nr 61“

ПуМдбіМ'е. В 1609 р. Агафіја Пац, жена подкоморого, подаровала церкві в ПуМдбіМ'у двіМволокі землМі двіМкопы літовскіх грошы кажды год на ладан і богослужебне віно. Чы је тут однак мова про наше ПуМдбіМ'е? Бо роду Пацув јакос' нігде раніМ чы пуз'ніМ, тут не встрычајем.

Дес' коло 1670 р. Скашевскіје фундујут в ПуМдбіМ'у дл'а своіх подданых, на міМц'у старуМ, нову церкву Преображен'н'а Господн'а (Спаску). Стаје вона напротів двора, по дорозі до фол'варчнуј вјоскі Дубјажын. Збудована была не за солідно, бо вже в 1727 р. дах протікав, не было купола і крыж навет звалівс'е. Тыје мазов'ецкі патроны, не так јак некоторы іншы (напрыклад Віл'чевскі з Пухлув чы Венг'ерскі со ШчытуМв) не міМі серц'а до всходн'уј Церквы. Навет фундушова земл'а, міМроју в одну волоку, находілас'е дал'еко, бо в Рыгорувц'ах, 5 км од ПуМдбіМ'а.

Першоје опісан'е пуодб'ел'анскуј церкві знаходім в візітацыјі з 1727 р. Прыведем јеі фрагмент:

Cerkwie Podbielskiey pod Tytułem Przemienienia Pańskiego Colationis Ich MW PP Skaszewskich. Przy ktorey zostaie ad praesens W. ociec Marcin Kwiaczycki Prezbiter Podbielski. Cerkiew dokonczona wpuł stara gątami podbita iuż przeciekaiącymi bez kopuły, krzyż także z Cerkiew spadł. (...) Cmentarz chroscianym płotem y to niecały ogrodzony... Jeszcze się znayduie Obrazow większych y mnieyszych z moskiewskimi dwadziescia y pięc. (...) Funduszu Orginalnego nie widzieliśmy... Panowie Kollatorowie wzieli do własnych rąk do Siebie. Gruntu zafundowanego włoka iedna w Hrehorowcach s puł mile w odległości we trzy pola... Obszar pola na trzy poletki połączony... Parafija do Cerkwie Podbielskiey należąca. Wieś Zaleszany, Malinniki, Hrehorowce, Hredele, Dubiazyn, Kozły, Rayki. Powrocenie funduszu Cerkwie Podbielskiey Ich MoSciow Kollatorow usilnie prosić.

Јак бачым, граніці парафіі не покрываліс'е з теперешнімі. Залішаны одышлі посл'а до Клішчел', а Рыгорувці – до Вул'кі. Затоје, в половіні XIX в. з бот'ковского прыхода перешла до ПуМдбіМ'а вјоска Мокре, а троху раніеј, з орл'енского прыхода вјоска Кушкі.

Варто звернуті увагу на тоје, што в 1727 р. в церкві находілос'е 25 образуМв, названых московскімі. Ходіт о іконы, которы походілі шче з перед 1596 р., колі до церковнуј вуніі пісаліс'е воны в старым руско-візанітыјскім стыл'у. Тоје, што в пуМдб'ел'анскуј церкві было доволі мнуМго такіх ікон, свіМчыт о туМм, што перша церква повстала тут в часах православного роду Вагановскіх.

Згадана візітацыја подаје нам імја настојат'ел'а церквы – о. Марціна Квјачыцкого. Јак довго шче тут служыв, не знајем. В 1783 р. пуМдб'ел'анскім парохом быв о. Јан Гіжевскі. В тым же рокові јого жена Анна з Корытынскіх народіла сына Антона. Охрысцілі јого в БіМ'скові, де діМко хлопц'а о. Пјотр Корытынскі быв парохом Міхајловскуј церкві. Незадовго і сам о. Јан Гіжевскі оказавс'е в БіМ'скові, колі звул'нілос'е настојат'ел'ск'е міМц'е в Пречыст'енскуј церкві. Адміністровав јеју вже в 1785 р., остајучыс'е парохом пуМдб'ел'анскім. В сіМтым рокові, по смерті тест'а, почав адміністроваті і церквоју Міхајловскоју. То јому была доручона будова новуј церкві в 1789 р., котора стоіт до тепер.

Наступніком о. Јана Гіжевского на пуМдбіМ'анскум прыході став о. Міхал Лопушынскі, јакі в 1814 р. поховав молодују жену Апол'онііу. Парох міМв свого помочніка, вікарного о. Кірыла Харсевіча, народМоного в 1788 р. Пры ім в пуМдбіМ'анскуј пл'ебаніі жыло трох братуМв: Дмітры, Јан і Васіл'. Першы, перед 1836 р. буде кіроваті прыходом в Ц'ехановцові, а посл'а, в ліМах 1836-1862, в Андрыјанках.

В 1816 р. пры пуМдб'ел'анскуј церкві служыло шче пару чоловіМк. Рыгор Міцевіч быв дјаком, а Філіп Шеретуха – пономаром.

Рыка в Пудобіел'у, 1915 р.; фото з альбома: „Kriegsbilder 1914/15. Infanterie-Regiment v.d. Marwitz (8. Pommerschez) nr 61"

Помагало јому шче двуох діедуов – 80-лієтні Павол Адамјук і 93-лієтні Ваврыен Дмітрук. Јак говорыт документ, былі воны „darowani do posługi cerkiewney przez Dziedzica W. Jana Sarnackiego".

Сам о. Міхал Лопушынскі быв в Пуод-біел'у шче в 1836 р., вже без о. Кірыла Харсевіча, јакі отрымав прыход в Вуол'ці Выгоновскуј. В 1837 р. в Пуодбіел'у настојет'ел'ом быв вже Јулііјан Занкевіч. Через два ліета прыходіт тут о. Васіл' Мышковскі, јакі разом з парафјанамі вертајец'ц'е в Православіје.

Дубјажынскі фол'варок

На сіетым спынімс'е з опісан'ом пуодб'ел'анскуј церкві і вернемс'е до власнікув мајонтку. В час, колі з Пуодбіел'а одходів о. Јан Гіжевскі, дубјажынс'кі мајонток пережывав т'ажкі економічно хвіліны. Коло 1790 стары, деревјаны двуор згорыев. Коб јого одбудоваті, власнік Анджеј Карвовскі, староста наровскі і кавал'ер ордену св. Станіслава задовжывс'е на веліку суму 58.160, 20 зл. у Антона Л'уцінского, подчашого двора Ј.К.М. Зза неможлівості сплаты довгу, Карвовскі погодівс'е оддаті јому взаміен ціелы мајонток. І так, напочатку с'ерпн'а 1795 р. до Пуодобіел'а зјехав біел'скі комуорнік Габрыел' Бжоска і спецыјал'на шл'ахецка комісіја в складі: Міхал Кучевскі, Рафал Вноровскі і Јан Шмурло. Долучыв до іх Ігнат Домбровскі, дубјажынскі економ, јакі од 1790 р. фактычно зајмавсе тутејшоју господаркоју.

Заховавс'е вел'мі цікавы документ – інвентар дубјжынского мајонтку, јакі комісіја докладно зл'устровала. Опісала двуор, фол'варкі, вјоскі і повінності іх жыте'л'ув. По докладным аналізі документу, выходіт однак, што не мова тут про пуодбіел'анскі мајонток, в старуој јого л'окалізацыі, коло церквы. Опісаны тут двуор на пувноч од самуј

вјоскі Дубјажын, јакі шче бачым на мапі Рејмана з I половіны XIX в.

З Дубјажына до фол’варку вела насыпана через доліну рыкі Біелуј гребл’а. В 1795 р. не было шче одбудованого двора, туол’кі сторчалі два коміны со спал’оного. Прыготовл’оне было коло 100 штук перетертого дерва на одбудову. З пожару оцал’елі іншы будынкі:

- офіцына деревјана; міела 5 покојув, 12 дверы, 11 окон, два колідоры і тры ганкі,
- шпіхіер стары, де переховувалі тоје, што оцал’ело з пожару,
- трохзрубна обора з 6 дверамі; стојало тут 3 коровы, 13 штук јаловніка і 39 овечок
- клун’а з 2 токамі
- клун’а з 3 токамі і 6 дверыма
- стајн’а з пл’ец’енымі стіенамі; быв туол’кі один куон’
- скл’еп до пероховуван’а молока і іншых продуктув
- сырнік на стовбах, обіты доскамі
- колодец’ з журавл’ом
- тры хлівы

Фол’варок міев обшырны огород, де рослі коноплі, јачмен’, просо, тытун’, бакун, капуста, аныж, хмел’, л’он і горох. Вже в Дубјажыні, менш-буол’ш в тым міесц’у де тепер склеп, стојала нова, деревјана корчма. Напротів јејі была кузн’а, де ковал’ом быв невјадомого нам ім’ені Жыд. Треба шче згадаті, што серед вјоскі Дубјажын стојала і друга корчма, што напевно было бідоју, особліво дл’а господын’.

Сама вјоска почыналас’е за мостком, перекінутым через заболочону долінку. Першы на ліево стојав дуом Івана Томчука. Всіех господаруов в Дубјажыні было тогды 34, разом з вујтом Степаном Антон’уком і фол’варчным гуміенным Л’евком. Ніхто з іх не вылучавс’е заможносц’у. Кожды міев пару волуов (часом вола і кон’а), одну корову, троху овечок і свіні. Хаты з прыстіенком міелі звычајно троје дверы і тры окна. Највыжшым будынком быв в’етрак, јакі стојав на кунц’ові вјоскі, од Дід’ул’. Од двора арендовав јого “niewierny” Давід Шымоновіч.

Дубјажынскі фол’варок міев шче своју філіју – фол’варок в Дід’ул’ах. Спецыјалізовавс’е вуон в годуовлі овечок і в продукцыі цеглы. В 1795 р. было тут змагазыновано 3 тыс’ачы штук цеглы і коло 10 тыс’ач дахувок. Цег’ел’на была однак занедбана, а продукты марноваліс’е. В невелікім фол’варчным домі жылі тогды с’емјі гуміенного Рыгора Купрыјан’ука і кушн’ера Јана Јакубјука. В Дідул’ах была тоже корчма і жыло 14 господаруов. Всіе воны, так јак і дубјажынці, мусілі одробл’аті по 3 дні паншчыны в тыжден’ (мужчыны і женшчыны) і додатково по 12 д’он “гвалтув” в жніва од каждого господара. Чыншу платілі по 3,15 злотых, давалі по 2 корці жыта і овса, а таксамо по 1 гусі, 2 каплоны і 10 јіјец’.

Іншы былі повінності трет’уј вјоскі дубјажынского фол’варку – Ол’екшуов. Жыло тут 6 господаруов, јакіје лічыліс’е бојарамі. Платілі по 38 злоты чыншу і одробл’алі по 24 д’он толокі (гвалту). Ал’е, перш за вс’о, міелі сповн’аті транспортовы послугі, напрыклад јездіті до Варшавы, або розвозіті лісты. Тоје саме дотычыло трох бојарув которы жылі пры Дід’ул’ах, на урочышчу Јакубовск’е. Бојары былі троху богатшы за своіх сусіедув з Дубјажына чы Дід’ул’. Кожды міев пару волуов і кон’а, а таксамо двіе коровы і немало іншого добытку.

Так в огул’ным выгл’адав дубјажынскі фол’варок (ціелы інвентар друкујемо оддіел’но). І вс’о тоје Анджеј Карвовскі мусів оддаті Антону Л’уцінскому. Подданым, јакіје громадоју собраліс’е на фол’варчным пл’ацу в Дубјажыні, публічно оголосів біел’скі воз’ны Јаценты Сідерскі: „wielu do tego dzieła zgromadzonych obwołał y tegoż wielmożnego Lucinskiego, podczaszego Jego Królewskiej mości, w pomienioną posessyą dóbr Dubiażyn z przyległościami bez żadney czyjey bądź przeszkody y impugny wwiązał i wprowadził”.

Часовн'а-гробніца Желтухінув, міжвоjенны перыjод; рэпродукцыjа Марка Хмура

Што даліеј было з фол'варком? Двора відно вже на старум міесц'у не одбудовалі, а заложылі новы двуор з фол'варком на Бос'енувці, про јакују вже згадује інвентар з 1840-ых рокув (друкујем јого даліеј).

Пуодбіел'е в руках шл'ахецкіх маршалкув

Што в тым часі было в самуом Пуодбіел'у, в головнуј резіденцыјі? Можна допускаті, што Анджеј Карвовскі, одразу посл'а банкроцтва і перепаду фол'варку, позбывс'а і самого двора в Пуодбіел'у. Напочатку XIX в. јого власніком і одночасово "kollatorem" тутејшуј церквы быв Јан Сарнацкі. Тој шл'ах'ецкі руод вже од давна сідіев на полуден' од Біел'ска. Напрыклад, в 1673 р. Анджеј Сарнацкі купів част' мајонтку Студзіводы.

Довго однак Сарнацкі не перебылі в Пуодбіел'у. В 1840 р. власніком мајонтку быв вже Томаш Завадзкі. Подл'агав јому фол'варок Бос'енувка (Дубјажын) і Дід'улі, а таксамо вјоскі: Дубјажын, Козлы, Дід'улі, Ол'екшыеі Засц'енок Поплавскі, де в сумі прожывало 653 подданых (345 мужчын і 308 женшчыны). З того л'уді т'аглых (паншчынных) было 569, паробкув 30 і давніх бојарув (оброчных) – 54 особы. Огул'ны ареал мајонтковуј землі лічывс'е в 1853 десетіны (к. 2000 га). До обслугі мајонтку былі зобовјазаны всіе сел'ане, ал'е іх обовјазкі не былі руовны. На.бул'ш обт'ажаронымі былі жытелі Дубјажына і Дід'ул', которы одрабл'алі по 3 дні паншыны од господаркі, давалі даніну натурoју і грошыма. Од даніны здавна былі вызвол'оны Козлы. А бојары з Ол'екшуов і Дід'ул' платілі оно чынш і давалі подводы.

Паншчынны повінності обовјазувалі всіех мужчын і женшчын од 15 до 60 ліет, а робочы ден' веснoју і ліетом лічывс'е од 5 годіны рано до заходу сонц'а (коло полудн'а давалос'е право на 2 годіны одпочынку). Буел'ш про повінності сел'ан прочытајем в орыгінал'ным інвентары мајонтку.

Через незадовгі час, посл'а спісан'а інвентара наступло вызвол'ен'е сел'ан од паншчыны; сталіс'а воны повноправнымі громад'анамі. В Дубјажыні повстала волост' (гміна). Але про јеji в іншым артыкулі.

Томаш Завадзкі быв чоловіеком едукованым і зајмав высоку позіцыју серед шл'ахты Біел'ского пов'ета. Носів тытул кол'ежского секретара, а в 1849 р. быв выбраны маршалком шл'ахты біел'ского повіета (предводитель дворянства). Функцыју сіету выконував до 1856 р., колі на тују посаду выбралі полковніка гвардыі Јана К'ерсновского.

В 1863 почалос'е повстан'е. Томаш Завадзкі відно не брав в ім за актывного удіелу, тому і муог быті даліеј спокуојны за свуој мајонток. Ал'е шче довго всіе власнікі міелі обмежованы громад'анскі права. Не моглі, напрыклад, одвіедуваті своіх сусіедув по мајонтках без дозволу поліцејскіх влад. І за тоје пудпав сам Завадзкі.

Від на Дубјажын з Горы Стромуј, жнівен' 1915; фото з альбома: „Kriegsbilder 1914/15. Infanterie-Regiment v.d. Marwitz (8. Pommerschez) nr 61“

6 ліпц'а 1868 р. біел'скі поліцејскі начал'нік (ісправнік) докладав до генерал-губернатора Муравјова про тоје, што в Пуодбіел'у одбывс'е "зјезд" шл'ахты. До Томаша Завадзкого прыбылі јого браты Јан і Марцін Завадзкі з Круглого, а таксамо М'ечыслав і Пжемыслав Дзержко з Л'евкув. На пытан'е ісправніка пошто прыјехалі, одказалі, што јак браты і сусіеды. Ал'е з увагі на тоје, што не міелі на тоје дозволу, ісправнік хотіев іх покараті штрафом по 10 рубл'уов од каждого. Ал'е, јак добры чыновнік, полічыв, што треба вперше достаті опінiју генерал-губернатора. І јого канцел'арыја "всемилостиво" решыла, што пом'ешчыкі повінны заплатіті по 5 рубл'уов кажды.

Відно факт "зјезду" шл'ахты міев јакојес' значен'е дл'а того, што руод Завадзкіх незадовго покінув Пуодбіел'е. Бо вже в 1869 р. володав ім Ал'ександр Желтухін, колежскі дорадца. Јого в сіемым рокові шл'ахта і земл'ан'е Біел'ского повіету выбірајут на штыры ліета своім маршалком. Посл'а довгого перепынку, на посаду маршалка выбірајец'ц'е вуон знов на ліета 1888-1897. Ал'ександр Желтухін носів тогды тытул действительного статского советника.

В Росіјску. Імперыјі, шче з часуов цара Петра Велікого, чыновніцкі тытулы перекладаліс'е на војенны рангі. *Действительный статскій советник* нал'ежав до чыновнікув трет'ого класа і в војеннуј г'ерархіі быв на рувні з генерал-мајором. Тому народна, дубјажынска традыцыја, јакаја заховала памет' про генерал'скі тытул А. Желтухіна, мало помыл'ајецц'е. Мундур стацкого дорадцы муог простым л'уд'ам нагадуваті војенну форму. Буол'ш того, з роду Желтухінув походіло двуох вјадомых генералув: ген. Пјотр Желтухін (1779-1829), војенны губернатор Кіјевскуј губерні і јого

сын ген. Владімір Желтухін (1798-1878), дыректор Пажеского корпуса і кіровнік војсковых шкуол.

Руод Желтухінуов звезавс'е з Пуодбіел'ом вел'мі муоцно. Мајонток почав даваті добры доходы. Важне было тоже проведіен'е в 1878 р. лініі чыгункі на трасі Біел'ск – Брест. В Пуодбіел'у зробілі прыстанок і збудовалі тут будынок з цеглы, которы захововавс'е до тепер. В тој сам час почалас'е будова новуј св. Іліінскуј церкві. Незадовго посл'а, над доліноју рыкі Біелуј будујут народну школы (простојала тут до 1942 р., колі будынок перенеслі до Біел'ска). Будовл'аны рух кругом пуодбел'анского мајонтку замыкаје капліц'а-гробніца, јакују на переломі XIX і XX в. фундовав Ал'ександр Желтухін. Разом з двором (міев 10 покојув), офіцыноју, парком, староју і новоју церквамі, капліц'а створала неповторны архітектурны ансамбл'. Одін з најхорушчых на Пудл'ашу.

Добры пуодб'ел'анскі господар А'лександр Желтухін умер шче перед І вујноју і быв похованы в родовуј капліці. Незадовго померла н'ан'а јого діті і тут же знашла спочын. Жену прыстала вујна; ліетом 1915 р, подалас'е в б'еженство. В околіц'ах Дубјажына прошлі т'ажкі бої міежду рускімі і н'ем'ецкімі војскамі. В рејоні Біел'ска оперовав 61. П'ехотны Полк ім. вон дер Марвіца, јакі входів в склад 35. Дывізіјі Н'емецкуј Імперыјі. Колі Пуодбіел'е было зан'ате, вуојс'ко закватыровалос'е в тутејшым мајонткові, а штаб зробілі в будынку дубјажынскуј волості. Тогды і была зробл'она перша фотографіја пуодб'ел'анскуј Спаскуј церкві і гробніцы Желтухінув.

З б'еженства до Пуодбіел'а шчасліво вернулас'а пані Желтухіна з дочкоју Лідоју Тарасенковоју (јејі муж, высокі офіцер росіјскуј арміі загінув в час вујны). Незадовго јејі мама умерла і была похована в гробніці. Господаркоју мајонтка в тым часі завіедував Моіс'еј Сімл'ер, а посл'а јого з'ат' Міхаіл Абрамовіч. В міжвојенным часі Пуодобіел'е стало міесц'ом частых встреч росіјскуј інтелігенцыјі з Біел'ска і околіц'. Ал'е про тоје роскаже в своіх воспомінаніјах Ігор Закжевскі.

Дороф'ej Фіонік

Крыніці і література:

Нацыянальны Гістарычны Архіў Беларусі ў Гродна, ф. 14, 2, 51; 14, 1, 320; 1, 6, 1351; 96, 1, 1183.

Акта Виленской Археографической Коммисии, t. 38, Wilno 1914.

Спісы маршалкаў шляхты Гарадзенскай губерні (паводле Люцыяна Шчукі), "Герольд Litherland", nr 3-4, 2001.

Перапіс войска Вялікага Княства Літоўскага 1528 года, Мінск 2003.

A. Kołodziejczyk, K. Łożyński, J. Śliwowski, *Wybór źródeł z „Metryki Litewskiej" z I połowy XVI wieku*, Olsztyn 2001.

A. Laszuk, *Zarys konfliktów o dobra na Podlasiu i Grodzieńszczyźnie za Zygmunta I Starego Zaścianki i królewszczyzny, Struktura własności ziemskiej w województwie podlaskim w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1998.

I. Matus, *Był dwór*, „Przegląd Prawosławny" 1995, nr 10.

o. G. Sosna, *Katalog świątyń i duchowieństwa Prawosławnej Diecezji Warszawsko-Bielskiej*, [w:] „Elpis" 2000, z. 3(16).

J. Zieleniewski, *Rejestr pomiary włócznej Kleszczel z roku 1560*, [w:] „Studia Podlaskie" t. III, Białystok 1991.

Інвентар маёнтку Подбелле з 1846 года

У зборах Нацыянальнага Гістарычнага Архіва Беларусі ў Гродне знаходзіцца фонд 96: "Гродненский губернский комитет по проверки инвентарей помещичьих имений", у якім зберагаюцца падрабязныя інвентары прыватных маёнткаў па ўсіх паветах Гродзенскай губерні за 1844-1848 г. Гэтыя інвентары з'яўляюцца багацейшай крыніцай па геаграфічнай, дэмаграфічнай, эканамічнай гісторыі рэгіёну і генеалогіі, асабліва сялянскіх радоў. Між іншым знойдзем у фондзе 96 апісанне маёнтку Студзіводы з 1845 г., які належыў тады Людвіцы Дітрых, ды інвентар суседняга маёнтку Подбелле, ўласнікамі якога былі вядомы ўжо нам Тамаш Завадзкі і яго жонка Эмілія.

Інвентар падбельянскага маёнтку (фонд 96, 1, 1183) паказвае нам даволі цікавы эканамічна-грамадскі яго вобраз. Пад тры маёнтковыя фальваркі прыналежылі сяляне трох катэгорыяў: цяглыя (паншчынныя), дваравыя (парабкі) ды чыншавыя (даўнія баяры). Усе яны, больш або менш былі залежнымі ад Эканоміі, значыць памешчыка. Трохдзённая паншчына, гвалты (талокі), даніны грашовыя або натурай, абавязак ездзіць з дворскімі таварамі, гэта толькі асноўныя павіннасці сялян. Пры гэтым мелі яны абмежаваныя маёмасныя правы. Зямля і ўсе будынкі, якімі карысталіся, не былі іх уласнасцю. Толькі частка жывёлы, якую гадавалі, належыла да іх. У інвентарных пастановах знойдзем нават такі запіс, які забавязваў сялян карыстацца карчмамі прыналежнымі толькі сваёй Эканоміі.

На аснове інвентара 1846 г. можам сказаць, што маёнтак Подбелле лічыўся сярэднім у межах Гродзенскай губерніі, як па колькасці зямлі (1853,5 дзесяцін), так і па колькасці сялянскіх душаў мужчынскага полу (345 чалавек). Цяглыя (паншчынныя) сяляне маёнтку з вёскі Казлы і Дыдулі адносіліся да ніжэйшага разраду, бо валодалі менш за 15 дзесяцін зямліі. Да сярэдняга разраду залічалася вёска Дубяжын, дзе гаспадары мелі па 16 дзесяцін.

У інвентары прадстаўлены таксама спісы сялянскіх сямействаў, якія пражывалі ў межах маёнтку. Чытач знойдзе прозвішча і імя гаспадара, колькасны склад сям'і, падзелены на працоўных і не працоўных (малых і старых), колькасць сялібнай, ворнай і сенакоснай зямлі на кожны двор, гаспадарчае заплечча ў выглядзе валоў, каней, кароў, свіней, дробных жывёл і авец, а таксама памеры абавязковых і дадатковых абавязкаў Спадзяемся, што некаторыя з сучасных жыхароў вёсак маёнтку Подбелле знойдуць у друкаваным документе знаёмыя прозвішчы і змогуць нейкім чынам злучыцца са сваімі продкамі.

Генадзь Семянчук

Инвентарное Описаніе Имѣнія Подбѣля.

Имѣніе Подбѣль Гродненской Губерніи въ Бѣльскомъ Уѣздѣ состоящее, Осипу и [illegible] супругамъ Зовадзкимъ принадлежащее, въ разстояніи отъ Губернскаго Города Гродно въ 146. верстахъ, отъ Уѣзднаго Г. Бѣльска въ 9 верстахъ, отъ Заштатнаго Г. Кнышина въ 14. верстахъ и отъ торговаго мѣстечка [illegible] въ 14. верстахъ.

Составляется изъ трехъ фольварковъ.

1 Изъ фольварка Подбѣля, къ коему принадлежитъ деревня Козлы.

2. Изъ фольварка Пашковы, къ коему принадлежитъ деревня Дубяжинъ.

3 Изъ фольварка Дѣдуле, къ коему принадлежатъ деревни Дѣдули и Олекси.

Къ этому Имѣнію принадлежитъ деревня [illegible] состоящая отъ двухъ фольварковъ разстояніемъ въ 24 верстахъ.

Вообще Имѣніе Подбѣль заключаетъ въ себѣ

Усадебной Земли 77 — Пахатной 1197 — Сѣнокосной 288½ — Пастбищной 88 Лѣсной 203 десятины и всего 1853½ десятинъ.

77
1197
288½
88
203

Помѣстное Народонаселеніе

1 Семействъ или дворовъ.

Тягловыхъ или пашенныхъ 56.
Дворовыхъ ... 30.
Огородниковъ ... 11.

Имение Подбеле Гродненской Губернии в Бельском уезде состоящее, Фоме и Емилии супругам Завадзким принадлежащее, в разстояніи от Губернскаго Города Гродно в 146 верстах, от уезднаго г. Бельска в 9 верстах, от заштатнаго г. Клещель в 14 верстах и от торговаго местечка Боцьков в 14 верстах.

Составляется из трех фольварков:

1. Из фольварка Подбеля, к коему принадлежит деревня Козлы.
2. Из фольварка Босяновки, к коему принадлежит деревня Дубяжин.
3. Из фольварка Дыдуль, к коему принадлежит деревня Дыдуле и Олекса.

К этому имению принадлежит деревня Застенок Поплавский состоящая из двух дымов разстояній в 21 версты.

Вообще имение Подбеле заключает в себе: усадебной земли 77, пахатной 1197, сенокосной 288, 5, пастбищной 88, лесной 203 десятин и вообще 1853,5 десятин.

Поместное народонаселеніе

1. Семейств или дворов
   - Тягольных или пашенных: 56
   - Дворовых: 30
   - Оброчных: 11
2. Ревизских душ
   - Тягольных: 296 мужска и 273 женска пола
   - Дворовых: 18 мужска и 12 женска пола
   - Оброчных: 31 мужска и 23 женска пола
   - Всех ревизских: 345 мужска и 308 женска пола
3. Наличных душ
   - Тягольных: 254 мужска и 227 женска пола
   - Дворовых: 42 мужска и 17 женска пола
   - Оброчных: 37 мужска и 28 женска пола
   - Всех наличных: 333 мужска и 272 женска пола
4. Наличных рабочих
   - Тягольных: 161 мужска и 122 женска пола
   - Дворовых: 34 мужска и 12 женска пола
   - Оброчных: 22 мужска и 19 женска пола
   - Всех рабочих: 217 мужска и 153 женска пола

Распределеніе земель для хозяйства помещичьяго и крестьянскаго с означением сколько из общаго количества земли определено.

Для фольварков:

Подбеля – 7 десятин усадебной, 186 пахатной, 72 сенокосной, 12 пастбищной, 94 лесной

Басеновки – 3 десятины усадебной, 178 пахатной, 14 сенокосной, 1 пастбищной, 64 лесной

Дыдуль – 1 десятина усадебной, 134 пахатной, 26 сенокосной, 17 пастбощной, 45 лесной

Итого: 11 десятин усадебной, 498 пахатной, 112 сенокосной, 30 пастбищной, 203 лесной.

Для крестьян:

15 хозяев деревни Козлов – 15 десятин усадебной, 135 пахатной, 45 сенокосной, 15 пастбищной

30 хозяев деревни Дубяжина – 30 десятин усадебной, 360 пахатной, 90 сенокосной, 30 пастбищной

11 хозяев деревни Дыдуль – 11 десятин усадебной, 110 пахатной, 16,5 сенокосной, 11 пастбищной

2 оброчных хозяев тамже – 2 десятин усадебной, 20 пахатной, 3 сенокосной, 2 пастбищной

6 оброчных хозяев дер. Олекси – 6 десятин усадебной, 54 пахатной, 18 сенокосной

2 оброчных хозяев деревни Застенка Поплавскаго – 2 десятин усадебной, 20 пахатной, 4 сенокосной

Итого: 66 десятин усадебной, 699 пахатной, 176,5 сенокосной, 58 пастбищной

Вся вообще земля принадлежит к среднему разряду. Полеводство в фольварках и у крестьян трехпольное.

Количество посева в фольварках:
1. Подбелю:
- озимый рожь: 58
- озимая пшеница: 4
- яровой ячмень: 12
- яровой овес: 35
- яровой горох: 4
- яровая гречиха: 2
- картофель: 132

2. Басеновке:
- озимая рожь: 90
- озимая пшеница: 20
- яровой ячмень: 16
- яровой овес: 72
- яровой горох: 14
- яровая гречиха: 2
- картофель: 132

3. Дыдулях:
- озимая рожь: 40
- озимая пшеница: 4
- яровой ячмень: 6
- яровой овес: 36
- яровой горох: 4
- яровая гречиха: 1
- картофель: 66

Итого:
- озимая рожь: 188
- озимая пшеница: 28
- яровой ячмень: 34
- яровой овес: 143
- яровой горох: 22
- яровая гречиха: 5
- картофель: 330

Количество посева у крестьян:
1. 15 хозяев дер. Козлов
- озимая рожь: 34
- озимая пшеница: 11
- яровой ячмень: 7; 4
- яровой овес: 22; 4
- яровой горох: 5; 5
- яровая гречиха: 3; 6
- картофель: 82

2. 30 хозяев дер. Дубяжина:
- озимая рожь: 105
- озимая пшеница: 15
- яровой ячмень: 11
- яровой овес: 60
- яровой горох: 11
- яровая гречиха: 7; 4
- картофель: 120

3. 11 хозяев дер. Дыдуль:
- -озимая рожь: 30; 4
- озимая пшеница: 5; 4
- яровой ячмень: 4; 1
- яровой овес: 22
- яровой горох: 4; 1
- яровая гречиха: 1; 3
- картофель: 44

4. Оброчных хозяев там же:
- озимая рожь: 5; 4
- озимая пшеница: 4
- яровой ячмень: 4
- яровой овес: 4
- яровой горох: 4
- яровая гречиха: 1; 4
- картофель: 8

5. Оброчных хозяев дер. Олекса:
- озимая рожь: 15
- озимая пшеница: 3
- яровой ячмень: 1; 4
- яровой овес: 9
- яровой горох: 1; 4
- яровая гречиха: 6
- картофель: 24

е. Оброчных хозяев Застенка Поплавскаго:
- озимая рожь: 5; 4
- озимая пшеница: 4
- яровой ячмень: 4
- яровой овес: 4
- яровой горох: 4
- яровая гречиха: 1; 4
- картофель: 8

Итого:
- озимая рожь: 195; 4
- озимая пшеница: 42; 4
- яровой ячмень: 25; 1
- яровой овес: 121; 4
- яровой горох: 23; 2
- яровая гречиха: 13; 6
- картофель: 132

Степень обыкновеннаго и десятилетняго урожая:

Общий урожай хлеба с посева	Каждогодный		
	Озимаго	Яроваго	Картофеля
	Зерн		
1834	6	8	10
1835	6	8	10
1836	7	8	11
1837	6	8	10
1838	6	8	10
1839	6	7,5	9
1840	5	6,5	8
1841	5	6	10
1842	7	8	12
1843	6	7	10

За отчислением одного зерна на посев сам: 6-7-10.

Общий сбор сена с десятины самородных лугов:

1834 – 100 пудов; 1835 – 100 пудов; 1836 – 90 пудов; 1837 – 100 пудов; 1838 – 110 пудов; 1839 – 105 пудов; 1840 – 90 пудов; 1840 – 90 пудов; 1841 – 115 пудов; 1842 – 100 пудов; 1843 – 100 пудов.

А. Строений у тягольных:

Строения	Собственных	От поместной Экономии	Итого
Домов или изб		67	67
Хлевов		120	120
Гумен		71	71
Амбаров		30	30
Сараев		40	40
Итого:		328	328

В. Животных у тягольных:

Животные	Собственных	От поместной Экономии	Итого
Лошадей	17	44	55
Волов	23	120	143
Коров	35	56	91
Молодаго скота	5		5
Овец простых	156	280	439
Свиней	127	56	183
Итого:	127	56	183

Крестьяне на обсеменение одной десятины земли употребляют обыкновенно ржи с пшеницею 1 четверть, на запашку этой десятины употребляют две пароволовыя сохи.

Урожай хлеба, картофеля, равно сбор сена полагается совершенно такой же и у крестьян, ибо почва земли севсем одинакова, как у них, так и в Экономии.

Определение дневных работ по урокам в вышеупомянутом имении отправляется с рабочим скотом. Запахать пароволовою сохою 1/3 десятины в день, прочия же все работы, как то посев, жатва хлеба и уборка сена, молотьба науроки, а по мере всякаго работника сил и возможности, считая день употребляемый на работу за день Инвентарный с дозволением в полдень 2 часа отдыха.

Описание повинностей крестьян

1. Каждый крестьянский двор исполняет в пользу Экономии барщины в неделю три дня с упражью или нет в двойне согласно требованию Экономии и женских три дня. Сверх тых повинностей назначено в летнее время для ускорения полевых работ двенадцать дней Гвалтов или сгонов.
2. Гвалты выполняют все наличные работники и работницы каждаго семейства, кроме одного рабочаго мужчины или женщины остающася для надзора за домом и хозяйством.
3. Рабочими или способными к работам считаются мужчины и женщины от 15 до 60 лет кроме изувеченных, которые в число рабочих не полагаются.
4. Рабочий день считается с апреля по сентябрь от 5 часов утра до запада солнца, а в остальное время года от разсвета до сумерка, если работник окончил свой урок прежде срока, то отпускается с работы, с зачетом ему однаго рабочаго дня; когда на против того, работник не запашет и не окончит своего урока в срок, то Экономия требует от него окончания работы в следующий кроме праздников, день.
5. При провозе Экономических произведений в города и местечка тяжесть клажи на одну лошадь непревышает 20 пудов. За проезд каждых 24 верст с тяжестью, а 28 без тяжести, зачитывается один рабочий день. Плату за мосты и переправы, а также установленные по некоторым городам и местечкам сборы Экономия принимает на собственную свою ответственность.
6. Ночный караул отправляется крестьянами по очереди сверх определенных пригонных дней по человека. Повинность эта исполняется от сумерка до разсвета следующаго дня.
7. В числе вещественных даней крестьяне деревень Дыдуль и Дубяжина с каждаго семейства вносят в пользу Экономии по 1 четверти 4 четверика ржи и овса, по 2 гусей и 2 кур, яиц 10 и оброка деньгами 52,5 коп. серебром. Крестьяне же деревни Козлов от данины и оброка издавна освобождены. Крестьяне находящиеся на оброчном положении в деревнях: Дыдулях и Олексах уплачивают оброка по 5 р. 45 коп. серебром, отбывают в год по 24 семейных гвалтов и выпраживают из даннаго Экономею материал 15 талек ниток, так же употребляются к провозу хлеба и в случае надобности во владении вотчинника на праве Эрпахта, уплавчивают оброк в год по 9 рублей серебром и употребляются к провозу хлеба и на посылки.
8. За пользование отведенными крестьянам от Экономии пастбищами и свободное употребление дров на

отопление, а также дерева строеваго не обложены они никакими другими повинностями, кроме означенных в Инвентарю.

9. Отведенные крестьянам участки, должны они обрабатывать и засевать сами для себя не отдавая никому ни земель, ни рабочаго скота в наймы.
10. Крестьяне обязаны причитающияся с них по числу ревизских душ подати вносить в Уездное Казначейство, недостающее количество денег Экономия заступочно плотит исключая винокуренную пошлину, частныя земския повинности и сбор на Кадетский Корпус, платеж коих относится к Помещику.
11. Крестьяне должны сами производить определенную законом ссыпку хлеба в запасный Магазин, таковый хранить, за целостию онага имеет наздор дворовое Начальство.
12. Крестьяне обязаны исполнять требование Правительства на счет доставки подьемных лошадей и подвод, равно производить по распоряжению Экономии поставку рекрутов и следуемые на сей предмет сборы.
13. Крестьяне сами должны исполнять определенныя для приходскаго Священника повинности.
14. Всякия ссуды от вотчинника крестьянам учиненныя обязаны они возвратить ему натурою, или отработком по мере возмолжности с зачислением взякой работы по цене в окрестностях существующей.
15. Для дворовых прислуг из семейных дворов работники обоего пола, за уплату по мере их способности годоваго жалования.
16. Крестьяне не должны ни под каким видом покупать горячие напитки в чужих Корчмах, а только в установленных им от Экономии.
17. Для поддержания старых и возведения новых хозяйственных строений, исправление мостов, плотин и дорог в имении и по назначению общественных, крестьяне сообразно местной потребности обязаны исполнять Шарварковую повинность, но таковая не требуется от крестьян во время полевых работ, исключая случай, ... отлагательства по самым уважительным причинам.
18. Повинность по выделке пряжи и холста крестьяне исполняют в осеннее и зимнее время за барщину из даннаго Экономиею материала.
19. При исполнении всякаго рода повинностей Экономия не требует с крестьян никаких работ в воскресны, праздничные и высокоторжественные дни.

Крестьяне имения Подбеля сверх усадебных мест, полей, сенокосов и пастбищных мест имеют жилые дома, сараи, гумна, и все хозяйския обзаведения, построены собственным иждивением вотчинника и из его леса и на обзаведение хозяйства даны им волы и прочий скот безденежно, равно на отопление тех домов, дрова из лесов вотчинника. При том в случае болезни делается Крестьянамвспомоществованием и по оному плотит вотчинник ежегодно своими деньгами Доктору Цирульнику и Аптеке 220 рублей серебром.

Фома Завадзкий

Л.5-10. Список крестьянам принадлежащим к имению Подбеле с означением их народонаселения, имущества, количества отведенной земли и возложенных на них повинностей
Деревни принадлежащие к имению Подбелье; к фольварку Подбеле.
Деревня Козлы. Крестьяне тяглые – ревизских душ: 67 мужских и 60 женских

Имена и прозвания крестьян	Муж рабо-чих	Жен Рабо-чих	Муж рабо-чих	Жен Рабо-чих	Лош адей	Во лов	Кор овы	Мел кий скот	Ов цы	Сви ней	Усаде бной дес	Пахо-тной дес	Сено косн ой дес	Бар щина муж	Бар щина жен	сгоны
1. Мартин Базылюк	2	3		2	1	2	2		6	4	1	9	3	3	3	12
2. Матвей Игнатюк	3	3		2	1	2	1		8	3	1	9	3	3	3	12
3. Иван Марчук	3	2		4	1	2	2	1	6	2	1	9	3	3	3	12
4. Андрей Иванюк	4	2	2	1	1	2	1		3	2	1	9	3	3	3	12
5.Андрей Несцёрук	2	3	1	2	1	2	1		5	2	1	9	3	3	3	12
6.Степан Ригорук	3	2	3	4		4	2		12	4	1	9	3	3	3	12
7.Кирило Максимюк	4	3	1	2	2	4	2		5	2	1	9	3	3	3	12
8.Михайло Романюк	2	2	2	1	1	2	1		6	4	1	9	3	3	3	12
9.Иван Якимюк	2	1	1	1	1	2	2		4	2	1	9	3	3	3	12
10.Иван Федорчук	4	2	1	1	1	2	2		9	4	1	9	3	3	3	12
11.Леон Вавринюк	3	2	2	1	1	1	1		6	2	1	9	3	3	3	12
12.Иван Оверчук	3	2	2	2	1	2	2		3	3	1	9	3	3	3	12
13.Леон Василюк	3	2	2	1	1	2	1		2	3	1	9	3	3	3	12
14.Трохим Яконюк	4	4	2	1	1	2	2	1	8	4	1	9	3	3	3	12
15.Осип Иванюк	4	2		3	2	4	2		8	6	1	9	3	3	3	12
Итого	46	35	19	28	16	35	23	2	91	47	15	139	45	45	45	180
Дворовые: 18 муж и 12 жен																
1.Михаил Максимюк	1															
2.Матвей Несцёрук	1															
3.Леон Ничипорук	1															
4.Роман Петручук	1	1	3													
5.Василий Романюк	1															
6.Адам Семенюк	1															
7.Адам Хведорук	1															
8.Андрей Ничипорук	1															
9.Иван Андручак	1															
10.Роман Григорук	1															
11.Иван Грегорук	1															
12.Матвей Марцинюк	1															
13.Данило Романюк	1															
14.Ниципор Петручук	1															
15.Адам Корнилюк	1															
16.Филип Стасюк	1															
17.Куприян Гарасимюк	1	1		1												
18.Антон Ерчинский	1															
19.Федор Корнилюк	1	1	1	1												
20.Михаил Доманский	1	1	1													
21.Кирило Томчук	2	1	1	1												
22.Станислав Моравский	1	1														
23.Николай Степанюк	1	1	1	2												
24.Антон Николайчук	2	1	1													
Итого	26	8	8	5												

Дворовые люди находятся в услужении или на господском дворе или у хозяев деревни, за что получают условную плату и тем себя пропитывают, особенных же повинностей для вотчинника не отправляют и оброка не уплачивают.

К фольварку Басеновка. Деревня Дубяжин. Крестьяне тяглые: ревизских душ 162 муж и 141 жен

Имена и прозвания крестьян	Муж рабочих	Жен Рабочих	Муж рабочих	Жен Рабочих	Лошадей	Волов	Коровы	Мелкий скот	Овцы	Свиней	Усадебной дес	Пахотной дес	Сенокосной дес	Барщина муж	Барщина жен	сгоны
1.Роман Николаюк	2	2		3		2			6	3	1	12	3	3	3	12
2.Василий Лущинский	3	1	1	1		2	1		6	1	1	12	3	3	3	12
3.Тимос Ригорук	2	2	1	1	1	2	1			2	1	12	3	3	3	12
4.Иван Иванюк	3	1	1	2	1	2	1		5	2	1	12	3	3	3	12
5.Иосиф Томчук	1	2	2	3	1	2	1		3	2	1	12	3	3	3	12
6.Филип Степанюк	2	2	2		1	2	1		9	3	1	12	3	3	3	12
7.Трохим Романюк	2	2	1	2		2	1		2	3	1	12	3	3	3	12
8.Роман Федорук	2	2	1			2	1		2	3	1	12	3	3	3	12
9.Федор Романюк	4	2	1		1	2	2		6	4	1	12	3	3	3	12
10.Оксентий Дымитрук	4	2	2		1	2	2		5	2	1	12	3	3	3	12
11.Роман Гаврилюк	3	1		1	1	2			2	2	1	12	3	3	3	12
12.Иван Вавринюк	2	2	3		1	2	1		3	1	1	12	3	3	3	12
13.Грегор Степанюк	3	3	2	4	1	2	2		8	2	1	12	3	3	3	12
14.Гаврило Павлючук	3	2		3	1	2	1		6	2	1	12	3	3	3	12
15.Иван Федорук	3	3	1	2	1	2	2		12	2	1	12	3	3	3	12
16.Иван Олексеюк	3	2	1	1	1	2	1		9	5	1	12	3	3	3	12
17.Ригор Омелянюк	2	1	2	1		2	1		5	1	1	12	3	3	3	12
18.Тарас Климюк	2	2	2	1		3	1		4	3	1	12	3	3	3	12
19.Николай Марцинюк	3	2	2	2	1	2	2	1	8	4	1	12	3	3	3	12
20.Трохим Волос	3	2	4	4	1	2	2	1	10	2	1	12	3	3	3	12
21.Максим Олесюк	4	2	3	1	1	2	1		8	3	1	12	3	3	3	12
22.Трохим Полеток	2	2	2	1	1	2	1		7	2	1	12	3	3	3	12
23.Илья Базылюк	3	3		2		2	1		6	1	1	12	3	3	3	12
24.Иосиф Томашук	2	1	3	1	1	2	1		6	4	1	12	3	3	3	12
25.Максим Ципранюк	3	2	1	1	1	2	1		9	4	1	12	3	3	3	12
26.Степан Гаврилюк	3	3	2		1	2	1		9	2	1	12	3	3	3	12
27.Самко Кирилюк	3	3	1	1		2			8	3	1	12	3	3	3	12
28.Василий Бенедычук	3	1	3	2		2	1		7	2	1	12	3	3	3	12
29.Степан Шеретуха	3	1	1	1	1	2	1		10	1	1	12	3	3	3	12
30.Иван Степанюк	3	2	1		1	2	1		4	2	1	12	3	3	3	12
Итого	81	58	46	42	21	61	33	2	185	73	30	360	90	90	90	360

Оброка деньгами каждая семья платит 52 ½ коп серебром. На все деревню 20 руб 10 коп
Данина или вещественных сборов: ржи 1 четверть 4 восьмерика с семьи – итого 45 четвевертей
Овса 1 четверть 4 восьмерика с семьи – итого 45 четвевертей
Гусей – по 2 с семьи итого 60
Куриц – по 2 с семьи – итого 60
Яиц – по 10 с семьи итого 300
Дворовые: Варфоломей Остапчук – рабочих 2 муж и 2 жен
Михаил Леонюк – рабочих 2 муж и 2 жен
Иосиф Теодорук – 1 муж

К фольварку Дыдулям. Деревни Дыдули и Олекса. Крестьян тяглых ревизских душ 67 муж и 72 жен

Имена и прозвания крестьян	Муж рабочих	Жен Рабочих	Муж рабочих	Жен Рабочих	Лошадей	Волов	Коровы	Овцы	Свиней	Усадебной дес	Пахотной дес	Сено косной дес	Барщина муж	Барщина жен	сгоны
1.Иван Василюк	2	2	1	3	1	4	1	6	4	1	10	1 1/2	3	3	12
2.Павел Кравчук	3	2	1		1	3	1	9	3	1	10	1 1/2	3	3	12
3.Кирило Игнатюк	3	2	2	2		2	1	3	2	1	10	1 1/2	3	3	12
4.Карп Максимюк	3	2	1	1	1	3	1	9	6	1	10	1 1/2	3	3	12
5.Корнило Томчук	2	3	1	3	1	2	2	12	2	1	10	1 1/2	3	3	12
6.Грегор Томчук	3	3	2	1	2	3	3	10	3	1	10	1 1/2	3	3	12
7.Хведор Антонюк	3	2	1	1	1	2	2	9	3	1	10	1 1/2	3	3	12
8.Данило Игнатюк	3	3	1	1	1	2	2	8	2	1	10	1 1/2	3	3	12
9.Степан Гарасимюк	2	2	4	1	1	2	2		1	1	10	1 1/2	3	3	12
10.Бартош Мисюк	2	3	5	3	1	2	2	8	2	1	10	1 1/2	3	3	12
11.Максим Михальчук	3	2	7	1	1	2	2	9	1	1	10	1 1/2	3	3	12
Оброчные															
1.Андрей Иванюк	2	1	2	5	1	2	1	7	3	1	10	1 1/2	3	3	12
2.Трохим Томчук	3	2		4	1	2	1	10	3	1	10	1 1/2	3	3	12
Итого	34	29	28	26	13	31	21	100	35	13	130	19 1/2	33	33	192

Оброчные крестьяне не имеют барщины, а 24 сгона, платят оброка денежного 5 руб 45 коп серебром с семьи, не платят натурального оброка

Оброка деньгами каждая семья платит 52 ½ коп серебром.
Данина или вещественных сборов: ржи 1 четверть 4 восьмерика
с семьи – итого 16 четвевертей 4 восьмерика
Овса 1 четверть 4 восьмерика с семьи – итого 16 четвевертей 4 восьмерика
Гусей – по 2 с семьи итого 22
Куриц – по 2 с семьи – итого 22
Яиц – по 10 с семьи итого 110

Дворовые:
1.Константин Теодорук – 1 муж
2.Семен Томчук – 1 муж
3.Андрей Дмитрук – 1 муж

Деревня Олекса крестьяне оброчные ревизских душ 29 муж и 22 жен

Имена и прозвания крестьян	Муж рабочих	Жен Рабочих	Муж рабочих	Жен Рабочих	Лошадей	Волов	Коровы	Мелкий скот	Овцы	Свиней	Усадебной дес	Пахотной дес	Сенокосной дес	сгоны
1.Никита Кравчук	3	2	1	1	1	2	1		8	3	1	9	3	24
2.Тимош Веримчук	4	2	2		2	2	2	1	9	3	1	9	3	24
3.Иван Юзвюк	2	3	1	1	1	2	2		7	5	1	9	3	24
4.Иосиф Николаюк	3	1	4		1	2	1		8	3	1	9	3	24
5.Антон Гарасимюк	2	2	2	3	1	2	2		5	2	1	9	3	24
6.Ригогар Павлючук	2	2	2	1	1	2	2		9	6	1	9	3	24
7.Казимир Томашук	1	3												
Итого	18	15	12	6	7	12	10	1	46	22	6	54	18	144

Оброчные крестьяне не имеют барщины, а 24 сгона, платят оброка денежного 5 руб 45 коп серебром с семьи, не платят натурального оброка

Крестьяне оброчные застенка Поплавского

Деревня Олекса крестьяне оброчные ревизских душ 29 муж и 22 жен

Имена и прозвания крестьян	Муж рабочих	Жен Рабочих	Муж рабочих	Жен Рабочих	Лошадей	Волов	Коровы	Овцы
1.Фран Игнатюк	2	2	3	2	2	2	2	8
2.Юлиан Филипюк	2	2		1	2	2	2	9
Итого	4	4	3	3	4	4	4	17

Оброчные крестьяне не имеют барщины, и сгона, платят оброка денежного 9 руб серебром с семьи, не платят натурального оброка

Имена и прозвания крестьян	Муж рабочих	Жен Рабочих	Муж рабочих	Жен Рабочих	Лошадей	Волов	Коровы	Мелкий скот	Овцы	Свиней
Итого по имению	217	153	116	101	61	143	91	5	439	183

Оброка деньгами - 87 руб 97 ½ коп серебром
Оброка ржи - 61 четверть 4 восьмерика; овса – 61 четверть 4 восьмерика
Гусей - 82, кур – 82; яиц - 410

Јак в ПуМдбіел'у нову церкву збудовалі

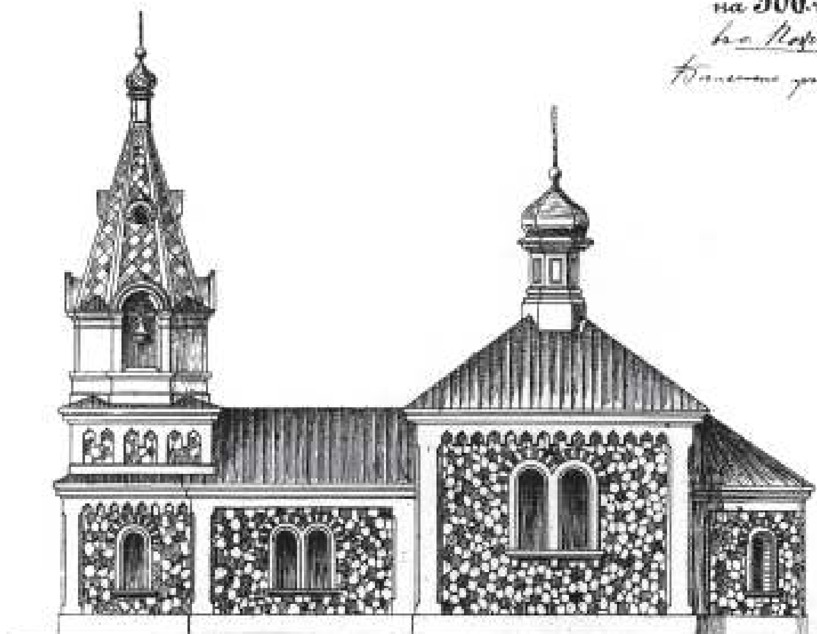
В половіні XIX в. пуМдб'ел'анска церква, фундована панамі Скашевскімі, а може шче Вагановскімі, была вже старен'ка і пом'ешчала невеліку куМл'кост' в'ерных (в 1864 р. было тут іх 1108 чоловіМк). То напевно к'епс'ко одбівалос'е на релігіјным жыц'у парафіјан, которым і так до церквы было дал'ековато. Јак вже мы пісалі в матерыјалі про мајонток, пуМдб'ел'анскі ктіторы не былі вел'мі дбајнымі оп'екунамі храма. Одразу посл'а 1861 р. вызвол'оны сел'ане былі за біМдны, коб вз'аті на себе повне утрыман'е чы будову церквув.

Тому і потребна была в тым допомога панства. Хот'а часто бывало так, што каз'онны чыновнікі ішлі на розрез тутејшым традыцыјам і подкідалі парафіјам штамповы пројекты. Што ж было робіті свјашченнікам, дла' јакіх важна была тутејша церковна традыцыја? Або згодітіс'е з начальніком, або розными хітрост'амі мін'аті решеніје. Такоје удалос'е о. Константіну Качановскому з ПуМдбіМл'а.

В ліпцові 1864 р. до ПуМдбіМл'а прыјехав полковнік Іосіф Борејша, војенны начал'нік біМл'ского пов'ету. ВсіМ тут перед ім дрыжалі, јак перед Муравјовым в ширшым маштабі. Шл'ахціц з Віл'еншчыны, былы рымокатолік, полковнік Борејша посл'а повстан'а захопівс'е церковным будовніцтвом. Здајец'е, всіМ деревјаны церквы помін'ав бы на мурованы, на одну ман'еру – з каталогу.

І так, до ПуМдбіМл'а прыбыв з конкретнымі наміМрамі. Быв з ім архітектор Вајденбаум. ОпруМч тутејшого бат'ушкі,

Проэктъ
Православной Церкви
на 300 человѣкъ

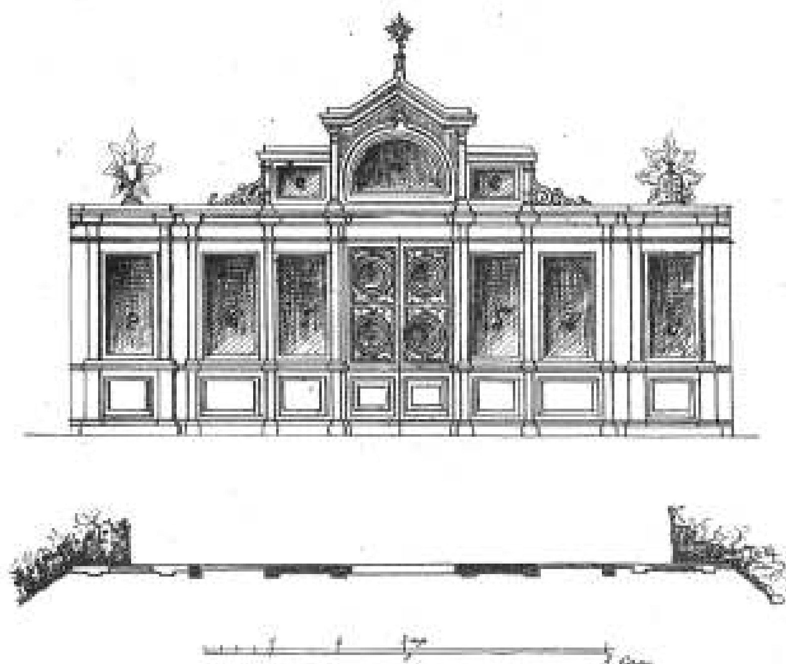

Пројект мурованuј Церкві в Пуодбіел'у, 1864 р.

Проэктъ Иконостаса

въ Православной Церкви на 300 человѣкъ

къ №2 му.

Иконы.	Количество	Размеры иконъ			
		Вышина		Ширина	
		арш.	верш.	арш.	верш.
а., Тайной вечери въ діаметрѣ	1.	–	–	–	14.
б., мѣстныя	2	1.	10½	–	14.
в., на Сѣверныхъ и Южныхъ дверяхъ	2.	1.	10½	–	14.
г., Храмовыхъ праздниковъ	2.	1.	10½	–	14.
д., благовѣщенія и 4-хъ евангелистовъ въ діаметрѣ	4.	–	–	–	9.
е., Апостолы и пророки	2.	–	9.	–	12.
За престольный образъ	1.				

Пројект іконостасу до муровануј церкві

прыбыв шче кл'ешчел'уМвскі благочынны о. Мікола Базыл'евскі. Комісіја спочатку огл'анула Спаску церкву, котора по традыцыі міМла 200 ліМг. Борејша окреслів іконостас, јако прымітывны. По чым запропоновав јеjі розбраті і поставіті новы, мурованы храм на 300 чоловіМк. Пројект церквы і іконостаса нічого міМв не коштоваті, бо вз'алі јого з каталогу.

РуМк часу справа будовы стојала в міМсц'у. От'ец Константін Качановскі стареjі, намол'енуј церквы розобраті не хотіМв. А парафіјане не бачылі тут мурованого храму. Вс'о бо кругом, вкл'учно з двором пана Завадзкого было деревјане. Церква не могла быті інша – туМл'кі з дерва. 12 с'ерпн'а 1865 р. о. Качановскі выслав до губ'ерскіх влад в Гродні ліст, де переконував, што нову церкву треба будоваті на іншым міесц'у. Там де стоіт церква Спаска, высокі уров'ен' воды, а таксамо блізко стојат господарчы будынкі. Пропоновав, коб пл'ац пуМд будову переказав Томаш Завадзкі. Бо тој пл'ац, по документах, нал'ежыт до парафіі.

І так, знов мінув руМк. 31 с'ерпн'а 1866 р. БіМл'скі часовы комітет по будовах православных церквув інформовав, што Т. Завадзкі, безплатно переказав пл'ац з назвоју „Подцерков'е", пры дорозі до Дубјажына, коло рыкі БіМлуј. На ім міМла быті збудована церква і народна школа.

Справы будовл'аны однак знов застраглі в міМсц'у. В міжчасі помін'авс'е власнік мајонтку. З 1869 р. ім став Ал'ександр Желтухін, кол'ежскі дорадца і маршалок шл'ахты біМл'ского повіету. А в 1874 р. пришов новы свјашченнік, о. Іліја Талызін, јакі разом з пом'ешчыком зрушыв будову з міесц'а. В вересн'у 1875 р. до пуМдб'ел'анского двора прыјехав гродн'енскі губернатор Ал'ександр Журов з біМл'скім ісправніком Мітрофаном Тімоновым. Разом з Желтухіном моліліс'е на недіМл'нуј літургіі в Спасуј церкві. Госці былі поражоны јеjі скромносц'у і убогосц'у. Напевно, вражен'е зробів на іх церковны спіМв, бо добрымі хорыстамі пуМдб'ел'анскі прыход все слынув.

Посл'а службы, пры обіМді у свјашчен-

Від на олтарну част' церквы св. Ілії

ніка, справа будовы новуј церквы набрала реал'ного выгл'аду. Журов офіцыјно, а Тімонов прыватно задекл'аровaліс'е помогчы збудоваті храм. Ал'е најбуМл'шы заслугі в будові положыв о. Іліја Талызін. Јако бывшы чыновнік, добре знавс'е з гродзенскімі владамі. Ал'е, перш за вс'о, уміМв вызволіті в своіх парафіјанах, былых загуканых паншынных сел'анах, потребу особістого заангажован'а в справу.

І так, было вырешено, што в ПуМдбіМл'у стане церква деревјана, на новум міМсц'у, на схуМд од пл'ебанjі. Стараја церква, до јакуМј всіМ былі прывјазаны, останец'е. До осені 1875 р. парафіјане з Дубјажына і КозлуМв зобралі вже 829,99 руб. Не знаjем, куМл'кі выложылі на будову жытелі іншых с'уМл. А до парафіі належылі шче: Малінніκі, КуМшкі, Гределіе, Мокре і Рејпічы. Коб розпочаті роботы браковало шче сумы 800 руб., јакују повінно было доложыті панство. Не чекајучы зімы, л'уде почалі

звозіті камен'е і класті фундамент. Кіроваті роботамі пудн'авс'е інж. Вв'ед'енскі, јакі почав шукаті најомных робуМтнікув. Класті кам'ен'е на фундамент подн'авс'е Корн'евскі, а обтесуваті іх на рогах – Іван Андрус'ук. Вапно на споіны куповалі у Жыда Јаскенера в БіМл'ску.

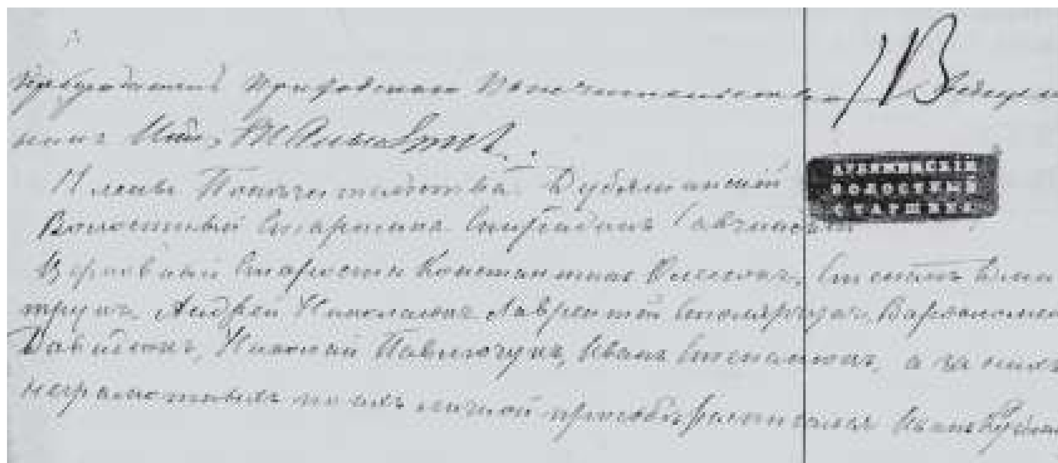
20 квіМтн'а 1876 р. одбылас'е урочыстосц' посвјашчен'н'а крајегол'ного камен'а. З того часу роботы пошлі вел'мі хутко. К'еровніком будовы і головным ц'есл'оју быв выбраны Іван Пугацевіч з БіМл'ска. В помочнікі вз'ав Франца Мејера з Прус, Јана Купрјановіча з Нарві і Івана Бусловіча з Бјел'ска. Варто згадаті, што таја сама брыгада в ліМтах 1880-1882 р. будовала церкву в Кл'еніках, а в 1882-1884 р. – в Нарві. Бралі іх вс'уды, бо робілі солідно, компл'ексно і недорого.

Мајстры самі пиловалі дерво. На пудваліны пуМдб'ел'анскуј церквы положылі добры сосновы кл'оцы з л'есу пана Корсака з Рыгоровц'ув. 12 червц'а вже стојав зруб і ставівс'е дах, которого покрылі гонтом до 22 червц'а 1876 р. Іван Пугацевіч зобовјазавс'е тоже зробіті і ошкліті окна, покрыті куполы бл'ахоју, помал'оваті окна і дверы, збудоваті ганок, даті краты і помал'оваті гонт зел'оноју фарбоју. Домова не обымала шал'ован'а. Першого кострычніка 1876 р. церкву освјатів владыка бресцкі Владімір.

Роботы шлі справно, не гл'ед'ачы на фінансовы пробл'емы. Кошторыс, јакі зробів архітект Гурјев быв розлічоны на суму 3759 руб., ал'е мнуМго сум было заніжоных. Прыкладом, на пілован'е дерва запісалі 130 руб., а треба было 300, на іконостас запісалі 300 руб., а треба было 900. Самыје іконы в іконостасі (міев быті копіјоју іконостасу з церкві св. Ал'ександра Невского в Гродні) коштовалі 500 руб., а робота позолотчыка Козаковского – 685. 20 кв'етн'а 1877 р. о. Іліја Талызін просів губернатора Журова асыгноваті 900 руб. на іконостас.

Веліку суму 1671 руб. на будову церквы пожертвовалі самі парафіјане. Додатково, каждого дн'а прыходіло по 4 чоловіМкі помагаті мајстрам. Церковным старостоју быв тогды Адам Волос. Немалују суму 613 руб. пожертвовав біМл'скі ісправнік Мітрофан Тімонов. То быв велікі доброчынца церквув ціМлого біМл'ского повіМта. Паметкамі по јуМм в многіх храмах зосталіс'е до тепер іконы св. Мітрофана Ворон'ежского.

24 червца 1877 р. в ПуМдбіМл'у знов зобралас'е спецыјал'на комісыја. Тым разом, коб зінвентарызоваті церквы по будові. ВсіМ побачылі вел'мі гожы, деревјаны храм з одным куполом, јакі досконало впісувавсе' в тутејшы крајовід. Спісаны быв тогды інвентар, јакі друкујем.

Фрагмент інвентару церквы з подпісом о. Ілії Талызіна і п'ечаткоју дубјажынского вуојта

Инвентарная опись вновь сооруженной деревянной приходской православной церкви в. с. Подбельи Гродненской Губ. Бельскаго уезда

Церковь состоит из 3х частей: средняя квадратная, длиной и шириной по 4 сажней 12 вершков, притвор длин. и шир. По 5 арш.(12 вершков) и алтарная часть длиной и шириной по 2 саж. К алтарной части пристроены 2 небольших ризницы длин. по 3 арш. 4 вершк. и шир. по 2 арш.; при алтарной части задние углы скошены, и так что она имеет форму квадратную до вышины в 3 саж. от цоколя, затем сделаны переходы к форме правильнаго восмиугольника, в которой церковь возвышается еще на одну саж. и оканчивается карнизом над которым начинается возмигранная шатровая крыша, которая служит куполом церкви и имеет внутри вышину в 1,5 саж. Вся шышина внутри от пола до верху купола 5,5 саж.

Наружная вышина крышь с двумя уступками 3 саж.; внизу над главным карнизом и у верхняго уступа они украшены небольшими фронтонами. Главка имеет форму луковицы и вместе с шейкой вышиной в 7 арш. Вся вышина церкви от цоколя до креста 9 саж. 1 арш. Крыша притвора подходит под главный карниз церкви, крыша алтарной части имеет вышину от цоколя в 3 саж. и крыша ризницы подходит под карниз алтарной части.

В северной и южной стенах церкви сделаны по 2 окна, покрытых снаружи в виде украшения одним общим фронтоном упирающимся на пилястры в форме балясин; в алтарной части сделано 2 окна, в ризницах по одному небольшому окну и в северной и южной стенах притвора в каждой по 2 окна. Притвор двух этажный; в нем помещается деревянная лестница, во втором этаже который имеет назначеніе служить на место хора.

Фундамент выбучен из булыжнаго камня на известковом растворе, цоколь выш. 1 арш. тоже из булыжнаго камня с околкой лицевой стороны; стены всех частей церкви срублены из брусьев толщиною в дюймов и с обеих сторон оструганы. Пол состоит из деревянных балок на каменных столбах; в балках вынуты четверти для надбора из пластин и горбылей. Чистый пол уложен простой ...ничный. Пол алтарной части на 2 ступени возвышен против пола остальной части храма. Крыша покрыта гонтом за исключением ребер, которыя покрыты листовым 10ти фунтовым железом и окрашена зеленой масляной краской. Главка покрыта листовой белой жестью, крест чугунный позолоченный.

Царква в 1915 р. Відно шче надбрамну звоніц'у.

Пентасты Окрашены масляной краской и остеклены полубелым стеклом 1 двойковыми досками равно как и купол и паруса прямой трехъугольной формы, служащие переходом от четырех угольной к 8ми угольной форме церкви. Иконостас трехярусный белый с позолоткой. Вокруг церкви сделана решетчатая ограда, которая примыкает впереди церкви к небольшой деревянной звонице внизу, которой сделаны ворота для выхода на церковный погост.

Процесыја на церквіско в 1992 р.; фото автора

Архитектор Барон Г. Розен, 2 июля 1877 г.

Настоящая опись согласна с натурою и с утвержденными проектом и сметою. Член Церковно-Строителпнаго Присутствия Статский Советник Небольсин.

(...)

Члены Пепечительства: Дубяжинский Волостной Старшина Спиридон Савчинский. Церковный Староста Константин Олесюк, Степан Дмитрук, Андрей Николаюк, Лаврентий Столярчук, Варфоломей Давидюк, Николай Павлючук, Иван Степанюк, и за них неграмотных по их личной просьбе расписался Иван Кузминский.

По сей описи здание церкви принято в духовное ведомство, а равно как и один экземпляр настоящей описи и составленнаго 24 июня 1877 г. акта освидетельствованный 24 июня 1877 года. Настоятель Подбельской церкви Илия Талызин.

(Крыніца: Нацыянальны Гісторычны Архіў Беларусі ў Гродна, ф. 97, 1, 18)

Будовнік храму о. Ілія Талызін 10 ліет прослужыв в новуј церкві. 10 л’утого 1887 р. умер посл’а т’ажкуј хворобы. Быв похованы за олтарнуј часткоју храма. 20 ліет пуз’ніеј, за о. Ф’еодосіја Д’етіјевского церкву розбудовалі. Продовжылі середн’у частку і добудовалі прытвор со звоніц’оју. Стараја, надбрамнаја звоніц’а простојала шче до міжвојенного перыјоду.

Дороф’еј Фіонік

Дубјажынска гміна в 1871 і 1896 рокові

В вынікові земел’нуј реформы, оголошеннуј “Положеніями” з 19 лютого 1861 р. в Російскуј імперыјі повсталі волості або гміны. Таја демократычна форма влады давала всіем повноценне право удіелу в справах громады. Гміна формовалас’а з сел’скіх громад, а терыторыјал’но покрывалас’а з граніц’амі церковных прыходув. Головноју владоју быв гмінны сход, јакі складавс’е зо всіех господаруов. Сход зајмавс’е справамі громадскуј землі, податкамі чы набором рекрутуов. Постановы схода на с’олах выконував сіел’скі староста (солтыс). Сход выбірав тоже волостного старшыну (вуојта). Спорныје справы россуджав гмінны суд.

В біел’скім повіеті в 1861 р. повстало 15 гмін з центрамі в наступным міестах і с’олах: Орл’а, Новоберезово, Лосінка, Кл’енікі, Пасынкі, Дубјажын, Ал’ексін, Мал’ешы, Рајск, Павлы, Шкурец, Гродзіск, С’емјатычы, Ал’ександрово і Наројкі.

Најбуол’шоју по куол’кості вјосок была дубјажын’с’ка гміна. Обымала 40 вјосок, 25 мајонткув і фол’варкув, 13 урочыск, хуторуов і л’ес’ных сторожуовок. В прыпадку теји гміны, јеји граніці зусіем не покрываліс’е з граніц’амі парафіі. Тут належылі вјоскі з наступных прыходув: Подб’ел’е, Вул’ка, Кос’нађа, Боц’кі (без міестечка), Клішчелі (без міеста), а таксамо 2 вјоскі з біел’скіх парафіі: Студзіводы і Л’евкі.

Перше, вјадоме опісаніје гміны походіт з 1871 р.(НГАБ в Гродні, 14, 1, 256; 320). Вуојтом быв тогды Јакубовскі, а гмінным пісаром Ігнатовіч. Першы жыв відно в урочыску Јакубувск’е коло Дід’ул’, а другі муог походіті з Біел’ска чы Відова.

На терыторыјі гміны было тогды 754 господаркі. Всіе вјосковы хаты былі деревјаны, без оздобув, крыты соломоју, переважно з однеју ізбоју, редко з двома чы трома. Мал’енкі окна былі велічыноју 0,7 x 0,5 метра. Хаты былі переважно сполучоны з господарскімі будовл’амі – комороју і хлівамі дл’а овечок і свіні.

Дубјажын в 1915 рокові; фото з альбома: „Kriegsbilder 1914/15. Infanterie-Regiment v.d. Marwitz (8. Pommerschez) nr 61“

В былым будынкові гміны зробілі школы, здымок з 1948 р.; фото з архіва Ол’гі Стрел’чук з дому Томчук

КуМл’кост’ добытку в гміні представл’алас’е наступным чыном:

- коні: 754
- волуМв: 1508
- коруМв: 2162
- овечок: 3016
- свіні: 1812

Јак бачым, мнуМго было тут быдла, основы быту господаркі. Корм дл’а јого давало буМл’ш за 2600 га лонок і пастевнікув, переважно в долінах рыМкі БіМлуј і Нурец’.

Опроча молока і јого продуктув, најбуМл’ше значен’не в штоденнум харчован’у міМлі картоплі, горох, буМб і сочевіц’а. На хліМб сіМјалі жыто, которе зајмало штыры разы буМл’ш ареалу од пшеніці. Годовалі тоже овес, јачмен’ і гречку. СіМјалі л’он і пралі јого на деревјаных прасліц’ах (потесах).

В 1871 р. сел’ан’е корысталі з пом’ешчыцкіх ліМсуМв мајонткув ПодбіМле, Л’евкі, Рыгорувці, ВуМл’ка, Калејчыці і Кнорыды. По дерво језділі таксамо до каз’онного ліМсу коло Јел’анкі. З дервом звјазане было і ведуче рем’есло – бондарка. Бочкі робілі јак на потребы власны, так і на продаж.

З 1871 р. перејдемо в час о 25 ліет пуз’ніМјшы. В 1896 р. ціМла Росіјска Імперыја почала готовітіс’е до перепісі нес’ел’ніцтва, запл’анованого на наступны руМк. Чыновніцкі рух в тым діМлі почавс’е і в дубјажынскуј гміні. До БіМл’скуј перепіснуј комісіі прышлі з Дубјажына огул’ны даны о куМл’кості л’уді во всіМх нас’ел’онных пунктах гміны. В стосунку до 1871 р. прыбыло 23 пункты. Булі то “будкі” на трасі желіезнуј дорогі Кенігсберг-Кіев (офіцыјал’но: Юго-западная железная дорога). На одрезку БіМл’ск – Брест была проклад’она вона в 1878 р.

В біМл’скім повіМті не было такуМј другуј по велічыні гміны. ВсіМх вјосок, разом з мајонтакамі, фол’варкамі, хуторамі, урочыскамі і будкамі было буМл’ш за 100. Ніжеј пропонујем Чытачам познакомітіс’е з повным спіском по дубјажынскуј гміні з 1896 р. Документ находіц’ц’а в Державным Архіві в Білостоці (zespół: Bielska Komisja Spisowa, sygn. 1, k. 37v-39).

Дороф’еј Фіонік

Дубјажынска волост' в 1896 р.

- Біелкі: 43 забудованых пл'ацуов (131 мужчын і 122 женшчын)
- Вул'ка Выгоновска: 55 (161+152)
- Рыгорувці: 43 (145+132)
- Дубјажын: 43 (145+132)
- Дід'улі: 30 (83+84)
- Дубно: 33 (92+94)
- Дубно: 47 (145+149)
- Жукі: 23 (76+78)
- Залішаны: 15 (54+56)
- Козлы: 37 (103+105)
- Кушкі: 53 (115+137)
- Кругле: 13 (27+37)
- Кнорыды: 60 (197+187)
- Красне Село: 78 (218+237)
- Л'евкі: 27 (68+79)
- Маліннікі: 51 (141+138)
- Москувці: 34 (89+97)
- Мокре: 54 (180+170)
- Молочкі: 75 (209+221)
- Монтычка: 2 (9+6)
- Нурец': 19 (63+54)
- Ол'екшіе: 11 (34+40)
- Погребы: 31 (85+104)
- Пас'ека: 4 (12+8)
- Петровшчына: 19 (45+51)
- Рајкі (Рејпічы): 29 (65+86)
- Студзіводы: 28 (91+77)
- Сн'ежкі: 66 (159+167)
- Староје Село: 43 (159+167)
- Суховул'ці: 50 (152+162)
- Гределіе: 46 (136+133)
- Чохі Заболуотны: 28 (68+78)
- Шешылы: 38 (117+114)
- Шпаталіе: 12 (35+39)
- мајонток Антоново: 1 (14+14)
- фол'варок Бос'анувка: 1 (34+29)
- мајонток Боц'кі: 1 (41+36)
- урочыско Бабінова Стіенка: 1 (2+2)
- будка нр 32: 1 (3+1)
- будка нр 33: 1 (3+1)
- будка нр 34: 1 (1+2)
- будка нр 35: 1 (3+1)
- будка нр 36: 1 (3+1)
- будка нр 37: 1 (2+2)
- будка нр 38: 1 (3+2)
- будка нр 39: 1 (3+4)
- будка нр 40: 1 (1+2)
- будка нр 41: 1 (2+2)
- будка нр 43: 1 (2+1)
- будка нр 44: 1 (1+2)
- будка нр 45: 1 (2+2)
- будка нр 46: 1 (3+5)

Розбірајут бывшы будынок гміны, посл'а школы, к. 1975 р.; фото з архіва Павла Хмура

- будка нр 47: 1 (7+8)
- будка нр 48: 1 (3+2)
- будка нр 49: 1 (3+5)
- будка нр 50: 1 (2)
- будка на 1002 верстіе Юго-заьадной желіезну. дорогі: 1 (2)
- будка нр 57: 1 (4+3)
- будка нр 52: 1 (3+2)
- парафіја Вул’ка: 2 (13+10)
- мајонток Вул’ка Выгоновска: 1 (38+44)
- мајонток Грускаја: 1 (3+2)
- хутор Грабарка: 1 (8+6)
- хутор Рыгорувці: 1 (3+2)
- мајонток Рыгорувці: 1 (28+34)
- станцыја Рыгорувці на 1994 верстіе: 1 (17+15)
- мајонток Дідулі: 1 (8+6)
- мајонток Дубно: 1 (22+26)
- мајонток Домброміл’: 4 (51+53)
- Добрывода: 98 (238+239)
- Дашы: 97 (230+241)
- мајонток Жукі: 1 (4+3)
- Заборцы: 2 (8+4)
- урочыско Занурје: 1 (4+3)
- сторожуовка Засін: 1 (4+3)
- казарма робочых Јовтувшчына: 1 (2+1)
- урочыско Костусін: 1 (4+6)
- Кузава: 49 (120+108)
- казарма нр 13: 1 (4+2)
- станцыја Клішчелі: 2 (22+18)
- казарма нр 15: 1 (5+5)
- казарма нр 16: 1 (7+1)
- казарма нр 17: 1 (6+3)
- мајонток Л’евкі 1 (39+34)
- лес’наја сторожуМвка Лучка: 1 (3+2)
- мајонток Малінніkі: 1 (8+5)
- мајонток Малінніkі: 1 (10+8)
- мајонток Малінніkі: 1 (9+12)
- урочыско Маркі: 1 (2+3)
- сторожуовка Мокреншчына: 1 (2+3)
- предм’ест’е Клішчел’ Мостовскіје: 5 (12+18)
- мајонток Осташе: 1 (14+13)
- парафіја ПуМдбіМл’е: 2 (7+7)
- мајонток ПуМдбіМл’е: 1 (26+26)
- Подзолікі: 7 (21+16) ???
- двуМр ПуМдбіМл’е: 1 (1+4)
- Репчыці: 9 (21+15
- Резкі: 1 (3+4)
- мајонток Студзіводы: 1 (6+8)
- мајонток Старе Село: 1 (12+10)
- млын Сердобуркі: 1 (1+3)
- урочыско Сердобуркі: 2 (5+5)
- хутор Теклінова: 1 (8+14)
- сторожуовка Хроніборы: 1 (3+4)
- Черемха: 135 (322+337)
- хутор Шутово: 1 (1+2)
- урочыско Хнуцкі: 1 (3+3)

Клуні в Дубјажыні, 1915 р.; фото з альбома: „Kriegsbilder 1914/15. Infanterie-Regiment v.d. Marwitz (8. Pommerschez) nr 61“

Podbiele leży 8 kilometrów na południe od Bielska. Przed wojną był tam drewniany dworek, połączony aleją ogromnych lip z brzegiem Białki, rzeczki bardzo drobnej, w której dzięki jazowi można było się jednak wykąpać. Włości Lidii Aleksandrowny Tarasienkowej, wdowy po carskim generale, obejmowały 700 dziesięcin (czyli nieco więcej hektarów). Głównym bogactwem był parusethektarowy sosnowy las – tata określał jego sosny jako masztowe, takie wówczas były cenione na rynku. Plony zbóż nie mogły być wysokie, gdyż nie stosowano jeszcze nawozów sztucznych, a metody uprawy były starodawne. Dopiero tuż przed wojną administrator majątku kupił traktor i siewnik. Na potrzeby dworu pracowała cieplarnia. (Po wojnie na resztówce po majątku gospodarował na sześciu hektarach rolnik, rozmawiałem z nim. Miał sześć krytych szkłem cieplarni, kto wie, czy dochód z nich nie przekraczał dochodu całego przedwojennego majątku). W niskiej i ciasnej obórce, pełnej gnoju, chowało się kilka czy kilkanaście krów. W lecie woźnica Iwan codziennie woził do bielskiej mleczarni udój z tego stada – parę konwi mleka. Na furmance pozostawało dużo miejsca, toteż, gdy mama była zapraszana do Podbiela, zabierał nas tam Iwan i podróż na obficie rozłożonej słomie była bardzo wygodna, tym bardziej, że prawie cała odbywała się miękkimi drogami polnymi. (I znowuż – obecnie mój sąsiad Janek Chmielewski we wsi Dreństwo koło Rajgrodu dostarcza do Grajewa każdego dnia tysiąc litrów mleka. Ma stado liczące ponad 60 dojnych krów, a jeszcze trzydzieści lat temu miał ich na parunastu hektarach dwie lub trzy). Nie zawsze jeździliśmy do Podbiela furmanką. Czasem szliśmy na piechotę, żywiąc się po drodze jagodami i poziomkami, a czasem zabierano nas bryczką, to był luksus. Najgorzej jeździło się linijką, bo była to po prostu kanapa na kołach, bez żadnych poręczy do trzymania się.

Dochód z majątku był skromny, ale wystarczał na pokrycie codziennych potrzeb Lidii Aleksandrowny, wyżywienie jej, rodziny administratora i licznych gości generałowej. I tyle – żywej gotówki do rąk nie dostawała. Bo i interesami wcale się nie zajmowała ani nie przejmowała. Zajmował się tym administrator, agronom z wykształcenia Michaił Jakowlewicz Abramowicz (zbyteczne jest chyba dodawać, że generałowa była Rosjanką, a zarządca Żydem). Jelizawieta Moisiejewna Abramowiczowa zajmowała się z wielkim oddaniem sprawami socjalnymi dwudziestu robotników, mieszkających w czworakach. Zarabiali niewiele (być może nawet złotówkę dziennie), ale korzystali z apteczki i porad pani Abramowiczowej w razie choroby, a gdy była taka potrzeba, sprowadzała lekarza. Moisiej Jakowlewicz Simler, ojciec Lizy, jako jedyny w tej rodzinie prezentował się jako prawdziwy starozakonny Żyd. Miał rozłożystą brodę i spacerując po domu mamrotał (może ładniej jest powiedzieć – wyszeptywał) słowa modlitw. W czasie mego najdłuższego, bo miesięcznego pobytu w Podbielu – w lecie 1939 roku – Moisiej Jakowlewicz odstąpił mi swój osobny pokój, który zajmował na parterze, i pobyt w nim był niezwykle fascynujący. Co kwadrans głośno wybijał czas wielki stojący zegar, a całą ścianę przy oknie zajmowała wielka szafa pełna oprawionych w skórę grubych tomów, wszystkie w języku jidysz czy hebrajskim. Starszy ode mnie o rok Alik (bądź Salik, czyli pewnie Aleksander vel Salomon) Abramowicz miał trochę ciekawych książek w języku polskim i rosyjskim, z których chętnie korzystałem w czasie moich pobytów w majątku (mało kto wśród naszych znajomych kupował książki, nikt nie korzystał z usług kiosku gazetowego na 3 Maja, gdzie nabywałem z rzadka „Karuzelę” lub „Świat Przygód”).

Dygresja: Główną moją lekturą prasową był najpierw redagowany przez poetkę Annę Świrsz-

czyńską „Mały Płomyczek”, potem „Płomyczek”. Nasza szkoła powszechna o to zadbała, prenumerując je dla nas. Za prenumeratę płacili rodzice i aby opłata była dla nich dostępna, jeden egzemplarz tego tygodnika dla dzieci szkolnych przypadał na trójkę uczniów. Była określona kolejność i tak szczęśliwie się złożyło, że ja byłem w kolejce trzeci. Dlaczego szczęśliwie? – Prosta sprawa, trzeci prenumerator otrzymywał pismo wprawdzie trochę pogniecione, ale za to na własność. To były bardzo ciekawe pisma, drukowały ciekawe i pouczające czytanki (dość lewicowe w charakterze), wiersze znanych poetów na przykład Ewy Szelburg-Zarębiny. Dla starszych dzieci był „Płomyk”, jego jednak się nie doczekałem, byłem za mały. Gdy mowa o mediach szkoła zapewniała uczniom także radio. O określonych godzinach, gdy nadawano audycję dla dzieci, wyprowadzano nas na korytarz, gdzie stawaliśmy w dwuszeregu pod megafonem. Szczególnie podobały mi się audycje popularno-naukowe prowadzone przez profesora Coraz prędzej. Zaczynał swoje opowieści bardzo wolno i z namysłem, a jak się zapalał do tematu terkotał jak karabin maszynowy… Treści jego wywodów nie pamiętam. Podobały nam się także dialogi lwowskich Szczepcia i Tońcia…

Dzień w Podbielu zaczynał się od śniadania, o wiele bardziej urozmaiconego niż w naszym domu. Wszyscy – pani domu, rodzina Abramowiczów i goście siedzieli przy jednym wielkim stole z samowarem po środku i byli obsługiwani przez jedną lub dwie dziewczyny kuchenne. Lidia Aleksandrowna trzymała na kolanach pieska pokojowego, którego moja mama miała raz nieostrożność określić jako „szawkę” (czyli małego kundlowatego pieska). „To mops, Tolu” – z godnością sprostowała Lidia Aleksandrowna. Liczba stołowników wyraźnie powiększała się przy obiedzie. Niżej wymieniam najczęstszych.

Najwięcej miejsca przy stole zajmował Mikołaj Fetting, zażywny jegomość, dobry kompan, co się zowie bon vivant, myśliwy, lowelas i żartowniś. Był oficerem białej armii i w to łatwo było uwierzyć, gdy widziało się go, postawnego i pewnego siebie, ze strzelbą, albo gitarą w ręku. Uzupełnieniem Fettinga był pies wyżeł, piękny i dobrze wychowany, ale zawsze się śliniący (dlatego też mama nie lubiła, gdy pies przychodził ze swym panem do naszego domu). Kochałem Fettinga w sposób nieco masochistyczny, bo gdy przychodził do nas, robił straszną, bestialską minę i groźnie maszerował w moją stronę z wyciągniętą do przodu ręką pozorującą bagnet bądź rewolwer. Wołał przy tym: „Ukontrapupić mierzawca! (czyli łotra)”. Słowo ukontrapupić było neologizmem, oznaczającym mniej więcej „zniszczyć kontrrewolucjonistę”. Kontrrewolucjonistą nie byłem, ale szkodnikiem domowym tak, toteż miałem domowe przezwisko „wrieditiel” – nawiązujące do stalinowskich procesów.

Prawie niewidoczna była milcząca Oleńka Fiodorowa, cicha i skromna - pianistka, grająca do niemych filmów w bielskim kinie „Corso” (prócz niej grywała pani Lidii na fortepianie także moja mama). Często bywały przy stole stare, jak i ona, panny – siostry Bieleckie, nauczycielki wiejskie z okolic Podbiela. Starsza z nich (nie wiem, czy ukończyła trzydziestkę) była konkubiną Fettinga, w ogólnej opinii jej to jednak nie szkodziło – cóż robić, oficer! (Nie wiem, może ta liberalna opinia ograniczała się do moich tolerancyjnych w poglądach rodziców. Mama nawet żywo podzielała radość, jaką ten związek przynosił starszej Bieleckiej). Na ile Bielecka go kochała, o tym według mamy świadczył fakt, że nie upominała go ani słowem, gdy gasił papierosa, wtykając go w ziemię w jej doniczkach. Była niezwykłym, pedantycznym czyścioszkiem (bywałem w jej domku – wszystko tam lśniło i świeciło się od odkurzania i polerowania). Długo jej szczęście jednak nie trwało, gdyż jej miejsce u boku Fettinga zajęła pani Ludmiła Łyzłow, zwana przez wszystkich Lolą – mała i pełniutka śmieszka, o wiele bardziej atrakcyjna niż Bielecka ze swą pozbawioną wyrazu smutną twarzą. Lola była siostrą podoficera białej armii gen. Drozdowskiego – Włodzimierza Łyzłowa. Z nią też Fetting wziął ślub.

Innych gości nie liczę, bywali tu prawie wszyscy Rosjanie z bielskiego towarzystwa, o których mowa będzie później. Wymieniona piątka jednak należała do stałych domowników, można by powiedzieć rezydentów naszej ziemianki, aczkolwiek u niej nie mieszkali. O dalszych ich losach nie wiem, tylko o Fettingu dowiedziałem się rzeczy tragicznej. Podobnie jak mój wujek Wsiewołod, figuruje

on na liście skazanych przez bolszewików, właśnie za działalność kontrrewolucyjną. Został „ukontrapupiony". Tyle tylko, że nie był skazany na karę śmierci, lecz na 10 lat obozu. Łagier mieścił się w północnej Rosji, w Republice Komi (Ust-Wymłag). Wyrok trójki zapadł 21 kwietnia 1943 r. Został zaaresztowany przez NKWD w Hajnówce, w dniu 20 czerwca 1941 – dokładnie tego samego dnia, gdy nas – mamę, Jurka i mnie – załadowano w Bielsku do pociągu, który zawiózł nas na Sybir. Dwa dni później oba te wydarzenia byłyby już nie do pomyślenia – zaczęła się wojna i Bielsk został zajęty przez

Przy dworze w Podbielu, 1933-34. Od lewej: Mura (Maria) Ciemnicka, Władimir Lwowicz Tymiński, Jelisawieta Moisiejewna Abramowicz, Lubow Fetting, Moisiej Jakowlewicz Simler, Eustolia Aleksiejewna Zakrewska z synem Igorem (Autor), pianistka Oleńka Fiodorowna, Nikołaj Aleksandrowicz Fetting; zdjęcie ze zbiorów Igora Zakrzewskiego

Niemców. Według innej wiadomości internetowej, której teraz nie udaje mi się odtworzyć, - więc nie jestem jej pewien – Fetting zmarł niedługo po otrzymaniu wyroku.

Bywał w Podbielu Władimir Lwowicz Tymiński, syn proboszcza cerkwi Michajłowskiej, o czym świadczy zachowane wspólne nasze zdjęcie na werandzie dworku, ale o nim i jego rodzinie będę jeszcze mówił dalej. Nie wymienię wszystkich nazwisk, ale towarzystwo bywało naprawdę liczne. W przerwach między posiłkami mama toczyła z Lidią Aleksandrowną długie rozmowy. Była to bardzo kulturalna pani, w domu rodzinnym miała trzy guwernantki – niemiecką, angielską i francuską, dużo czytała, ale o życiu – jak mówiła mama – nie wiedziała nic.

Jak spędzałem czas, którego było tu wyjątkowo dużo? Często czytałem w pokoju Salika. Przebrnąłem nawet przez bardzo obszerny pełny tekst „Robinsona Crusoe'go", składający się w jednej trzeciej z przygód, w jednej trzeciej z rozważań religijnych, a w jednej trzeciej z nudnych opisów podróży Robinsona i Piętaszka po Europie. Kiedy dość miałem czytania, błądziłem po okolicach, słuchając derkaczy na łąkach koło Białki. Derkały głośno z różnych miejsc między krzakami wierzb, ale dostrzec, jak przebiegają między nimi, nigdy mi się nie udało.

Tata też bywał w Podbielu, ale chyba rzadziej. Z nim dużo chodziłem na grzyby. Wstawaliśmy przed świtem, by z pierwszymi promieniami słońca być w Brzezinkach za żydowskim cmentarzem (zwanym tu Charchutami). Jadąc na barana na grzbiecie taty podsypiałem jeszcze trochę. Brzezinki były poprzecinane smugami pól, a raczej były to pola poprzecinane przez zagajniki. Cudnie było znajdować między rosistymi trawami wspaniałe ogromne czerwone kozaki, na które mnie tata oczywiście naprowadzał. Do domu wracałem pieszo.

***

W październiku 1939 roku rodzice zorganizowali dla mnie korepetycje z języka niemieckiego. Rodzice kazali mi chodzić na nie do Lidii Tarasienkowej, dziedziczki z Podbiela, która teraz musiała opuścić swój majątek, w którym rozlokował się sztab 18 pułku motocyklowej Armii Radzieckiej. Lidia Tarasienkowa znalazła schronienie u właściciela dworku na Hołowiesku, Jakuba Wanczakowa-Gireja. Zajęła pokój na piętrze - „harem", w którym uprzednio mieszkała żona Wanczakowa (co się z nią stało – nie wiem). Lekcje u niej niewiele mi pomogły – mam wrażenie, że w ogóle nic mi nie dały. 70-letnia Lidia Aleksandrowna nigdy nie była pedagogiem, a z jej znajomości języka wyniesionej z dzieciństwa niewiele chyba pozostało. Nie pamiętam zresztą, bym w Podbielu widział choćby jedną niemiecką książkę. Rodzice mieli zresztą pełną świadomość tego i posyłali mnie do Tarasienkowej, by upozorować w ten sposób jakieś swoje wsparcie dla niej. Nie ukrywali zresztą tego. Korepetycje trwały krótko, bo pewnego dnia okazało się, że Lidia Aleksandrowna już u Wanczakowa nie mieszka. Jako obszarniczka padła ofiarą jednej z pierwszych, ograniczonych jeszcze wywózek. Rodzice byli przerażeni – nie wierzyli, by wydelikacona, absolutnie pozbawiona samodzielności dama mogła przeżyć w surowych warunkach zapadającej zimy dłużej niż parę tygodni. Gdzieś tam na Uralu lub Syberii.

Mama wielokrotnie wspominała później o wywiezieniu Tarasienkowej jako o przykładzie bezdusznego automatyzmu radzieckich represji. Była ziemianką i to wystarczyło za uzasadnienie. A przecież właściwymi organizatorami wyzysku robotników rolnych w Podbielu i głównymi beneficjantami korzyści z niego płynących byli Abramowiczowie. Jednak Tarasienkowa należała do klasy obszarników, a rządca majątku Michał Abramowicz był inteligentem pracującym. I jego rodzinie ani jemu samemu nic się przez cały okres władzy radzieckiej nie stało. Bynajmniej nie dlatego, że byli Żydami – przecież sporo Żydów wywieziono na Sybir. Bo ci Żydzi podpadali pod kategorię.

Igor Zakrzewski

(Fragment książki „Trzy światy. Wspomnienia (nie tylko własne)", która ukaże się nakładem naszego Stowarzyszenia)

Пра вянчанне Канстанціна Курыловіча і Лены Стэмпкоўскай

У гэтым нумары вяртаемся яшчэ раз да герояў “Дневника Кости”, якога друкавалі мы ў 41 нумары Б. Г. Гэты шадэўр сямейнай мэмуарыстыкі ахоплівае гады 1914-1921 і расказвае пра пачатковыя гады жыцця Косці Курыловіча, апісаныя на фоне драматычных падзей таго часу. Прычына ўзнікнення твору гэта несумненны літаратурны талант аўтара а. Лукі Курыловіча, але, перш за ўсё вялікая любоў бацькі да свайго сыночка. Бацькі, які раней пахаваў чатырох маленькіх дзетак, а цяпер усе свае пачуцці аддаў Коціку, як ласкава называў Канстанціна.

Ажаніцца Косці Курыловічу прыйшлося, калі споўнілася яму роўна 30 гадоў, у 1944 г. Ягоны бацька быў тады настаяцелем царквы ў Полаўцах, цяпер неіснуючай. Бацька засватанай яму дзяўчыны Лены Стэмкоўскай, а. Дзмітрый служыў у бельскай Міхайлаўскай царкве. З боку мамы паходзіла яна са старажытнага бельскага роду Чэрвацкіх. Дзяды Лены – Сцяпан і Анна мелі шыкарны, драўляны дом на вул. Ягелонскай. У іх было ажно 14 дзяцей, сярод іх Яўгенія, якая выйшла замуж за Дзмітрыя Стэмпкоўскага, сына праваслаўнага бацюшкі з-пад Білгарая.

Вянчанне Канстанціна і Лены адбылося 30 красавіка 1944 г. ў Міхайлаўскай царкве. Гэта была вялікая для гораду падзея. Нямецкія ўлады нават дазволілі гуляць вяселле пасля паліцэйскай гадзіны. Але шчасце маладых працягвалася толькі некалькі дзён. Па даносу злога чалавека Лена Курыловіч папала ў спісак на вывазку ў прымусовыя работы. Канчаткова трапіла яна ў Чэхію, разам з мужам. Там і нарадзілася першая дачка Анна. Пасля Курыловічам Бог даў яшчэ чатырох дзетак, столькі колькі было памерлых братоў і сясцёр у Канстанціна.

Канстанцін і Лена Курыловічы, шлюбная фатаграфія ля Міхайлаўскай царквы, 30.04.1944 г.

Вясельныя госці пасля вянчання у Міхайлаўскай царкве, 30.04.1944 г.

На вуліцы ў час вяселля; злева плебанія Міхайлаўскай царквы, 30.04.1944 г.

Ніжэй друкуем успаміны Лены Курыловіч, народжанай 15 студзеня 1925 г., запісаныя ў 2002 г. Друкуем іх на расійскай мове, бо так Лена Дзмітрыеўна на штодзень гаварыла. Гэта была мова не толькі сем'яў духавенства, але большай часткі бельскага, праваслаўнага мяшчанства.

На жаль, Лены Дзмітрыеўны няма ўжо ў жывых, год таму адыйшла ў вечнасць.

***

Мою маму с папой посватал Ярослав Васильевич Костыцевич. Как я родилась, папа был дьяконом в Пречистенской церкви в Бельске. Моя бабушка Анна Червацка жыла недалеко, на улице Ягелонской (до их всегда приходили воду святить в колодец).

Первый приход папы был в Новом Дворе к. Свислочы. Потом приход был в Малешах, а затем в Тиховоле. До Наревки было 16 км; часто ездили там с мамой. К Тиховоле належыло Масево. Богатый приход был, земли много, люди брали на третяк, лес большой, луг. Хорошие люди были. Придут толокою, пожнут. Дожынки папа делал людям, угощение.

Потом переехали в Бельск. Сюда, мой будущий муж приезжал к своему другу Серёже Алексюку. Его отец о. Леонтий Алексюк был настоятелем Воскресенской церкви на Головеске. Раньше он служил на приходе в Рогачах, а моего Кости отец о. Лука Курылович – в Половцах. Так и мы познакомились.

Правда, я не хотела выходить замуж. Но собрались бабушки, дедушки.

– Как то, к тебе является жених такой хороший, а ты не хочешь замуж за него!

А я ещё за моладая была, в январе 1944 г. кончилось только 18 лет. А на 30 апреля назначили венчание.

Как раз в то время далеко на востоке ишла бомбардировка, советские войска наступали. Огромное, красное зарево было в Бельске видно.

Перед свадьбой, папа пошел в гестапо просить дозвол, чтобы ходить во время полицейского часа. Власти позволили, только просили, чтобы порадок был.

Повенчались мы в Михайловской церкви, где папа был настоятелем. Полная улица была людей, даже немцы пришли. Во время свадьбы, немецкие патроли ходили почти целую ночь. Папа бочку пива где-то заказал. И патроли приходили на пиво. Играла оркестра. Духовенство

Канстанцін і Лена Курыловічы з дачушкай Аняй, Тэтшен ў Чэхіі, жнівень 1945 г.

на свадьбу приехало на второй день.

И вот, на третий день после свадьбы я получила возванье в Германию. Это через такую вредну Каську Плоцку, которая жила на Головеску. Мне тогда очень много помагал Коля Плютович и Славэк Пилюшык. И как-то удержали.

Выехали мы с мужем в Половцы. Но и там она нас нашла. И Костя тоже получил возванье. Но ничего отцу про это не сказал, только тое, что надо нам отсюда выехать.

Вывезли нас не в самую Германию, а в Чехи, город Тетшен. Там работали на фабрике, пять километров надо было ходить пешком. Как узнали, что наши родители духовные, нас перенесли в деревню и дали квартиру у старшей женщины.

Тогда, в госпитале, я родила дочь Анну. Был это май 1945 года, только что окончилась война. Мы в Чехах пробыли ещё четыре месяца, до августа. Несколько дней до выезда на родину, пошли в Тетшене к фотографу. Этот первый снимок моей дочери я держу до сих дней. В Бельск возвращались мы железной дорогой, в товарных вагонах. Думала, что дитяти не довезу. Кушать нечего, чуть добрались... В Бельск приехали рано утром.

Мой муж Костя Курылович до войны учился на фармации в Вильне. Но после войны не захотел этим заниматся.

Как женился, его отец хотел, чтобы был духовным. Но я сказала, что не буду жить с ним, когда он будет духовным. Я знала эту среду, я не хотела ездить с прихода на приход. После он долгое время был в бельской гуртовне директором.

Жалко, что рано отошёл. Имел бы теперь 86 лет, был на десять лет старше меня. Курил очень много. Я его уговаривала, что ты делаешь, ты себя убиваешь.

Мой сын Алексей захотел пойти в следы своих дедушек – о. Димитрия Стемпковского и о. Луки Кирыловича. Окончил духовную семинарию и стал диаконом...

Лена Курыловіч

Фота з сямейнага архіва Курыловічаў

Rodzina Barchatów
Kupcy tekstylni z Bielska

Gdy rok temu rozpoczynaliśmy realizację programu edukacyjnego „Szlakiem dziedzictwa społeczności żydowskiej Bielska Podlaskiego" nie spodziewaliśmy się, że przyniesie tak wiele odkryć i nowych idei. Rozpoczęliśmy tłumaczenie „Księgi Pamięci Żydów z Bielska Podlaskiego". Poznaliśmy wielu potomków bielskich Żydów z rodziny Chrabołowskich, Freidkesów, Izbuckich, Barchatów, Kleszczelskich i Lewkowskich porozrzucanych po świecie. Bielsk zajmuje bardzo ważne miejsce w ich pamięci historycznej, jest ich Małą Ojczyzną. Ci ludzie chętnie dzielą się swoimi wspomnieniami i zgłębianiem rodowodów.

W poprzednim numerze zamieściliśmy materiał pana Marka Gordona. Teraz mamy przyjemność przedstawić czytelnikom artykuły o trzech innych zacnych rodach – Barchatach, Freidkesach i Kleszczelskich, napisane przez ich przedstawicieli. Rozpoczynamy od materiału pani Michal Itzhaki z rodu Barchatów. W następnym numerze przedstawimy wspomnienia pana Motla Lewkowskiego.

Moja Rodzina

Powrót do przeszłości w celu rekonstrukcji rodzinnej historii jest moim projektem od trzech lat. Być może zaczęło się to już nawet wcześniej, kiedy byłam typową 13-letnią uczennicą szkoły w Izraelu i musiałam przygotować projekt drzewa genealogicznego, który miał udokumentować dziedzictwo mojej rodziny.

W dziecięcych latach miałam przyjemność słuchać, jak mój ukochany dziadek, Izaak Barchat, opowiadał o życiu w „starym świecie". Mój artykuł o historii rodziny Barchatów zbudowany został w oparciu o usłyszane od niego wspomnienia i opowieści innych członków rodziny, którzy żyją do dzisiaj. Przez ostatnie lata poszukiwałam również starych fotografii, artykułów prasowych, dokumentów archiwalnych, książek wspomnieniowych i wszystkich innych informacji, które w jakikolwiek sposób odnosiły się do Barchatów.

Rodzina Barchatów wywodzi się z Bielska Podlaskiego i w końcu XIX wieku składała się z Izaaka i jego żony Cipory z domu Goldfater (1847-1939) oraz ośmiu synów i córki. Ich imiona to: Jakub-Cwi (1875-w czasie II wojny), Zwulun „Zawel" (1880-w czasie II wojny), Natan (1884-1965), Izrael (1889-1959), Mosze (1894-w czasie II wojny), Eliahu (?-w czasie II wojny), Riwka (1895-w czasie II wojny), Chaim (1896-1969) i Aharon (? – w czasie II wojny). Większość dzieci Izaaka i Cipory zginęła wraz ze swoimi rodzinami w czasie wojny. Przetrwała zaledwie trójka.

Dobre lata w Bielsku

Życie w Bielsku aż do wybuchu II wojny światowej jest uważane w mojej rodzinie za „dobre lata". Część rodziny, w tym moi bezpośredni przodkowie, mieszkała w dużej kamienicy przy ul. Mickiewicza 78, głównej ulicy miasteczka, naprzeciwko ratusza. W domu tym żyli trzej bracia Barchatowie: Natan, Izrael i Chaim wraz ze swoimi żonami i dziećmi. Każda rodzina miała swoje mieszkanie.

Chaim z żoną Matyldą (1907-1980, z domu Lerenkind) i córką Rachelą (ur. 1929) mieszkali na parterze. Natan z żoną Feigel (1887-1974, z domu Lichtcyjer, pochodziła z Orli) i dziećmi: Jakubem (1910-1995), Chają

Cipora Barchat (1847-1939)

Od prawej: Feigel, jej mąż Natan Barchat, ich syn Izaak (stoi), Nechema z mężem Izraelem Barchatem i synem Jankiem (stoi), Jakub Barchat, starszy brat Izaaka. Zdjęcie wykonane w końca lat 30-tych w mieszkaniu Natana i Fejgel Barchatów na pierwszym piętrze domu przy ul. Mickiewicza 78

Klasa 7 szkoły elementarnej w Bielsku, 1937 r., piąta z prawej stoi Róża Barchat

Chaim Barchat, zdjęcie z okresu międzywojennego

„Haliną" (zginęła w czasie wojny) i Izaakiem (1920-1986), czyli moim dziadkiem, zajmowali pierwsze piętro z dwoma balkonami wychodzącymi na ulicę. Izrael z żoną Nechemą (1896-1982, z domu Lichtcyjer, była rodzoną siostrą Feigel) oraz dziećmi: Reiselą (Różą, ur. 1925), Adą (ur. 1929), Jankiem (1921-1979) i Simą (ur. 1923-w czasie wojny) mieli mieszkanie również na pierwszym piętrze, ale od strony ogrodu. Rozległy strych był używany jako zaplecze gospodarcze sklepu, który znajdował się na parterze. Wszyscy bracia pracowali w należącym do rodziny sklepie tekstylnym o nazwie „Manufaktura". Sprzedawali tkaniny i ubrania gotowe. Jeden z braci, Izrael Barchat, zwykle podróżował do wielkiego miasta Łodzi, aby kupować tekstylia. Był to wysoki, silny mężczyzna. Jeszcze przed rewolucją w Rosji przez sześć lat służył w armii carskiej.

Rodzinny biznes został założony wiele lat wcześniej przez ich matkę, Ciporę, która handlowała tkaninami. Po przedwczesnej śmierci swojego męża musiała ona zapewnić utrzyma-

Izaak Barchat z koleżankami, druga połowa lat 30-tych.

Izaak Barchat pływa w rzece Białej w Bielsku, koniec lat 30-tych.

nie swoim dzieciom. Zachowała ona swój sklep z ubraniami, znajdujący się również na ulicy Mickiewicza i pracowała w nim aż do swojej śmierci w wieku 92 lat. W prowadzeniu sklepu pomagała również jedyna córka Cipory, Riwka.

Biznes Barchatów rozwijał się dobrze i wszyscy trzej bracia mogli sobie pozwolić na komfortowe życie. Z tyłu domu mieli wielki ogród z kwiatami i drzewami owocowymi (jabłonie i gruszki), którego strzegły dwa owczarki niemieckie. W ogrodzie zbudowano również nowe toalety oraz magazyn dla towarów. Barchatowie utrzymywali całodobową pomoc domową, która pomagała w codziennych obowiązkach jak sprzątanie, przynoszenie wody do domu, pranie i prasowanie. Dzieci Barchatów często zabierane były do teatru, szczególnie w Białymstoku. Kilka razy w roku rodzina wyjeżdżała na odpoczynek do kurortu w Druskiennikach, gdzie na kilka tygodni wynajmowała dom w lesie, aby korzystać z otoczenia przyrody.

Barchatowie nie byli religijni z wyjątkiem mojego pradziadka, Natana. Zwykle chodził on do położonej nieopodal domu synagogi i był bardzo aktywny w potajemnym udzielaniu pomocy biednym. Regularnie kupował on drewno opałowe i poufnie dostarczał je rodzinom znajdującym się w potrzebie. Wiele lat

Izaak Barchat (drugi z lewej) z kolegami, Bielsk, druga połowa lat 30-tych.

Róża Barchat (po prawej) z przyjaciółką, Bielsk, 1938 r.

później w Izraelu założył organizację charytatywną „Yad Achim" (dosłownie „podać rękę wszystkim braciom"), która pomagała potrzebującym. Reszta rodziny nie była tak bardzo religijna i nie ubierała się jak typowi tradycyjni Żydzi.

Wszyscy trzej bracia byli gorliwymi syjonistami. Rodzina pomagała finansowo i czynnie wielu żydowskim organizacjom młodzieżowym w Aliji do Erec Israel (emigracji do Palestyny). Barchatowie kładli nacisk, aby ich dzieci mówiły po hebrajsku i uczyły się w szkołach hebrajskich. Róża i jej starsza siostra Sima uczęszczały do słynnego Gimnazjum Hebrajskiego w Białymstoku [mieściło się przy ul. Sienkiewicza 79, jednym z jego absolwentów był Icchak Szamir, późniejszy premier Izraela]. Mój dziadek Izaak i jego siostra Halina uczyli się w polskim gimnazjum w Bielsku. Izaak zdał maturę w czerwcu 1939 roku w klasie przyrodniczej. Halina chciała studiować medycynę na Uniwersytecie Warszawskim, ale odmówiono jej przyjęcia, gdyż była Żydówką. Wówczas zdecydowała się studiować ekonomię, którą ukończyła w 1939 roku. Halina była wysoką blondyną o niebieskich oczach, a więc nie wyglądała jak Żydówka. Wyszła za mąż za przystojnego Dawida Szepsa, który ukończył studia we Włoszech. Mieszkali w Białymstoku.

Chaim i Izrael wielokrotnie podróżowali do Palestyny. Pierwszy w 1933 roku wyjechał Izrael Barchat, ale dwukrotnie wracał do Bielska, gdzie pozostała jego rodzina. Obaj bracia planowali sprzedaż domu i sklepu, aby na stałe osiedlić się w Palestynie. Izrael, Chaim wraz z żoną Matyldą i córką Rachelą znajdowali się tam, kiedy wybuchła wojna.

W Białymstoku mieszkał najstarszy z braci Barchatów - Jakub-Cwi, który zajmował się handlem. Z żoną Paszą miał syna Dawida (ur. 1896) oraz córki Sarę i Sonię. Wszyscy zginęli w trakcie Holocaustu, poza Sonią, która ocalała, gdyż przed wojną została wysłana na wakacje do Palestyny do swojego wujka Chaima. Po wojnie poślubiła Abrahama Merela.

W Bielsku mieszkało jeszcze dwóch innych braci Barchatów: Mosze żonaty z Riwką miał dwójkę dzieci oraz Zwulun, który również zajmował się handlem, ale prowadził własne interesy. Jego żoną była Dina z domu Algrud, mieli trójkę dzieci: Rachelę, Maszę i Szołema (ur. 1916), który w trakcie wojny we wrześniu 1939 roku służył jako kanonier w polskiej artylerii. Następnie trafił do niemieckich obozów jenieckich (stalagów) w Schwerinie i Hammerstein-Schlochau. W listopadzie 1940 roku został wypuszczony i wrócił do Bielska Podlaskiego. Być może to o Szołemie Barchacie wspomina

Izaak Barchat na balkonie rodzinnego domu przy ul. Mickiewicza 78, połowa lat 30-tych

Meir Peker w swoim artykule o bielskim getcie, opublikowanym w Księdze Pamięci. Napisał on, że Żydzi z Bielska wykupili z obozu dla jeńców wojennych w Lublinie (prawdopodobnie jesienią 1941 roku) trzech bielskich Żydów, którzy wcześniej byli polskimi żołnierzami. Wśród nich był człowiek o nazwisku Barchat. Cała trójka wróciła do swych rodzin w Bielsku, ale zostali zadenuncjowani i osadzeni w areszcie. Niemcy wykorzystywali ich do kopania grobów dla mordowanych Żydów, a następnie ich rozstrzelali. Zamordowani, prawdopodobnie w Treblince, zostali rodzice Szołema i jego rodzeństwo.

Riwka (Beba), jedyna córka Izaaka i Cipory, wyszła za mąż za Chaima Sołowieja (ur. 1896 w Wołkowysku), z którym miała syna Joela i dwie córki Dworę i Szoszanę (Róża). Zamieszkali w Bielsku, gdzie przy ul. Mickiewicza Chaim prowadził sklep bławatny. Cała rodzina zginęła w trakcie Holocaustu.

Deportacja

W 1939 roku Niemcy podpisali pakt o nieagresji ze Związkiem Radzieckim (Pakt Ribbentrop-Mołotow), na mocy którego Bielsk dostał się po 17 września pod okupację sowiecką. Natan z rodziną i Nechema z dziećmi zostali zmuszeni przez nowe władze do opuszczenia ich dużego domu. Barchatowie spodziewali się tego i już wcześniej spakowali swoje rzeczy osobiste. Rodzina została przesiedlona do innej części Bielska. Ich dobytek został przewieziony zdezelowanym wozem, z którego po drodze pospadały i zostały utracone różne należące do nich rzeczy. Barchatowie zamieszkali w jednym pokoju w domu należącym do miłej Polki. W nowym miejscu przebywali ponad rok. Sowieci zakazali nauczania w języku hebrajskim w Gimnazjum Hebrajskim w Białymstoku, a wykładowym stał się jidysz. Wówczas Róża, po dwóch latach nauki, zrezygnowała i kontynuowała edukację w Bielsku. Sima ukończyła białostockie gimnazjum i została nauczycielką jidysz.

W latach 1939-1941 ponad pół miliona obywateli polskich, najczęściej lepiej wykształconych, o wyższym statusie społecznym, oskarżono o bycie kapitalistami i zesłano do obozów pracy w różnych częściach Syberii i w Kazachstanie. 20 czerwca 1941 roku, dwa dni przed zajęciem Bielska przez Niemców, rodzina Barchatów została wywieziona (w ostatniej z czterech wielkich deportacji obywateli polskich) do Kraju Ałtajskiego na Syberii, regionu położonego niedaleko granicy z Mongolią i Chinami. Zostali zapakowani do długiego pociągu, który składał się z nie-

Izaak Barchat, Bielsk, druga połowa lat 30-tych

Janek Barchat, druga połowa lat 40-tych.

mal stu wagonów bydlęcych, ciągniętych przez trzy lokomotywy. Podróż trwała trzy tygodnie, z kilkoma przystankami po drodze. Cel podróży był odległy, nieznany, a przyszłość wydawała się ciemniejsza niż kiedykolwiek wcześniej.

Feigel Barchat szukała sposobu ocalenia swojej córki Haliny. Dała łapówkę Żydowi zajmującemu wysoką pozycję we władzach, który w zamian oświadczył, że Halina jest jego krewną i w ten sposób nie została ona deportowana. Feigel znalazła polską rodzinę, która zgodziła się ją przechować w zamian za pieniądze i złoto, aż do czasu jak znajdzie ona możliwość przedostania się do dalekich krewnych mieszkających w Moskwie. Halina nie chciała opuszczać reszty rodziny, ale jej matka nalegała, uważając, że jest to jedyna szansa, aby ją ocalić. Decyzja okazała się tragiczna w skutkach. Halina została zamordowana. Nikt z rodziny aż do dzisiaj nie wie, w jakich okolicznościach się to stało. Według rodzinnej opowieści jej mąż, Dawid Szeps, widziany był po wojnie we Francji, chociaż jego nazwisko również figuruje na liście ofiar zamieszczonych w bielskiej Księdze Pamięci.

Kiedy Barchatowie weszli do pociągu w Bielsku wyczytywano na głos nazwiska wszystkich pasażerów. Okazało się, że na liście nie było Simy, córki Nechemy. Jej matka nie zastanawiała się długo. Powiedziała swojej córce, aby natychmiast wyszła z pociągu ratując swoje życie. Sima płakała, bojąc się opuszczać rodzinę. Matka wypchnęła ją jednak z wagonu. Sima upadła, a pociąg niebawem ruszył, zostawiając ją na peronie. Podobnie jak w przypadku jej kuzynki, Haliny, nikt nie zna dokładnych okoliczności jej śmierci. Wiadomo, że Sima udała się do rodziny mieszkającej w Białymstoku i zginęła w białostockim getcie. Matki obu dziewczyn (i jednocześnie siostry) chciały ocalić swoje ukochane córki. Obie przez resztę życia obwiniały się za ich tragiczny koniec.

W tym samym pociągu na Syberię, wspólnie z rodziną Barchatów, znajdowała się jeszcze jedna rodzina żydowska – Frejdkisów. Frejdkisowie byli również kupcami tekstylnymi, którzy posiadali sklep na tej samej ulicy w Bielsku.

Nowe życie na Syberii

Podróż pociągiem zakończyła się na ostatniej stacji, w mieście Bijsku, pośrodku niczego. Rodzina dotarła na Syberię. Przed rozpoczęciem podróży moja prababcia, Feigel, nalegała, aby zabrać z domu kołdrę, należącą niegdyś do jej ojca. Była ona wyjątkowo ciepła i ocaliła życie członkom rodziny, kiedy znaleźli się w zimnym klimacie Syberii. Jestem dumna, że ta szczególna kołdra, która przebyła następnie drogę do Izraela, jest wciąż używana w moim domu.

Z dworca w Bijsku rodziny zostały zabrane furmankami. Ani pociąg, ani nawet samochód nie byłyby w stanie dojechać do odległych obozów pracy, zwanych sowchozami. Tamte dni były dniami wojny i wszyscy rosyjscy mężczyźni zostali zabrani do armii. W sowchozie brakowało siły roboczej, więc nowa dostawa robotników z Polski była bardzo przydatna. Sowchoz nie był ogrodzonym obozem. Jednak pomimo braku ogrodzenia nikt nie uciekał. Już jesienią było tyle śniegu wokół, że trudno było nawet iść. Członkowie rodziny Barchatów zostali odseparowani od siebie. Nechema z dziećmi została umieszczona w jednym pomieszczeniu z kuchnią, którą dzielili z polską rodziną. Wioska, w której się znaleźli nazywała się Sołonieszenoje (co wiadomo ze wspomnień

Nechama Barchat z córką Adą, druga połowa lat 40-tych.

Igora Zakrzewskiego). Natan z rodziną zostali umieszczeni w innym sowchozie.

Nowi pracownicy po krótkim przeszkoleniu zostali wysłani do pracy w gospodarstwie rolnym. Jedna z córek Barchatów wspominała potem, że kazano jej karczować zarośla porastające zbocza wysokich gór. Była to ciężka praca dla 16 letniej dziewczyny, która nigdy wcześniej nie pracowała fizycznie. Jej matka dała łapówkę nadzorcy – kobiecą sukienkę. W zamian za to jej córkę wysłano do lżejszej pracy – miała zbierać gałęzie wycinane przez innych. Mój dziadek Izaak posiadał polskie prawo jazdy, więc został traktorzystą, orał i obsiewał pola. Wielu zesłańców nie przetrwało ciężkich warunków pracy w chłodnych warunkach klimatycznych. Dotkliwy był brak pożywienia, ale na okolicznych polach wypasano wiele krów i koni. Robotnicy znaleźli więc sposób na zdobycie jedzenia. Związywali przednie nogi konia i popychali go do szybko płynącego strumienia. Zwierzę traciło równowagę, wpadało do wody i traciło życie. W rezultacie robotnicy mieli mięso. Była również inna metoda. W niektórych miejscach rosły trujące chwasty. Zesłańcy karmili nimi krowę, a kiedy zdychała zdobywali mięso. Natan Barchat był jedynym, który nie dotykał nie koszernego pożywienia, ale był wystarczająco wyrozumiały, aby przymykać oczy, kiedy reszta rodziny siadała do kolacji.

Po podpisaniu umowy Sikorski-Majski między polskim rządem emigracyjnym a Związkiem Radzieckim obywatelom Polski pozwolono opuścić sowchoz i przenieść się do nieodległego Bijska. Wówczas było to niewielkie miasto, ale szybko się rozwijało głównie dzięki zesłańcom. Powstały nawet kina i teatr. Rodzina Barchatów ponownie się połączyła. Znaleźli pokój, w którym wspólnie zamieszkali. Jedną z pierwszych rzeczy, jakie zrobili po przenosinach do Bijska było wysłanie telegramu do Izraela Barchata, który przebywał wówczas w Palestynie. Wkrótce potem zaczęli otrzymywać od niego paczki. Rodzina handlowała rzeczami otrzymywanymi od niego, aby zdobyć dodatkowe pieniądze. Róża i Ada zaczęły uczęszczać do szkoły, którą nawet udało się im skończyć. Róża ukończyła ponadto kurs księgowości. Janek pracował jako kierowca. Natan szybko dołączył do innych przebywających w mieście Żydów i wraz z nimi modlił się w miejscowej synagodze. Barchatowie spędzili w Bijsku długie pięć lat.

Natan Barchat z wnuczką Irit Barchat. Izrael, lata 50-te.

Epilog

W 1945 roku, już po zakończeniu wojny, rodzina Barchatów rozpoczęła swoją podróż do Palestyny, aby dołączyć do reszty rodziny. Izrael Barchat pracował ciężko nad uzyskaniem dla nich zezwoleń na legalny wjazd do Palestyny, rządzonej wówczas przez Brytyjczyków. W końcu się udało. Podróż odbyła się przez Polskę. Natan ze swoją najbliższą rodziną zatrzymał się w Szczecinie na niemal rok, czekając na wydanie przez Ambasadę Wielkiej Brytanii w Warszawie wizy wjazdowej do Palestyny. Nechama z dziećmi otrzymała zezwolenie na wyjazd w 1946 roku i przez Marsylię drogą morską dotarła na miejsce, gdzie czekał już na nią ich ojciec i mąż, Izrael. Natan z rodziną dotarli do Tel Awiwu w 1947 roku.

Trzej bracia Barchatowie ze swoimi rodzinami osiedlili się w Tel Awiwie, w bliskiej odległości od siebie, utrzymując ze sobą ścisły kontakt. Dzisiaj potomkowie trzech braci to pięćdziesięciu wnuków i prawnuków.

Na zakończenie chciałabym wyjaśnić jeszcze znaczenie nazwiska mojej rodziny. Nazwisko Barchat zostało przyjęte w latach 40-tych XIX wieku, po wprowadzeniu przez władze carskie odpowiednich nakazów. „Barchat" w języku rosyjskim oznacza „aksamit", co dobrze charakteryzowało rodzinny biznes.

Dzisiaj wśród potomków rodziny Barchat są wyłącznie kobiety i ciężko jest mi przyznać, że wkrótce nazwisko przestanie być używane. Jako potomkini tej rodziny czuję, że moją misją jest dążenie do zachowania pamięci o Barchatach, których historia jest częścią bogatego dziedzictwa wspólnoty żydowskiej Bielska.

Michal Itzhaki
Kochav-Yair, Izrael
Tłumaczenie z języka angielskiego
Wojciech Konończuk

Współczesny budynek z fasadą nawiązującą do stojących w tym miejscu do 1996 r. kamienic Barchatów (po lewej) i Freidkesów (po prawej).

ЛУДЄ

FREIDKESOWIE Z BIELSKA PODLASKIEGO

Przedstawiamy naszym czytelnikom artykuł unikatowy, napisany specjalnie dla Bielskiego Hostinca przez mieszkającego w Izraelu Nahuma Freidkesa. Urodzony w 1931 roku w Bielsku Podlaskim pan Nahum jest potomkiem znanej żydowskiej rodziny kupieckiej z okresu międzywojennego. To jeden z ostatnich żyjących bielskich Żydów. Bracia Jankiel i Kalman (ojciec Nahuma) Frejdkesowie byli właścicielami sklepu z tekstyliami przy ul. Mickiewicza 68, naprzeciwko ratusza. Wyższe piętra budynku służyły jako ich mieszkanie. Ich sąsiadami była rodzina Barchatów, opisana w poprzednim materiale. Niewielka część rodziny Freidkesów – Nahum, jego matka Szejna i siostra Gita – przeżyła wojnę, gdyż zostali w czerwcu 1941 roku deportowani na Syberię. Mimo że Nahum Frejdkes na zawsze opuścił Bielska jako dziesięcioletnie dziecko, to jego artykuł jest ważnym świadectwem o historii bielskich Żydów i Bielska.

Rodzina Freidkesów i życie społeczne bielskich Żydów

Nazywam się Nahum Freidkes (polska wersja nazwiska brzmi Frejdkes lub Frejdkies). Urodziłem się 6 marca 1931 roku w Bielsku Podlaskim, gdzie spędziłem pierwsze dziesięć lat mojego życia. Spisałem tę historię w imieniu własnym i mojej siostry, Gity Kogos, również urodzonej w Bielsku 25 lipca 1933 roku. Dzisiaj oboje mieszkamy w mieście Holon w Izraelu. Mój dziadek ze strony ojca, Mosze Nahum (Mozes) Frejdkes także urodził się w Bielsku. Jego żoną była Gita Kapłan z Białegostoku. Mieli siedmioro dzieci. Ich imiona to: Kalman (1898-1942, nasz ojciec), Jakow Jankiel, Berel, Abraham, Chana, Jochewed Jocha, Szewa (1891-1978).

Podczas I wojny światowej (najprawdopodobniej w 1916 roku) mój dziadek zmarł na tyfus. Po kilku miesiącach zmarła również moja prababcia. Rodzina zarabiała na życie sprzedając tkaniny, w tym mieszkańcom okolicznych wiosek i miasteczek. Mój ojciec, Kalman, był najmłodszy z siedmiorga dzieci. Wraz ze swoim bratem Jankielem przejął biznes po rodzicach. Wspólnie założyli sklep

Zorach i Szejna Kowieńscy, Lida, 1908 r.

Abraham Kowieński, zdjęcie z okresu międzywojennego

Nahum Freidkes z nianią A. Klimowską w Nowojelni, 1933 r.

przy ul. Mickiewicza 68. W budynku tym znajdowała się również część mieszkalna. Jankiel, jego żona Ester i dwójka dzieci: Misza i Bela mieszkali w tym samym domu, co nasza rodzina (rodzice i my – dwójka ich dzieci). My zajmowaliśmy najwyższą część budynku, którą ojciec dobudował przed 1939 rokiem. Za naszym domem było długie podwórko ciągnące się wzdłuż parceli. Z czasem działki zostały zabudowane nowymi budynkami, użytkowanymi zarówno jako mieszkania na wynajem, jak i składy. Powierzchnię wynajmował tam m.in. bielski oddział *Betaru* oraz organizacja *Hechaluc Hacair*, która miała tam swój punkt szkoleniowy. (Zdjęcie Menachema Begina w czasie jego wizyty w Bielsku zostało najprawdopodobniej zrobione z naszego podwórka [zamieszczone zostało w poprzednim numerze Bielskiego Hostińca).

Mój ojciec ożenił się w 1930 roku (miał wówczas 32 lata) z Szejną Kowieńską, pochodzącą z Lidy. Jej ojciec, Benjamin, handlował

Przedszkole Tarbut, Bielsk Podlaski 1937 r.; od lewej: Nahum Freidkes i Rachela Barchat

Beniamin Kowieński (siedzi), Szejna, Kalman i Nahum, 1933 r.

Szejna i Kalman Freidkes w Ciechocinku, 1938 r.

Kalman Freidkes, 1939

tkaninami i był właścicielem największego sklepu w mieście. Nasza mama miała dwóch braci: Zoracha i Abrahama. Obaj byli żonaci: Zorach z Sarą mieli córkę Sarę, Abraham z Fridą mieli jedno dziecko.

Mój ojciec, poza prowadzeniem interesów w branży tekstylnej, był również aktywny w sferze publicznej. Reprezentował wspólnotę żydowską jako członek Rady Miejskiej Bielska oraz był aktywistą ruchu syjonistycznego. Przewodniczył organizacji *Keren Hayesod* [Żydowski Fundusz Narodowy] w powiecie bielskim. Wspólnie z innymi członkami gminy żydowskiej ojciec założył żydowski klub społeczno-kulturalny i instytucje pomocy wzajemnej w mieście. Na początku wieku Światowy Organizacja Syjonistyczna założyła firmę ds. zbierania środków finansowych na jego działania - *Hachsharat Hayeshuv*. Struktura ta była głównym ogniwem, wspierającym ruch syjonistyczny. Imię naszego ojca dotychczas figuruje na liście jej założycieli obok imienia naszego dziadka ze strony mamy.

Nasza rodzina była akceptowana przez wszystkie sfery społeczne. W piątkowe noce regularnie gościliśmy w naszym domu chłopców uczących się w lokalnej jesziwie oraz haluców (halutzim) – członków organizacji *HeChaluc*. Mieliśmy również bliskie kontakty z rodzinami Pomeranców i Barchatów oraz z innymi znanymi bielskimi rodzinami. Pamiętam również rodzinę Maziuków.

W naszym mieście były dwie szkoły żydowskie. Tarbut należał do sieci polskich szkół prowadzonej przez ruch syjonistyczny, gdzie nauka odbywała się w języku hebrajskim. Szkoła „Jawne" należała do Bundu i prowadzona była w języku jidysz. Moja siostra Gita i ja chodziliśmy do szkoły Tarbut. Była to rozległa sieć szkół, która obejmowała szkoły podstawowe i przedszkola w większości polskich miast i miasteczek oraz szkoły średnie w dużych miastach. W Bielsku Tarbut prowadził tylko szkołę podstawową i przedszkole. Ich najbliższa szkoła średnia znajdowała się w Białymstoku. Bielska szkoła Tarbut była pierwszą szkołą tej sieci w Polsce nauczającą w przywróconym języku hebrajskim i została ufundowana przez rodzinę naszej babci Gity – Kapłanów. Przed wojną chodziłem do przedszkola i ukończyłem dwa lata szkoły elementarnej. Moja siostra była jeszcze w przedszkolu. Każdego lata podróżowaliśmy na wakacje do wsi Nowojelnia [dzisiaj w obwodzie grodzieńskim], aby następnie odwiedzić rodziców mamy w mieście

Bella, Misza i Gita Freidkes, 1939 r.

Lida. Przebywaliśmy tam, zbierając się już do domu, kiedy 1 września 1939 roku wybuchła wojna.

Wspomnę jeszcze o rodzeństwie ojca. Berel Freidkes żonaty był z Salą, z którą miał czwórkę dzieci (Natan, Hana, Cyla, Rachel). Chana Freidkes wyszła za mężczyznę o nazwisku Szczerbaty, mieli trójkę dzieci (Tanhum, Gita i ?), Jochewed Jocha Freidkes wyszła za mąż za Chaima Burdo, mieli trójkę dzieci (Dasza, Hana, Chaim). Szewa Freidkes poślubiła Szmul Diskina, mieli czwórkę dzieci (Zorach, Leizer, Gita, Benjamin Ben), mieszkali w Kownie. W czasie I wojny światowej wyemigrowali do Kapsztadu w RPA. Abraham Freidkes nie miał rodziny.

Pomiędzy dwiema wojnami, 1939-1941

Rano 1 września 1939 roku obudziły mnie dźwięki niemieckiego bombardowania Lidy, gdzie znajdowało się lotnisko wojskowe. Horyzont był zupełnie przysłonięty dymem i słychać było eksplorację paliwa. Syreny alarmowe wyły co kilka godzin. Niemcy zniszczyli stację kolejową, która znajdowała się niedaleko od

Zorach i Frida Kowieńscy, zdjęcie z okresu międzywojennego

domu moich dziadków. Ojciec zamówił taksówkę na następny dzień i powróciliśmy z Lidy do Bielska. W drodze, kiedy byliśmy już blisko Grodna, przejechaliśmy przez most i usłyszeliśmy dźwięk alarmu. Nasz kierowca skręcił w boczną drogę i zatrzymał auto. W pobliżu zagrzmiał dźwięk eksplozji i kiedy wróciliśmy na główną drogę zobaczyliśmy, że most, który przejechaliśmy zaledwie kilka minut temu, został zniszczony przez bombę. Wszystkie auta i ludzie, które wówczas się na nim znajdowały wpadły do rzeki.

Kiedy wróciliśmy do Bielska zamieszkaliśmy w wynajętym mieszkaniu, gdyż nasz dom został spalony. Każdego dnia widzieliśmy niemieckie bombowce i słyszeliśmy syreny, ale było jednak ciszej niż w Lidzie. Po około dwóch tygodniach Niemcy podeszli bliżej w stronę Bielska i w pobliżu miasta odbyła się ciężka bitwa. Przez wiele godzin słychać było kanonadę strzałów. Następnego dnia rano zdyszany polski oficer w podartym mundurze zapukał do naszych drzwi i poprosił: „Wodę i ubranie cywilne". Mama dała mu coś do picia, a ojciec otworzył przed nim szafę. Oficer zmienił ubranie i wyszedł błogosławiąc nam słowami „Szczęść Boże". Wkrótce potem Niemcy weszli do miasta w zwycięskim marszu. Poprzez okno w naszej piwnicy widziałem rzędy czołgów i maszerujących żołnierzy z pieśnią na ustach „Dzisiaj tylko Niemcy są nasze, ale jutro będzie cały świat".

Niebawem Niemcy przeszukali dom, w którym mieszkaliśmy. W naszym mieszkaniu był wielki sejf, należący do właściciela, od którego wynajmowaliśmy lokal. Niemiecki oficer zażądał jego otwarcia, ale nasi rodzice nie mieli klucza. Niemiec wrzasnął: „Jeśli nie otworzysz sejfu w ciągu dziesięciu minut zastrzelę cię!". Ojciec pobiegł szukać klucza u właściciela i zdążył wrócić dosłownie w ostatniej minucie. Następnego dnia niemieccy żołnierze wyłamali zamknięcia w wagonach towarowych na stacji kolejowej, które zawierały towary zamówione na potrzeby sklepu moich rodziców. Drzwi wagonów zostały otwarte. Niemcy zwołali mieszkańców oraz przechodniów i zaczęli im rozdawać tkaniny, które ukradli. Kiedy mój ojciec został o tym poinformowany zatrzymał na ulicy patrol żandarmerii, mówiąc im po niemiecku, że żołnierze rabują pociąg. Zaprowadzono go na stację kolejową, kiedy było już prawie po wszystkim i napisano raport na niektórych z żołnierzy. Następnie oficer odwrócił się do mojego ojca i powiedział: „Nie przyszliśmy tutaj po to, aby ochraniać żydowską własność, ale nie chcę, aby jakikolwiek niemiecki żołnierz został uznany za rabusia".

Na placu przed kościołem Niemcy tymczasowo grzebali swoich żołnierzy zabitych w walkach o Bielsk. Jakiś czas później, już po zajęciu miasta przez Sowietów, do Bielska przybyła delegacja niemiecka, ekshumowała ciała i zabrała do Niemiec.

Niemcy przebywali w Bielsku około dwóch tygodni, po czym przekazali miasto Sowietom na mocy Paktu Ribbentrop-Mołotow.

W czasie rządów sowieckich uczyłem się w szkole rosyjskiej. Znałem język rosyjski, gdyż moja siostra i ja, będąc małymi dziećmi mieliśmy nianię-Rosjankę, A. Klimowską. Rosyjski był więc pierwszym językiem, w jakim mówiłem. Moi rodzice posługiwali się jidysz. Na ulicy mówiłem po polsku. Kiedy byłem w przedszkolu zacząłem się uczyć hebrajskiego, mojego czwartego języka. W szkole rosyjskiej nauczano również białoruskiego. Moi rodzice i wszyscy ich przyjaciele czuli się ścigani przez nowy komunistyczny porządek. Jako bogaty kupiec i aktywista syjonistyczny ojciec był persona non grata. Prywatne biznesy zostały skonfiskowane. Zatrzymano wujka Jankiela. Sowieci dali jednak dobrą pracę mojemu ojcu, gdyż najwidoczniej go potrzebowali. Znał on bowiem rosyjski i miał doświadczenie w zarządzaniu. Zaczął więc pracę jako główny księgowy w biurze odpowiedzialnym za budowę nowej granicy między Rosją i Niemcami, która podzieliła Polskę. Na początku 1941 roku oświadczono mu, że został zwolniony, gdyż przybyła za niego zamiana z Rosji.

Ojciec obawiał się aresztowania i zdecydował się znaleźć sposób opuszczenia Związku Radzieckiego. W tym czasie rodzice mojej mamy mieszkali w Wilnie. Przeprowadzili się tam z Lidy po tym, jak Sowieci oddali Wilno jako „prezent" Litwie, zanim sami zajęli państwa bałtyckie. Moi dziadkowie myśleli wów-

czas, że Litwa będzie należała do wolnego świata, dlatego zdecydowali się na przeniesienie do Wilna. Kiedy Litwa również została zajęta stało się jasne, że był to błąd. Dziadek powiedział moim rodzicom, że grupie Żydów z Wilna udało się, dzięki utrzymaniu wszystkiego w sekrecie, wynająć rosyjski samolot, który zabrał ich przez Rosję do Mandżurii. Było to oczywiście nielegalne i bardzo niebezpieczne, gdyż władze komunistyczne obserwowały każdy ruch swoich obywateli i prywatny transport był zabroniony. Cała operacja zakończyła się powodzeniem i grupa dotarła do miejsca przeznaczenia. Z Mandżurii udali się oni do Tokio, a stamtąd do Palestyny. (Na marginesie, w Izraelu spotkałem człowieka, który był w tym samolocie.)

Natychmiast po święcie Paschy w 1941 roku moja mama i ojciec zostawili mnie i siostrę pod opieką rodziny i pojechali do Wilna, aby pomóc w organizacji ucieczki wraz z inną grupą. Zajęło to dużo czasu i mama zdecydowała się wrócić do nas do Bielska. Ojciec pozostał ze swoimi rodzicami w Wilnie i kontynuował plany ucieczki. Wczesnym rankiem 20 czerwca 1941 roku w naszym domu pojawił się NKWDzista i zapytał o ojca. Mama podała mu nieprawdziwy adres w Lidzie. Rozkazano nam spakowanie wszystkiego, co możliwe. Zabrano nas na stację kolejową do pociągu towarowego. Kiedy przybyliśmy na miejsce spotkaliśmy tam wiele rodzin żydowskich i polskich, które razem z nami zostały zapakowane do specjalnego pociągu pod strażą NKWD. Ojca z nami nie było, nie wiedział więc, że wysyłają nas na Syberię. Później powiedziano nam, że już po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej, na piechotę powrócił z Wilna do Bielska. Wszystko, co wiemy o jego dalszym losie to to, że był w bielskim getcie i podzielił los wielu innych Żydów [według informacji archiwalnych Kalman Freidkes zginął w Oświęcimiu w listopadzie 1942 roku].

Syberia

Pociąg pojechał na wschód i 22 czerwca przybył do Mińska. Kiedy zatrzymał się na niewielkiej stacji kolejowej, aby zabrać jedzenie i wodę usłyszeliśmy nagły dźwięk alarmu i przez wąskie okienko zobaczyliśmy ludzi biegnących

Nahum Freidkes (po lewej) ze szkolnymi kolegami: Piotrem Arbuzowem i Gonorowem, Bijsk, 1946 r.

Raja Kowienska, Nahum i Gita Freidkes, 1947 r.

we wszystkich kierunkach. Powiedziano nam, że tego ranka Niemcy napadali na Rosję i zaczęła się wojna. Jednak pociąg ze swoimi pasażerami kontynuował swoją podróż. Nie powiedziano nam dokąd jedziemy. Miałem ze sobą moją szkolną torbę, a w niej atlas świata. Czytaliśmy nazwy stacji przez okienko i mogłem powiedzieć wszystkim, że droga prowadzi na Syberię. Po ponad dwóch tygodniach podróży przybyliśmy na stację końcową [w Bijsku] w Kraju Ałtajskim. Następnie zostaliśmy przetransportowani samochodami ciężarowymi kolejne kilkaset kilometrów. Jechaliśmy przez góry po uszkodzonych, nieutwardzonych drogach. Przybyliśmy do kołchozu. Mieszkaliśmy w chałupie, mama musiała ciężko pracować przy produkcji materiałów budowlanych.

W końcu lata ogłoszono, że rząd polski na emigracji (z siedzibą w Londynie) podpisał umowę ze Związkiem Radzieckim. Jako obywatele Polski zostaliśmy zwolnieni od naszych obowiązków w miejscu, do którego nas wywieziono. Opuściliśmy kołchoz i przenieśliśmy się do większej wioski – Sołoniesznoje. Życie tam również było bardzo ciężkie. W marcu 1943 roku zdecydowaliśmy się przenieść do najbliższego miasta, oddalonego o setki kilometrów - Bijska. Inne polskie i żydowskie rodziny również podjęły taką decyzję. Mama wynajęła dwie furmanki zaprzężone w woły (wszystkie konie zostały zabrane na potrzeby armii) wraz z woźnicą i chłopcem do pomocy. Mieli nas zabrać do miejsca, gdzie zaczyna się droga i skąd mogliśmy złapać samochód do Bijska. Odległość wynosiła około 60 km i pokonaliśmy ją w trzy dni. Nasze rzeczy znajdowały się na furze, a my tj. mama, siostra i ja szliśmy za nią pieszo. Droga przebiegała między górami pokrytymi śniegiem i lasem. W tle widzieliśmy szczyt Ałtaju – górę Biełuchę wysoką na ponad 4600 metrów n.p.m. Szliśmy cały dzień i w nocy w świetle księżyca i gwiazd. Drugiej nocy przeszliśmy obok gospodarstwa otoczonego wysokim płotem zrobionym z drewna, w których przetrzymuje się w krowy zimą. Mama poprosiła woźnicę, abyśmy skręcili do gospodarstwa i przenocowali, gdyż byliśmy bardzo zmęczeni. Ten jednak odmówił, twierdząc że nie ma wystarczającej ilości pożywienia dla zwierząt i powinniśmy kontynuować podróż. Natychmiast po jego odpowiedzi usłyszeliśmy odgłos wycia wilków dochodzący z gór. Woźnica miał strzelbę myśliwską i wystrzelił w powietrze, ale na wilkach nie zrobiło to wrażenia i w dalszym ciągu zbliżały się w naszym kierunku. Szybko zmieniliśmy trasę i pobiegliśmy do ogrodzonego gospodarstwa. Przez resztę nocy wilki chodziły wokół, próbując wedrzeć się do środka, a psy gospodarcze ujadały. Rano, kiedy wilków już nie było,

Gita Freidkes, po 1946 r.

ZWIĄZEK PATRJOTÓW POLSKICH
W ZSRR

Zarząd Rejonowy ZPP w Bijsku

LEGITYMACJA
CZŁONKOWSKA

Serja ...... Nr. 101770

Imię i nazwisko ...... Szejna

Rok i miejsce ur. 1903 ......

Adres Bijsk Dzierżyńskiego 4.

M. P.

Przewodniczący:

Sekretarz:

Data ...... 1945.

Legitymacja Szejny Frejdkes ze Zwiazku Patriotow Polskich z Bijska

zobaczyliśmy szerokie ścieżki w śniegu, które wydeptały wokół ogrodzenia.

Kontynuowaliśmy podróż. Kiedy przybyliśmy do wioski stało się jasne, że śnieg zaczął topnieć i zniszczył most na naszej trasie. Dalsza jazda stała się niemożliwa, gdyż w tej sytuacji ciężarówki nie mogły dojechać. Zostaliśmy w wiosce około miesiąca, do momentu kiedy transport zaczął znowu kursować. W tym czasie zachorowała mama – miała kamienie w woreczku żółciowym. Pewnej nocy dostała groźnego ataku, nie mogąc mówić. W którymś momencie wiejskie kobiety, które stały przy jej łóżku myślały, że mama przestała oddychać. Rozmawiały między sobą, że należy poinformować władze o jej śmierci i o konieczności zabrania siostry i mnie do sierocińca. Stałem trzymając rękę Gity i nie byłem w stanie płakać. Po kilku minutach mama zaczęła oddychać.

W końcu dotarliśmy do Bijska, gdzie mieszkaliśmy do czasu naszego powrotu do Polski latem 1946 roku. W mieście zgromadziło się wielu zesłańców, zarówno Polacy, jak i Żydzi oraz uchodźcy z centralnej części Rosji. Były tam również ewakuowane wielkie zakłady przemysłowe wraz z robotnikami. W szczególności pamiętam bardzo dużą fabrykę z Leningradu o nazwie „Elektrostal", produkującą na potrzeby armii. Mama utrzymywała kontakty z wieloma uchodźcami z Bielska i była członkiem Związku Patriotów Polskich. W Bijsku funkcjonowała również polska szkoła, ale moja siostra i ja chodziliśmy do szkoły rosyjskiej, gdyż znaliśmy ten język. Z tego powodu nie pamiętam wielu rodzin z Bielska poza Barchatami, Pomerancami, Blumentalami i rodziną Kamów.

Życie było trudne w każdym jego przejawie. Władze odmówiły mamie pracy, gdyż zbyt dobrze znała rosyjski i skończyła gimnazjum w Lidzie za caratu. W rezultacie trafiliśmy na listę osób podejrzanych o bycie nielojalnymi wobec władzy sowieckiej. Żyliśmy ze sprzedaży przedmiotów, które zdążyliśmy zabrać ze sobą na Syberię i z pomocy, jaką otrzymywaliśmy w paczkach od krewnych z Afryki Południowej i Palestyny. Klimat syberyjski był bardzo ciężki. Do szkoły chodziłem około 4 km, czasami przy temperaturze minus 40 stopni. W mieście nie było żadnego transportu publicznego. Brakowało również jedzenia. Przez wszystkie lata na-

szego zesłania nie widzieliśmy chleba. Możliwe było dostanie, ale wyłącznie z wielkimi trudnościami, ziemniaków i nabiału. Zimą mleko było sprzedawane w zamrożonych bryłach.

Powrót do Polski (1946-1950)

Kiedy wojna zaczęła zbliżać się do końca zaczęła wychodzić na jaw prawda o przerażającej eksterminacji Żydów przez nazistów. Szok był ogromny i nie do wytrzymania. Chodziliśmy do każdej możliwej instytucji jak Czerwony Krzyż i inne, które tworzyły listy ocalałych. Jednak na żadnej nie znaleźliśmy znaku lub informacji o moim ojcu, dziadku, babci, braciach ojca i ich dzieciach lub rodzeństwie mojej mamy za jednym wyjątkiem. Raja Kowieńska, pięcioletnia córka brata mamy, została ocalona przez brata swojej matki, partyzanta w podwileńskim lesie. Nasz list wysłany do Bielska został przekazany naszej starej niani. Odpisała nam, że widziała ojca i rozmawiała z nim kilka razy przez ogrodzenie bielskiego getta. Wysłała nam również moje zdjęcie, na którym jestem małym dzieckiem, siedzącym obok niej.

Latem 1946 roku wróciliśmy do Polski wraz z innymi, którzy również zostali repatriowani. Na początku przywieziono nas do Szczecina, miasta opustoszałego, gdyż Niemcy uciekli lub zostali wygnani na zachód. Wkrótce potem przenieśliśmy się do Lublina, gdzie mieszkała Raja ze swoim wujkiem, Leonem Lewińskim. Niebawem przeprowadziliśmy się wraz z nimi do Łodzi, gdzie pozostaliśmy aż do czasu Aliji [emigracji] do Izraela. (Raja wraz z wujkiem wyjechali później do Niemiec. Do dzisiaj mieszka w Berlinie.) W Łodzi zamieszkaliśmy przy ul. Piotrkowskiej 64. W dalszym ciągu kontynuowaliśmy poszukiwania przyjaciół i członków rodziny, ale nikogo nie było już wśród żywych.

W mieście zebrała się wspólnota żydowskich ocalałych, która stworzyła instytucje społeczne, polityczne, kulturalne dla Żydów w całej Polsce. Zostałem członkiem *HaNoar HaCioni*, młodzieżowego ruchu syjonistycznego. Potem awansowałem na sekretarza oddziału w Łodzi. Wspierałem również główną siedzibę *Keren Kayemet LeIsrael* i zostałem wybrany sekretarzem Komitetu Koordynującego, który nadzorował działanie wszystkich żydowskich

Dokument Szejny Frejdkes z 1946 r.

Nahum Freidkes, zdjecie współczesne

Gita Kogos (z d.Freidkes), zdjecie współczesne

syjonistycznych organizacji młodzieżowych w Łodzi. Moja siostra Gita uczęszczała do szkoły hebrajskiej o nazwie *Lohamei HaGetaot* (Bojowników Getta).

Pewnego dnia nasza mama odwiedziła Bielsk i spotkała tam rodzinę Blumentalów. Stanowczo zdecydowaliśmy się na Aliję do Izraela, ale mieliśmy z tym wiele trudności, gdyż władze zmieniły swoją politykę wobec Żydów chcących opuścić Polskę. Wszystko działo się zgodnie z instrukcjami ze Związku Radzieckiego. W tym czasie byłem aktywistą ruchu syjonistycznego, wypełniałem ważne role i podróżowałem z misjami po całej Polsce. Przeszliśmy przez różne okresy, w końcu komunistyczne władze zakazały działalności organizacji syjonistycznych, ale kontynuowaliśmy pracę nielegalnie. 30 marca 1950 roku przez Włochy przyjechaliśmy do Izraela.

W Izraelu

W Izraelu moja siostra i ja pracowaliśmy w dzień w różnych miejscach i uczyliśmy się nocami. Gita ukończyła ekonomię na Uniwersytecie w Tel Awiwie. Poślubiła Leona Kogosa, z którym ma dwóch synów: Noama i Benjamina i czworo wnucząt. Ja studiowałem prawo i rachunkowość. Moją żoną została Riwka Schraiber. Mamy trzech synów – Dina, Anat i Itamar oraz dziewięcioro wnucząt. Założyłem firmę rachunkową i byłem aktywny w organizacjach społecznych i zawodowych, m.in. zajmowałem stanowisko przewodniczącego Izraelskiego Społecznego Stowarzyszenia Księgowych, wykładałem prawo podatkowe na Uniwersytecie w Tel Awiwie i opublikowałem ponad tysiąc artykułów w różnych gazetach, głównie na tematy ekonomiczne, w szczególności w dzienniku Ha'aretz.

Nasza mama zmarła w 1989 roku.

Wraz z żoną odwiedziliśmy Bielsk. Nie byłem w stanie zidentyfikować wielu budynków. Na głównym placu miasta, naprzeciwko miejsca, gdzie kiedyś stał nasz dom, w starym ratuszu otwarto muzeum. Zawiera ono stałą ekspozycję o historii Bielska. Zapytałem o wystawę poświęconą wspólnocie żydowskiej na pamiątkę około połowy mieszkańców Bielska pochodzenia żydowskiego. Dwie młode pracownice muzeum nie wiedziały o czym mówię. Po wielu wysiłkach znalazły jedną pocztówkę z polskim oficerem, który zginął w obronie miasta. Uznały, że był Żydem, gdyż nazywał się Lewi. Znalazły również szkic nieistniejącej już synagogi. To wszystko, co pozostało.

Nahum Freidkes
Współpraca: Gita Kogos (z d. Freidkes)
Foto z archiwum Nahuma Freidkesa
Tłumaczenie z jęz. angielskiego
Wojciech Konończuk

KLESZCZELSCY Z BIELSKA PODLASKIEGO

Dwa pierwsze materiały o żydowskiej rodzinie Kleszczelskich zostały napisane specjalnie dla „Bielskiego Hostinca" przez potomków tej rodziny, mieszkających w Stanach Zjednoczonych. Kolejne dwa pochodzą z „Księgi Pamięci Żydów z Bielska Podlaskiego". Artykuły dopełniają unikalne zdjęcia z archiwum rodzinnego oraz dwa wiersze napisane kilkadziesiąt lat temu przez Dobe i Icchaka Kleszczelskich (Crystel), będące wyrazem tęsknoty za ich rodzinnym Bielskiem. Cały materiał jest ciekawym przyczynkiem do historii bielskiej wspólnoty żydowskiej. Uwagę zwracają losy Jeruchema Kleszczelskiego, członka słynnej francuskiej grupy partyzanckiej. Jego historia wojenna może być swoistym zachodnim odpowiednikiem losów innego Żyda-żołnierza z Bielska Podlaskiego, Józefa Lewartowskiego, bohatera warszawskiego getta, którego losy opisaliśmy w poprzednim numerze naszego pisma.

DWIE RODZINY I BOHATER

W Bielsku urodzili się moi rodzice, dziadkowie i pradziadkowie. Mieszkało tam i pracowało również wielu moich kuzynów i krewnych. Duża część mojej rodziny wyemigrowała w okresie I wojny światowej i w latach 20-tych do Stanów Zjednoczonych. Krewni ze strony mojego ojca, którzy pozostali, w tym dwie jego siostry, zginęli w Treblince. Najbardziej znanym przedstawicielem mojej rodziny był Jeruchem Kleszczelski, mój stryjeczny brat, bohater francuskiego ruchu oporu. W Nowym Jorku moi rodzice działali w Stowarzyszeniu Bielszczan.

Zdjęcie rodziny Ederman. W górnym rzędzie od lewej stoją: Szlomo Elie, Cirl, Henie, Dobe, NN (mąż Ciwilany). Siedzą: Motie, NN (żona Tewje), Tewje, Ciwilana. W najniższym rzędzie najmłodsza Cipe-Celia. Bielsk, początek XX wieku.

Tewje Ederman, Bielsk, zdjęcie sprzed 1917 r.

Nieznana z imienia żona Tewji Edermana, Bielsk, zdjęcie sprzed 1917 r.

Rodzina Sirotów

Mój dziadek ze strony matki, Awrum Alter Sirota (1864-1943), syn Josela, pracował w Bielsku jako inkasent w przedstawicielstwie jakiejś francuskiej firmy. Jego żona, Dwora Leja (1864-1942), była gospodynią domową i prowadziła niewielki sklepik spożywczy nieopodal szkoły, w którym zaopatrywali się nauczyciele. Sklep był słynny z wielkiej czystości. Jej ojcem, a moim pradziadkiem, był Tewje Ederman, z zawodu piekarz. W 1917 roku cała rodzina: Awrum Alter i Dwora Leja Sirotowie z córkami Sarą Gitel (1891-1981) i Dobe Chają (1895-1987), czyli moją mamą oraz Tewje Ederman z córką z drugiego małżeństwa, Cipe-Celią (ur. 1897) wyemigrowali do Stanów Zjednoczonych. Podróż przez ocean była wówczas bardzo niebezpieczna. Trwała I wojna światowa i statki pasażerskie często były atakowane przez niemieckie okręty. Co wpłynęło na decyzję o emigracji? Mama opowiadała mi, że kiedy zaczęła się wojna rodzina musiała opuścić swój dom, a kiedy powrócili, na środku kuchni znajdowała się bomba-niewypał. Poszukiwali więc lepszego życia. Rodzina osiadła na Brooklynie w Nowym Jorku.

Awrum Alter Sirota miał jeszcze trzech synów, którzy wyemigrowali do Stanów Zjednoczonych kilka lat wcześniej. Srul, który był krawcem, wyjechał w 1913 roku w wieku 23 lat. Motie zwany Maxem i Mosze, zwany Morrisem wyjechali w czasie I wojny światowej, aby uciec przed poborem do armii rosyjskiej. Mosze był zegarmistrzem, Motie piekarzem.

Rodzina Kleszczelskich

Mniej wiem o drugiej stronie mojej rodziny – Kleszczelskich. Mój dziadek, Mendle Kleszczelski syn Abrama, był stolarzem, co było rodzinną specjalizacją i zmarł jeszcze przed moim urodzeniem. Moje imię otrzymałam na jego cześć. Jego żoną była Leja Dwora. Wspólnie ze swoimi córkami Baszą (zm. 1942) i Libą (zm. 1942) oraz synem

Awrum Alter Sirota, Bielsk, zdjęcie sprzed 1917 r.

Dwora Leja Sirota, Bielsk, zdjęcie sprzed 1917 r.

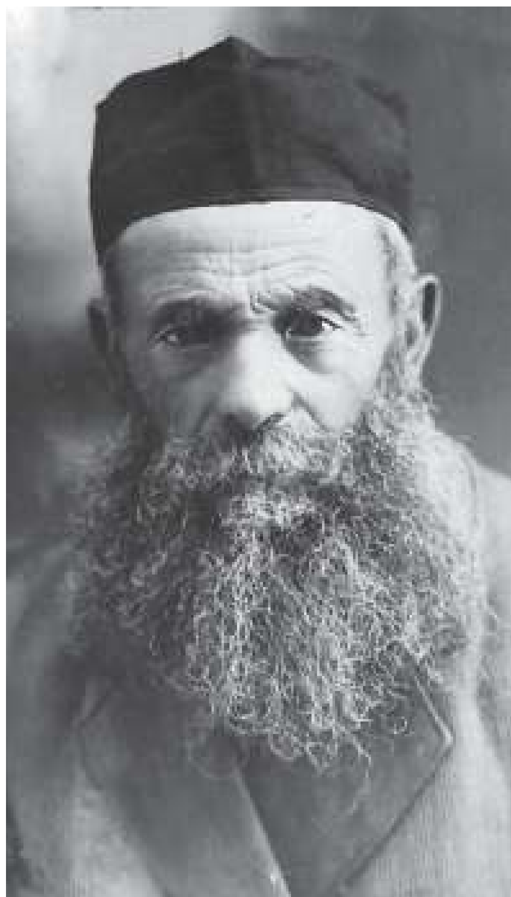
Icchakiem (1908-1983), czyli moim ojcem, mieszkali przy ul. Jagiellońskiej (w tym miejscu, gdzie znajduje się obecnie Ośrodek Zdrowia oraz Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej). Zachowała się fotografia rodzinnego domu. Był to podwójny, drewniany budynek, w większej jego części mieszkali Mendle, Leja Dwora z dziećmi, drugą zajmowała ich trzecia córka wraz z rodziną. Mój ojciec również pracował jako stolarz zarówno w Bielsku, jak i od 1928 roku w Stanach Zjednoczonych. Na emigracji zmienił nazwisko na Isidor Crystel. Nie wiele więcej wiadomo o historii rodziny Kleszczelskich. Wiem jedynie, że Mina Bern, znana aktorka pochodząca z Bielska, była jego daleką kuzynką. Znanym przedstawicielem rodziny Kleszczelskich był bratanek mojego ojca, Jeruchem Kleszczelski. Po emigracji zamieszkał we Francji, gdzie w czasie wojny był członkiem francuskiego ruchu oporu, wielokrotnie nagradzanym za odwagę [w oddzielnym artykule pisze o nim jego syn].

Moi rodzice poznali się już w Stanach Zjednoczonych i pobrali się na Brooklynie w domu Sirotów. Najpierw za mąż wyszły ciocie Sara i Cipe, siostry mamy. Wówczas panował zwyczaj, że najpierw zawierać małżeństwo powinno starsze rodzeństwo. Moi rodzice musieli więc poczekać.

W nowym kraju moi rodzice bardzo tęsknili za Bielskiem. Należeli do Bielskiego Stowarzyszenia Pomocy (Bielsker Unterstitsungs Verein). Kiedy skończyłam szesnaście lat wspólnie z nimi chodziłam niemal na wszystkie spotkania organizacji. Sprawiało mi to dużo radości. W czasie najintensywniejszego rozwoju Stowarzyszenie liczyło około 250-300 osób. Nie miało wprawdzie własnej siedziby, ale spotykało się raz w miesiącu w wynajętych salach konferencyjnych. Brałam udział w niektórych spotkaniach także po zawarciu małżeństwa. Mój mąż, Arvion Gross, został nawet skarbnikiem organizacji, ponieważ był najmłodszym członkiem. Był on również odpowiedzialny za wydawanie zezwoleń na pochówek zmarłych członków Stowarzyszenia w należących do or-

Leja Dwora Kleszczelska, Bielsk Podlaski, lata 20-te lub 30-te.

Mendle Kleszczelski, Bielsk Podlaski, lata 20- lub 30-te.

ganizacji, specjalnie wydzielonych częściach kilku cmentarzy (głównie dwóch nowojorskich cmentarzy: Washington Cemetery na Brooklynie i Mt. Lebanon w dzielnicy Queens).

O dobrych wspomnieniach moich rodziców i ich miłości do Bielska najlepiej świadczą napisane przez nich w bielskiej „Księdze Pamięci" wiersze poświęcone ich rodzinnemu miasteczku. Moja mama zawsze mi opowiadała, jak pięknym miejscem był Bielsk, z ogrodami kwiatowymi, wieloma drzewami wysadzonymi wzdłuż ulic. Jej siostra Sara Gitel, która była szwaczką, jeszcze w Bielsku siadywała często w ogrodzie naprzeciwko ich domu i wyszywała rosnące w nim kwiaty. Widziałam dwie takie wyszywanki, które są teraz w posiadaniu jej wnuczki mieszkającej w Kalifornii.

W końcu lat 30-tych moi rodzice planowali pojechać wraz ze mną do Bielska, abym mogła poznać dziadków, siostry ojca i resztę rodziny, ale wybuchła wojna, która na zawsze zakończyła podobne marzenie. Ze smutkiem muszę napisać, że Holocaust zabrał życie członków mojej rodziny, którzy pozostali w Bielsku. Siostry ojca, Libe i Basze, ich matka, Dwora Leja i wszyscy jej bielscy krewni zginęli w Treblince.

Mindle Crystel-Gross
(Floryda, USA)

Tłumaczenie z angielskiego i redakcja
Wojciech Konończuk

MÓJ OJCIEC JERUCHEM KLESZCZELSKI

Jeruchem Kleszczelski urodził się w 1915 roku w Bielsku w rodzinie Gedalje Kleszczelskiego i Szossy (Józefy) Rabinowicz, którzy mieli w sumie sześciu synów i trzy córki. Jego ojciec był stolarzem i miał zakład przy ul. Krynicznej. Matka pracowała w piekarni należącej do Rabinowiczów. Najstarszy brat Jeruchema, Awrum, wyemigrował do Ameryki Północnej.

W 1933 roku Jeruchem musiał uciekać z Polski. Kiedy był w ostatniej klasie gimnazjum w Białymstoku razem z kolegą udzielił pomocy Żydowi z jego klasy, którego biła grupa Polaków. Kiedy przyjechała policja aresztowała Żydów. Jeruchem spędził około 3 miesięcy w więzieniu. Jego ojciec wydał wszystkie oszczędności na łapówki dla urzędników, aby go wypuścili. Warunkiem był natychmiastowy wyjazd z kraju. Jeruchem był jednak niepełnoletni, więc aby móc opuścić Polskę zmienił datę urodzenia na 1912, o czym świadczy zachowany jego paszport. Bez grosza przy duszy wyemigrował do Paryża, gdzie z pomocą znajomego dziennikarza pochodzącego z Bielska lub Białegostoku znalazł pracę jako stolarz. Dopiero w latach 60-tych już mieszkając w Stanach Zjednoczonych przywrócił w dokumentach swoją prawdziwą datę urodzenia. Jego wuj, Icchak Kleszczelski, był świadkiem w tej sprawie.

Kiedy Niemcy napadli Polskę Jeruchem przyłączył się do Armii Polskiej we Francji, Hitler jednak zajął i ten kraj, kiedy jeszcze część żołnierzy przechodziła szkolenie. W lipcu 1940 roku w Tuluzie armia został rozpuszczona. Jeruchem wrócił więc do Paryża, gdzie odmówił noszenia żółtej gwiazdy Dawida na ubraniu i próbował namówić innych Żydów, aby nie ujawniali swojej tożsamości. Zaczął się ukrywać aż do swojego przyłączenia się w styczniu 1941 roku do podziemnej organizacji wojskowej Wolni Strzelcy i Partyzanci - Imigrancka Siła Robocza (FTP-MOI), będącej częścią francuskiego ruchu oporu (Résistance) i składającą się głównie z osiadłych we Francji imigrantów. Jeruchem przyjął pseudonim „Alfred". Liderem jego grupy był słynny Missak Manouchian, francuski Ormianin.

Dom rodzinny (bliźniak) rodziny Kleszczelskich przy ul. Jagiellońskiej w Bielsku Podlaskim, zdjęcie prawdopodobnie z lat 20-tych.

Dobe Chaja Kleszczelska z domu Sirota (po prawej) z nieznaną kobietą. Zdjęcie z bielskiego atelier J. Zydrańskiego, sprzed 1917 r.

Icchak Kleszczelski z siostrami Basze i Libe, Bielsk Podlaski, 1933.

Początkowo Jeruchem pracował jako tłumacz ze względu na swoją znajomość polskiego i rosyjskiego (umożliwiało to komunikację ze zbiegłymi jeńcami) oraz niemieckiego i trochę angielskiego, a także pomagał ukrywającym się Żydom, dostarczał im pożywienie i znajdywał schronienie. Po wojnie mówił mi wiele razy, że z tej części swojej wojennej działalności jest dumny najbardziej.

Jego aktywność rosła, brał udział w akcjach wykolejania pociągów i zamachach na Niemców. Jeden z przywódców grupy, Marcel Rayman, Żyd z Warszawy, nauczył go strzelać. Był on również jednym z kilku osób, które znały jego prawdziwą tożsamość i wiedzieli, że jest Żydem. Brał udział w trójosobowych zespołach, głównie z udziałem Raymana, których zadaniem było przeprowadzanie zamachów na Niemców. Najprawdopodobniej nie uczestniczył jednak w zamach na generała Von Rittera, dowódcę Gestapo w Paryżu, najsłynniejszej akcji Raymana.

Po tej akcji, w listopadzie 1943 roku, większość dowódców oddziału została złapana przez Gestapo. Pomimo trzech miesięcy tortur Rayman nigdy nie zdradził tożsamości mojego ojca. Jeruchem dzięki serii szczęśliwych zdarzeń uniknął aresztowania. Dzięki swoim zdolnością językowym i umiejętności unikania dekonspiracji został wysłany do organizacji grup oporu w okolicach Paryża, składających się z lokalnych mieszkańców i zbiegłych jeńców wojennych. Szło mu tak dobrze, że odpowiadał za przygotowanie ruchu oporu w północnej Francji przez lądowaniem aliantów w Normandii.

W maju 1944 roku Jeruchem wrócił do Paryża, aby przejąć dowództwo nad pozostałościami swojej grupy. Niestety w kwietniu 1944 r. zginęła żona Jeruchema Tobja (Tojbl) z domu Agres, którą poślubił w 1939 roku. Ona również pochodziła z Bielska. Materiały wybuchowe, które przenosiła dla ruchu oporu, niespodziewanie eksplodowały.

Krótko po wyzwoleniu Francji grupa Jeruchema została wcielona do francuskiej Legii Cudzoziemskiej, a on sam do końca wojny był dowódcą batalionu 51/22. Nagrodzony został wieloma odznaczeniami, m.in. Krzyżem Wojennym i Médaille de la Résistance. Po wojnie

Basze Kleszczelska, Bielsk Podlaski, lata 30-te.

Libe Kleszczelska, Bielsk Podlaski, lata 30-te.

zrezygnował ze służby po tym, jak jego batalion miał zostać wysłany do Indochin. Jeruchem miał dość wojny. Zaczął pracować w Polskim Czerwonym Krzyżu we Francji, zajmując się pomocą uchodźcom. Grupa, w której działał Jeruchem stała się legendarna, również dzięki słynnemu czerwonemu plakatowi, będącym swoistym listem gończym za jej przywódcami, jaki Niemcy porozwieszali w całej Francji. W 2009 roku powstał francuski film *L'Armée du crime* o działalności grupy.

W 1947 roku Jeruchem ożenił się z Shirley (Szprince) Kremberg, która także pochodziła z Bielska. Jej brat, Welwel, jeszcze w Bielsku był najlepszym przyjacielem mojego ojca, który w ten sposób poznał swoją przyszłą żonę. Welwel Kremberg służył w polskiej kawalerii i najprawdopodobniej zginął w pierwszych dniach wojny. Rodzice Shirley, Mosze i Riwka, pracowali jako dzierżawcy bielskich sadów. Byli biednymi ludźmi, ale dzięki temu wielu moich wujków i cioć szczęśliwie wyjechało przed wojną do Stanów Zjednoczonych. Shirley wyemigrowała z Bielska w 1938 roku dzięki pomocy swojej siostry Estery i jej męża Harrego Simona.

Krótko po zawarciu małżeństwa Jeruchem i Shirley przenieśli się z Francji do Ameryki, gdzie mój ojciec zmienił imię i nazwisko na Jerry Krystal. Po wyjeździe z Polski w 1933 roku nigdy już nie wrócił do Bielska. Jego cała rodzina została w czasie wojny zamordowana przez Niemców. Ojciec rzadko o niej mówił i nigdy nie pokazywał żadnych fotografii. Kilka odkryłem już po jego śmierci w 1987 roku. Myślę, że było to zbyt bolesne dla niego. Jeruchem był autorem jednego z artykułów w bielskiej Księdze Pamięci pt. „Mój ukochany Bielsk".

Geoffrey Krystal(USA)
Tłumaczenie z angielskiego
Wojciech Konończuk

Jeruchem i Tajble Kleszczelscy – bohaterowie z Bielska

Jeruchem Kleszczelski z pierwszą żoną Tojble (z d. Agres), Paryż, 1940 r.

Ojciec i synowie mieszkali w tym samym miasteczku. Przedstawiciele rodziny Kleszczelskich byli budowniczymi domów i stolarzami. Najstarszy syn, Awrum, wyemigrował do Meksyku na początku lat 20-tych. Chodziłem do szkoły żydowskiej z młodszym, Nachumem. Najmłodszego z braci, Jeruchema, pamiętam jedynie jako małego chłopca. Ukończył on szkołę żydowską, kiedy ja już włóczyłem się po Europie.

W czasie Zagłady Jeruchem, wraz ze swoją żoną Taybl z domu Agres, przebywał we Francji. Naziści okupowali Polskę. Jeruchem przystąpił do partyzantów i stał się liderem, bardzo szybko awansował. Razem z partyzantami odpowiadał na ataki na Niemców w Paryżu. [W jednej z akcji] Jeruchem ze swoją brygadą atakowali ręcznymi granatami grupę 100 żołnierzy niemieckich, zabijając i raniąc kilkudziesięciu.

W 1943 roku Jeruchem został liderem żydowskich partyzantów, przeprowadzając

Jeruchem Kleszczelski, Paryż, 1947 r.

Jeruchem Kleszczelscy z drugą żoną Shirley (z d. Kremberg), Paryż, czerwiec 1947, zdjęcie zrobione w Studio A. Noel (Żydówki pochodzącej z Bielska Podlaskiego).

z sukcesem szereg ataków od Chambourga po niemieckie dowództwo w Paryżu. Po jednej z takich akcji Jeruchem został zmuszony do ucieczki na południe Francji, gdzie kontynuował swoją walkę partyzancką, został aresztowany i oswobodzony z więzienia przez partyzantów francuskich. Ponownie zaczął aktywną działalność, organizował pomoc dla jeńców radzieckich, pomagał im w ucieczce z obozów, dostarczał jedzenie i ubranie. Oddziały partyzanckie rosły w siłę.

Jeruchem wrócił do Paryża przed wyzwoleniem i odegrał istotną rolę w walkach o oswobodzenie francuskiej stolicy. Walczył z Niemcami w walkach ulicznych. Jego batalion składał się z Żydów, Polaków, Włochów, Hiszpanów. Po wyzwoleniu Paryża Jeruchem automatycznie stał się żołnierzem armii francuskiej w randze kapitana. Wciąż dowodził batalionem. Następnie został mianowany majorem i był przebywał w tej części Niemczech, która znalazła się pod okupacją francuską.

Oto Jeruchem, który ukończył szkołę żydowską w małym miasteczku Bielsk Podlaski, niedaleko od Białegostoku. Żydowski chłopak wychowany na książkach Mendela Mojchera Sforima, Szołema Alejchema, Icchoka Lejba Peretza, Mosze Kulbaka, Abrahama Reizena i Chaima Żytłowskiego. Syn bielskich stolarzy.

Co w tym czasie robiła żona Jeruchema, Tajble?

Tajble pochodziła z tego samego małego miasteczka Bielska. Ona również ukończyła szkołę żydowską. Jej ojciec był bielskim listonoszem. Za Polski, kiedy powaliła go astma, jego żona zajęła jego miejsce, stając się dostarczycielem listów. Tajbl była najmłodszą z sióstr. Wszystkie bardzo pięknie śpiewały

Nom : KLESZCZELSKI
Prénoms : Jeruchem
Domicile : 20, r. St-Maur
Date de naissance : 21.10.12
Lieu : Bielsk (Pologne)
Grade : Commandant

AFFECTATION

MUTATIONS :

Date : 27.8.44
Ville : Paris
Unité : Bataillon 51/22
Section
Groupe N°
Groupement de Résistance d'origine :
F.T.P.F.

Le Chef d'Unité

Legitymacja wojskowa Jeruchema Kleszczelskiego

tradycyjne pieśni żydowskie. Tajbl chodziła do szkoły dwie klasy niżej niż ja.

Kiedy wybuchła nazistowska katastrofa, Tajbl znajdowała się w Paryżu, oddzielona od swojego męża, Jeruchema. Współdziałała z partyzantami, pracując w laboratorium, w którym produkowano materiały wybuchowe. Tajbl i Jeruchem ukrywali się oddzielnie. Spotykali się czasami w bardzo niebezpiecznych warunkach.

Tajbl stała się łączniczką. Podejmowała trudną pracę, kontaktując się sobą poszczególne grupy partyzanckie i przenosząc wielkie ilości materiałów wybuchowych z partyzanckiego laboratorium. Jej życie przez cały czas znajdowało się w niebezpieczeństwie.

Krótko przed wyzwoleniem Paryża, 4 kwietnia 1944 roku, paryskie gazety doniosły, że w lesie niedaleko od Sevres, 25 km od stolicy, znaleziono rozerwane ciało kobiety. Jeruchem rozpoznał po opisie, że chodziło o jego Tajble. Jak się to stało? Nie wiadomo. Być może przypadkowo eksplodowały materiały wybuchowe, które przenosiła dla partyzantów. A może otoczyli ją Niemcy i sama się wysadziła? Czy kiedykolwiek się dowiemy jak było?

Wolf Younin

Wolf Younin (1908-1984), żydowski poeta i dramatopisarz, nauczyciel jidysz, urodził się w Irkucku jako Wolf Hochman. Dzieciństwo spędził w Bielsku Podlaskim. W latach 20-tych wyemigrował do Stanów Zjednoczonych, gdzie mieszkał do śmierci.

Tłumaczył z angielskiego
Wojciech Konończuk

MÓJ UKOCHANY BIELSK

Gdybym chciał opowiedzieć wszystko mógłbym napisać wiele książek, ale muszę się ograniczyć, gdyż jest zbyt dużo do opowiedzenia.

Najlepiej pamiętam miasteczko Bielsk Podlaski (obok rozciąga się wielka Puszcza Białowieska). Kiedy byłem chłopakiem, biegałem latem na bosaka, i bawiłem się na uliczkach z innymi dziećmi. Życie było ciężkie, środki materialne były ograniczone, mało było dużych warsztatów, w których zatrudniano ponad dziesięć osób. W niektórych wyrabiano walonki z wełny. Właścicielami [tych zakładów] byli Żydżi, ale pracowali tam także chrześcijanie. Większość Żydów była handlarzami, którzy mieli większe lub mniejsze kramy. Nasza klasa była średnia. Niektórzy zajmowali się też kupnem koni u jednego gospodarza, które następnie sprzedawali innemu. Żydzi byli rzemieślnikami, zwykle również fachowcami.

Oprócz trudności ekonomicznych życie codzienne utrudniali antysemici. Muszę opowiedzieć o zdarzeniu, które we wczesnych latach zrobiło na mnie wielkie wrażenie i wpłynęło na mój sposób myślenia. Kiedy to się stało, miałem sześć lat. Uczyłem się w bielskiej szkole Talmud Tora. Pewnego dnia, w godzinach porannych, monotonny śpiew rebego zakłócony został wielką wrzawą. Gdy wyjrzeliśmy przez okno zobaczyliśmy, że prowadzą do przytułku pół przytomnego człowieka z obwiązaną głową. Później, kiedy dzień nauki się skończył, dowiedzieliśmy się od garstki Żydów stojących i rozmawiających o tym wydarzeniu, że pobity Żyd to biedak, jeden z grupy żebraków, którzy w każdy czwartek przychodzą po jałmużnę. Każdego dnia udają się do innego miasta. Zatrzymała go bielska policja, dotkliwie pobiła i wyrzuciła na ulicę, skąd zabrano go do przytułku. Leżał tam około 10 dni. Żydzi z miasteczka byli oburzeni. Mówiono o wysłaniu skargi do wyższej instancji

Jeruchem Kleszczelski (pierwszy po prawej) z przyjaciółmi, Bielsk Podlaski, zdjęcie sprzed 1933 r.

Jeruchem Kleszczelski (pierwszy po lewej) z rodziną i przyjaciółmi w Bielsku Podlaskim, zdjęcie sprzed 1933 r.

i tak dalej. Podziwialiśmy solidarność całej wspólnoty z obcym Żydem, którego nikt z nas nie znał osobiście.

Minęły lata a podobne zdarzenia powtarzały się. Ale zamiast bić pojedynczych, chuligani zaczęli napadać grupy Żydów, a kiedy wieść o bójce rozchodziła się, szybko przybiegała duża grupa Żydów, aby pomóc swoim braciom, zgodnie z nakazem Tanachu [Starego Testamentu].

Było wiele takich bójek, ale chcę tu opowiedzieć o jednej, która bardziej niż pozostałe wyryła się w mojej pamięci. Był wieczór i grupa antysemitów postanowiła napaść na Żydów nieopodal teatru, do którego poszli, aby zobaczyć występującą w nim trupę aktorską. Wiadomość o bójce przyciągnęła na plac wielu Żydów. Wśród nich znalazł się jeden, który bardziej niż pozostali zwracał na siebie uwagę. Wszyscy znali go jako Hilke-rzeźnika. Był to człowiek dobrze zbudowany, potężny, o spokojnym, ochrypłym głosie. Biegał pomiędzy chuliganami trzymając w ręku kij i bił ich na prawo i lewo krzycząc przy każdym uderzeniu: to za moją żonę; to za Szmulka; to za Moszego; aż wymienił każde dziecko i połamał laskę. Cała żydowska ludność miasteczka tygodniami nie mówiła o niczym innym, przepełniona dumą z Hilke-rzeźnika.

Miesiąc później mój ojciec, który nie tknąłby muchy, przybiegł wieczorem z ulicy, szukając kija. Zapytałam go, co się stało. - Biją się! - zdołał jeszcze wyrzucić z siebie i wybiegł na ulicę. Zaschło mi w gardle, a w oczach stanęły mi łzy. Pobiegłem za nim. Później okazało się, że to była tylko pogłoska. Gdy myślę znów o tych latach, uważam, że wówczas Żydzi w Bielsku zaczęli czuć się jak jedna rodzina. Gdy u jednego działo się jakieś nieszczęście, rozpaczało całe miasto, gdy kogoś spotkała jakaś radość, całe miasto się cieszyło. Czuję, że jest to powód do dumy.

Mało było w Bielsku ludzi bogatych. Co zresztą oznacza być bogatym? Kiedy jakaś rodzina żyła wygodnie, starczało jej na wydatki, jej członkowie chodzili ładnie ubrani, byli to

już w naszych oczach ludzie bogaci. Oczywiście musieli mieć też własny dom. Większość ledwo wiązała koniec z końcem i żyła z dnia na dzień. Rozumie się, że byli i tacy, którzy nawet tego nie mieli i niejeden raz kładli się spać głodni.

Była jeszcze jedna grupa Żydów. Ich symbolem byli mieszkańcy ulicy Bethamidrasz [Kazimierzowskiej], którzy dostawali pieniądze z Ameryki. Mieli pieniądze, choć i oni dalecy byli od bogactwa. Pierwszego dnia święta Pesach czy Rosz Hoszone [żydowski Nowy Rok] ubierali się w nowe, modnie skrojone stroje. Nadano im przezwisko „jedwabne torby", bo chodzili pięknie ubrani. W dni świąteczne młodsi i starsi wychodzili na deptak, który ciągnął się od poczty aż do Kazimierzowskiej.

Także życie kulturalne bielskich Żydów było na wysokim poziomie. Bielsk miał dwie bardzo dobre grupy dramatyczne, które na scenie grały jak profesjonaliści, nie jak amatorzy. Wieczory, w których występowała jedna z nich, były jakby świętem w miasteczku. Zarobki jednej z grupy oddawane były szkole żydowskiej, której uczniowie pochodzili z najbiedniejszych warstw społeczeństwa i zarząd jej cierpiał na wieczny deficyt. Druga grupa natomiast przekazywała zarobki na organizację, która pomagała chorym, płaciła lekarzom a czasem nawet wykupywała recepty dla ludzi, którzy nie mieli czym zapłacić.

Społeczność żydowska nie była większa niż chrześcijańska, ale Żydzi mieli istotny wpływ na życie miasteczka: w pracy, handlu i sprawując funkcje urzędnicze. Na przykład ochotnicza straż pożarna ze swoją orkiestrą dętą, w 80-90% składała się z Żydów. Można to było zobaczyć, gdy maszerowali w dwa polskie święta narodowe: 3 Maja i 11 Listopada. Jednym z dowódców był Żyd Mati Lejb, człowiek szanowany, jeden z bogatszych w mieście. Zwykł maszerować na czele defilady i gdy dawał komendę: „Uwaga!", dolną wargę wydymał do przodu, a brzuch, który był bardzo duży, wypinał przed siebie i podnosił prawą rękę do kozyrka [daszku od czapki]. Trzęsło się wówczas wszystko, nawet kamienie pod nim wydawały się poruszać.

Jeruchem Kleszczelski (po lewej) z bratem, Bielsk Podlaski, lata 20-te.

Jeruchem Kleszczelski (po lewej) z rodzeństwem, Bielsk Podlaski, początek lat 30-tych.

W przypadku pożaru, kiedy rozdzwaniały się syreny, godne podziwu było to, jak żydowscy woźnice wyprzęgali konie i biegli by je zaprzęgnąć do wozów strażackich. W ostatnich latach był to już automobil.

W Bielsku był także klub sportowy [Hapoel] z grupą piłkarską, która należała do ligi centralnej. Grała mecze z innymi miastami województwa białostockiego. Byli najdumniejsi z całej młodzieży. Nie brakowało też partii. W Bielsku swoje reprezentacje miały wszystkie partie reprezentujące wszelkie możliwe poglądy. Wieczorami organizowano dyskusje. Jedno pytanie nieustannie zaprzątało myśli każdego Żyda: jak rozwiązać kwestię żydowską? Było ono wciąż obecne w podświadomości. Żaden Żyd nie mógł się od niego uwolnić.

Opuściłem Bielsk pod koniec roku 1926 [przenosząc się do Białegostoku] i mało wiem o tym, co wydarzyło się później. W okresie wojny byłem we Francji, najpierw w armii polskiej a potem francuskiej. Po kapitulacji armii francuskiej przyłączyłem się do partyzantki. Wraz ze mną było wielu żydowskich chłopców i młodzieńców. W innym miejscu postaram się opowiedzieć o ich bohaterstwie.

Chciałbym opowiedzieć jeszcze jeden epizod, który mi się przydarzył. Byłem odpowiedzialny za kilka grup partyzantki, z których jedna znajdowała się w lasach środkowej Francji. Odwiedzałem ich od czasu do czasu. Podczas jednej z wizyt, dwaj z przywódców poprosili mnie, żebym poszedł spożyć z nimi posiłek u farmera, który dostarcza im żywność i ubrania. Podczas pierwszej wojny światowej był on oficerem armii francuskiej. Po jedzeniu rozgadaliśmy się, a farmer zadawał wiele pytań. Powiedziano mu, że przyjeżdżam z Paryża i będę mógł udzielić mu odpowiedzi, co też starałem się zrobić. Mimo to zaczął rzucać antysemickie hasła, które usłyszał w niemieckiej propagandzie radiowej. Rzeczy takie jak to, że Żydzi są tchórzami, boją się, wystawiają Francuzów do walki w swoim imieniu. Czułem, że nie mogę milczeć, że przekroczył granicę, że przebrał miarę, musiałem coś powiedzieć. Zapytałem go, czy uwierzyłby, że jestem Żydem. To podziałało na niego jak grom z jasnego nieba. Omal nie spadł z krzesła. Jego oczy zaczęły błyszczeć jak gwiazdy, a ja zapewniłem go, że jeżeli mi nie wierzy, mogę przedstawić mu odpowiednie dowody… Nie powtarzał więcej podobnych rzeczy.

Jeruchem Kleszczelski
Tłumaczenie z jidysz Anna Szyba
Zdjęcia z archiwum rodziny Kleszczelskich

Moje miasteczko Bielsk

Icchak i Dobe Kleszczelscy;
zdjęcie z końca lat 40-tych / pocz. 50-tych

Pochodzę z miasteczka – Bielsk jego imię
Nieduże lecz i nie za małe
Z ładnymi domkami, schludnymi uliczkami
Miasteczko pełne uroku.

Oto widzę dom, w którym się urodziłam,
I mą radosną młodość spędziłam;
Że z tego miasta nic się nie ostanie -
Któż mógł przypuszczać!

Chałupa stara, pochylona,
Okno – od ziemi krok tylko.
Lecz wszystko to tak ukochane,
że piękniejszego nie ma na świecie.

Jak dobrze pamiętam piątkowe wieczory.
Spacer po Newskim Prospekcie,
gdzie młodzież się spotykała
a w sercach budziła się miłość.

I gulianie po miejskim ogrodzie,
Tak niegdyś młodzieży miłe;
Handel kwiatami i oddawanie pieniędzy
na szpital żydowski w Bielsku.

Oto jest miasto z którego pochodzę,
tak drogie mi, ukochane;
Miasto, które miałam nadzieje ujrzeć,
odeszło tak dawno, spalone.

Dobe Crystel

Wiersz ukazał się w marcu 1952 roku w żydowskim dzienniku „Der Tog", wydawanym w Nowym Jorku. Następnie w 1975 roku został przedrukowany w „Księdze Pamięci Żydów z Bielska Podlaskiego".

Był niegdyś
Mojej ukochanej córce poświęcam

Podejdź tu moje dziecko,
Usiądźże tu obok mnie
Chcę opowiedzieć tobie i sobie
historyjkę.

Daleko, daleko, na górce
Za morzami, za górami, dolinami
Było niegdyś
Miasteczko.

Otoczone, ukryte
Z pociągami, ulicami
Z polem i ogrodem
I cienistymi alejami.

Zegar miejski,
Wybijał każdą godzinę
Stał ze swoim wahadłem
Na rynku, ot, ot tam.

Stare sztible umalowane światłem
Zbudowane przez naszych dziadów
Skrywały w każdym swym rogu
Wieczne tajemnice.

Od wieków
Mieszkali tam Żydzi.
I każdy tkał
Swoje sny.

Były tam urzędy
Szkoły, synagogi i partie
Zmieniały się postacie,
sny, idee.

Mieszkali tam wszyscy
I kupiec i rzemieślnik
Jak we własnej rodzinie
Jak siostry, bracia, narzeczeni.

I jeśli kiedyś, dawno temu
Działa się komuś niesprawiedliwość, krzywda
Nie było to nieszczęściem,
Gdyż był tam sąd rabiniczny.

A gdy „obcy” nie stąd
Zaatakowali kogoś z Bielska
Wszystkich to dotykało,
wszystkich tak samo szokowało.

I tak mijały lata,
Myślano, że będzie tak zawsze.
Przyszli jednak Niemcy
I wszystko się skończyło!

Nie ma już Bielska, mojego serca,
Nie ma już mojej miłości,
Ból tylko i mroczna rana.

Droga jest pamięć o miasteczku
W twoich rodzicach,
Bo jest to słodkie miejsce
Z którego pochodzą.

O, pomnijże dziecko,
Co ci tu opowiedziałem,
Bielsk jest teraz
Żałością w sercu, której nigdy nikt nie uleczy.

Icchak Crystel

Tłumaczenie z jidysz Anna Szyba

Wiersz ukazał się
w „Księdze Pamięci
Bielska Podlaskiego”

Sztible - (jid. „pokoik”) - mała synagoga, ceniona zwłaszcza przez wspólnoty chasydzkie za panującą w niej nieoficjalnie atmosferę. Najczęściej były to przerabiane pokoje w domach.

ŻYDZI W GIMNAZJUM BIELSKIM

Był rok 1918. W ówczesnym powiecie bielskim przebywało jeszcze wojsko niemieckie, a już dwunastu światłych obywateli zebrało się na plebanii kościoła pw. Matki Bożej Bolesnej w Osmoli w celu powołania Komitetu Organizacyjnego Gimnazjum Polskiego w Bielsku Podlaskim. W komitecie założycielskim, obok księży, znaleźli się m.in.: Artur Gartkiewicz z Andryjanek, dr Hryniewicki, Stanisław Wołk z Czartajewa i Rajmund Korsak z Knoryd. Na dyrektora szkoły powołano ks. dr Bronisława Zaleskiego. Szybko przeprowadzona została kwesta wśród mieszkańców powiatu, a za zebrane 40 tys. ost marek zakupiono ławki i sprzęt potrzebny do funkcjonowania tej pierwszej w Bielsku Podlaskim, polskiej szkoły średniej.

Szkoła została ulokowana w piętrowym budynku, należącym do Żmieńki, który po dziś dzień stoi u zbiegu ulic Mickiewicza i księcia J. Poniatowskiego.

Już w lutym 1919 roku, gdy Niemcy opuścili Bielsk, po egzaminach wstępnych dokonano naboru do pierwszej i drugiej klasy gimnazjum, a od jesieni 1922 r. zorganizowano klasę trzecią i czwartą, których lekcje odbywały się w budynku na rogu ulic Poniatowskiego i Zamkowej (obiekt ten uległ zniszczeniu podczas II wojny swiatowej).Znajdował się tu przed laty ogródek jordanowski, a obecnie boisko sportowe Zespołu Szkół z DNJB im J. Kostycewicza. Na patrona szkoły obrano T. Kościuszkę. Od 17 lutego 1926 r. lekcje odbywały się we własnym, murowanym budynku przy ulicy 11 Listopada (byłej Szpitalnej). Do szkoły uczęszczali Polacy, jak też Białorusini i Żydzi.

W lipcu 1926 r. odbył się pierwszy egzamin dojrzałości, który zdawało 20 uczniów. Złożyło go tylko 13, w tym Żyd Ajzenberg Callel (mgr inż. chemii).

Z biegiem lat coraz więcej młodzieży wyznania mojżeszowego kończyło bielską szkołę średnią. W roku szkolnym 1929/1930 liczba uczniów wynosiła 204 osoby, w tym 88 dziewcząt.

Oto jak przedstawiała się struktura uczniów według wyznania:

	chłopcy	dziewczęta	razem osób	%
rzym. katol.	77	39	116	56,9
prawosławne	23	14	37	18,1
mojżeszowe	15	35	50	24,5
protestanckie	1	-	1	0,5

W latach 1927 – 1939 świadectwa dojrzałości spośród Żydów otrzymali m.in.:

1927 Szmulewicz Sonia (mgr biologii)
Waldman Samuel (mgr prawa)
1928 Kapłański Mejer (mgr prawa), zginął w getcie
1929 Hałłajówna Lucyna (mgr farmacji)
1930 Kramerówna Fania
1931 Chrabołowska Masza (dr medycyny), po wojnie zamieszkała w Paryżu
Kapłański Izaak
Rozenbergówna Liza
Użycka Liba (w 1939 r. wyemigrowała do USA)
1932 Borkowski Jerzy
Szmulewicz Herszko
1933 Barchartówna Chaja – zginęła w getcie
Ekstrakt Szejna
Muzykant Alina – zginęła w getcie
Plutycki Lejba
1934 Kapłańska Rachela
1935 Ajzensadtówna Leja – zginęła w getcie
Berenholzówna
Grudzień Stefan (mgr prawa)
Kapłańska Ryfka
1936 Ajzenstadt Beniamin
Chrabołowski Menasze – zginął w getcie
Jurgemanówna Chaja
Rajgrodzka Chaja – zginęła w getcie

1937 Głaz Jankiel (prof. Dr Politechniki Kijowskiej)
1938 Milel Lew – zginął w getcie
Lewartowska Róża – zginęła w getcie
1939 Cukierman Choma
Kapłańska Rachela – zginęła w getcie
Kraśnicka Sonia – zginęła w getcie
Barchat Izaak
Guterman Abraham
Gusiecka Rachela
Synaj Aleksander

W roku szkolnym 1938/1939 tzw. małą maturę otrzymali:
Hałłaj Barbara – zginęła w getcie
Chirsberg Rita
Kosarska Fania
Kosarski Figiel
Kramer Cyla

Wychowankowie wyznania mojżeszowego, którzy byli związani ze szkołą w latach dwudziestych i trzydziestych:

Bielska Miriam – zginęła w getcie
Epstein Anna
Farmerówna Dasza
Frejtkes NN
Goldówna Rywa
Grajewska Adela
Guterman Jerzy – zginął w getcie
Hałłajówna Róża – zginęła w getcie
Kamieńska Halina – zginęła w getcie
Kan Jocha – zginęła w getcie
Kapłańska Gitla
Kazińska Halina
Kestin Lejba – zginał w getcie
Kosiarski Fajfem – zginął w getcie
Kramerówna Fania – zginęła w getcie
Leszcz Enia – zginęła w getcie
Lewartowski Mojżesz – zginął w getcie białostockim
Liberman Hana
Linówna Estera – zginęła w getcie
London Beniamin – zginął w getcie
Malandynowicz Rachela
Prożanówna Helena – zginęła w getcie
Szlozberżanka Józefa – zginęła w getcie
Szutzówna Helena – zginęła w getcie
Wandelberger Michalina – zginęła w getcie
Złotkiewicz Emanuel

W okresie międzywojennym życie kulturalne młodzieży bielskiej słabo się rozwijało.

W mieście funkcjonowało jedynie kino. Uczniowie gimnazjum mieli prawo oglądać tylko te filmy, które były dla nich dozwolone. Jed-

Zdjęcie szkolne, Izaak Barchat stoi w głębi, Bielsk, połowa lat 30-tych; foto z archiwum rodziny Barchatów

Izaak Barchat (stoi pierwszy z prawej) z kolegami z bielskiego Gimnazjum, wśród których są: Abraham Guterman i Izaak Lew. Zdjęcie fotografa Zelika Wilka, druga połowa lat 30-tych; foto z archiwum rodziny Barchatów

nak młodzież starsza, zachęcana przez kierownika kina – Pierra Dolini łamała ten zakaz. Za to w gimnazjum organizowano wiele atrakcyjnych form spędzania wolnego czasu. Popularnością cieszyły się wycieczki do Grodna, Wilna, Drohiczyna, Bolesławia i Lwowa, Warszawy, Płocka, Torunia, Gniezna i Poznania, gdzie można było obejrzeć jakąś sztukę teatralną.

Brak występów teatralnych w miejscowym Domu Ludowym powodował, że uczniowie wszystkich wyznań religijnych chętnie uczestniczyli w działalności gimnazjalnego koła teatralnego. W 1922 r. wystawiono „Grube ryby" Michała Bałuckiego i „Warszawiankę" Wyspiańskiego oraz „Śluby panieńskie" A. Fredry. Sztuki były wystawiane nie tylko dla gimnazjum, ale także dla mieszkańców miasta. Dochód z tych imprez przekazywano na budowę gmachu szkolnego lub do samorządu uczniowskiego.

W 1923 r. rozpoczęto wydawanie pisemka „Echo Szkolne", przemianowanego potem na „Orle loty", organu Koła Humanistycznego gimnazjum, w którego redagowaniu aktywnie uczestniczyli Żydzi. Lejba Plutycki należał do zespołu redakcyjnego gazetki.

W kilkustronicowym pisemku podejmowano tematy z życia szkoły i samorządu uczniowskiego.

W 12 numerze „Orlich lotów" Lejba Plutycki umieścił fragmenty swojej noweli „Matczyne łzy", jak również artykuł „Jazda na Wesele". W innych numerach gazetki swoimi zdolnościami redaktorskimi popisywał się Herszko Szmulewicz.

W czasie, gdy dyrektorem szkoły był Edmund Sojecki, aktywnie działał samorząd uczniowski, któremu były podporządkowane wszystkie organizacje o charakterze naukowym, artystycznym i społecznym. W roku szkolnym 1922/23 przewodniczącym samorządu był Zygmunt Dzięcioł z Białowieży, a sekretarzem Stefan Grudzień z Hajnówki. Wśród wielu sekcji samorządu na wyróżnienie zasługiwała działalność grupy artystycznej. Świetlicą szkolną kierowali tylko uczniowie.

ŚWIADECTWO DOJRZAŁOŚCI

Świadectwo dojrzałości Lejby Plutyckiego; reprodukcja ze zbiorów autora

W dobrze działającym kole sportowym aktywnie pracował również Lejba Plutycki, a kołem przyrodniczym kierował Beniamin Ajzenstadt. Samorząd wiele uwagi poświęcił wychowaniu przez pracę. W 1930 r. koło przyrodnicze zasadziło na placu szkolnym ponad 100 drzewek morwowych, których liście służyły potem do hodowli jedwabników. Uzyskane pieniądze poważnie zasilały kasę młodzieżową.

W latach, kiedy mass-media nie były rozwinięte jak teraz, łączność szkoły ze środowiskiem w różnych aspektach życia kulturalnego i gospodarczego miała szczególne znaczenie wychowawcze i kulturalno-twórcze. Integrowała przedstawicieli wszystkich środowisk, co niebawem miało się sprawdzić w mrokach okupacji.

Rok 1939. Atak hitlerowskich Niemiec na Polskę. 12 września do Bielska wkraczają wojska niemieckie, przekazuja go już 23 września Armii Czerwonej, która szybko zaprowadza swoje porządki. W latach rządów radzieckich funkcjonowało w mieście kilka szkół podstawowych, przede wszystkim z białoruskim, rosyjskim i żydowskim językiem nauczania.

W budynku Gimnazjum im. T. Kościuszki młodzież uczyła się w tzw. dziesięciolatce. We wszystkich istniejących placówkach wychowywano dzieci i młodzież w duchu marksistowsko-leninowskim.

W ciągu dwudziestu trzech miesięcy rządów sowieckich wielu Polaków, Białorusinów i Żydów zostało wywiezionych na Sybir (Barchat Izaak, Barchat Jan, Barchatówna Ada).

Nie oszczędzili mieszkańców Bielska i Niemcy, którzy wkroczyli do miasta 22 czerwca 1941 r. i sprawowali w nim władzę do 30 lipca 1944 r. Rozpoczął się straszny terror. Ostrze masowej eksterminacji skierowane było przeciw ludności polskiej i białoruskiej, ale najgorsze czekało Żydów i komunistów. Na ulicy Hołowieskiej powstało wiezienie Gestapo, z którego niewielu patriotów polskich uszło z życiem. Stąd kierowano ich do obozów koncentracyjnych albo do Lasu Pilickiego. 15 lipca 1943 r. zostało tu rozstrzelanych 49 osób. Wśród nich byli księża, lekarze, nauczyciele, adwokaci, a oprócz tego dwanaścioro dzieci i burmistrz miasta Alfons Erdman. Straszny los spotkał Żydów bielskich, którzy od 1 września 1941 r. byli zamykani w getcie obejmującym ulice: Ogrodową, Kazimierzowską, Jagiellońską, Kopernika i Mickiewicza. Skupienie wielu rodzin żydowskich spowodowało wielkie zamieszanie wewnątrz getta. Brak było jakichkolwiek produktów żywnościowych. Mieszkańcy miasta w różny sposób pomagali tym, z którymi przez wiele lat żyli po sąsiedzku, ucząc się razem i wspólnie prowadząc życie towarzyskie. Niejednokrotnie przerzucali przez wysoki płot, zbudowany wokół skupiska jedzenie, dostarczali je tym, którzy wychodzili na roboty.

Już na początku listopada 1942 r. nastąpiła likwidacja getta. Całe rodziny wraz z dziećmi były wywożone pociągiem do Treblinki. Wielu niedołężnych i chorych

Rok VI. Bielsk Podlaski, 19—III 1933 r. Nr. 12.

Młodości! orla twych lotów potęga,
Jako piorun twoje ramię!
(A. Mickiewicz.)

ORLE LOTY

ORGAN KOŁA HUMANISTÓW GIMNAZJUM PAŃSTWOWEGO
im. T. KOŚCIUSZKI w BIELSKU PODLASKIM.

Nagłówek pisma „Orle loty”

rozstrzeliwano wewnątrz getta. Tak zginęło ponad cztery tysiące mieszkańców miasta i powiatu. Na palcach jednej ręki można policzyć tych, którzy zdołali uciec, aby potem walczyć z Niemcami w różnych formacjach partyzanckich.

Wychowankowie naszego gimnazjum walczyli na różnych frontach II wojny światowej: w I Dywizji Piechoty T. Kościuszki, a wśród nich Władysław Wysoki, szeregach Armii Czerwonej i w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Wielu z nich nie wróciło już do kraju, oddając daninę krwi swej Ojczyźnie.

Oblicza się, że wśród wywiezionych z getta do komór gazowych zginęło co najmniej trzydziestu Żydów - wychowanków i absolwentów LO im. T. Kościuszki

30 lipca 1944 r. wojska radzieckie wyzwoliły Bielsk. Już w sierpniu Marian Smereka i kilku nauczycieli przystąpiło do organizacji Liceum i Gimnazjum im. T. Kościuszki, które zaczęło funkcjonować od 1 września w Klasztorze Pokarmelickim. Odbywała się również nauka w szkole powszechnej na rogu ulic Mickiewicza i Widowskiej.

W czerwcu 1945 r. zorganizowano pierwszą w powojennej historii Gimnazjum maturę, do której przystąpiło trzydziestu ośmiu abiturientów. W grupie trzydziestu sześciu, którzy otrzymali świadectwa dojrzałości nie było żadnego Żyda.

W roku szkolnym 1945/1946 w klasie IB był jeden wyznawca religii mojżeszowej – Borys Kotlar. Natomiast w roku szkolnym 1957/ 1958 w klasie IX uczył się Jakub Pogoda, Żyd, z którym w jednej ławce siedział Józef Pisanko, mieszkający w Bielsku do dzisiaj.

We wrześniu 2007 roku do Bielska z Izraela przyjechała wnuczka Lejby Plutyckiego – Plutycki Karger Chaja, aby poznać miasto, w którym jej dziadek niegdyś mieszkał, wychowywał się i działał społecznie. Zwiedziła miasto, które dziś wygląda zupełnie inaczej, niż za czasów młodości jej dziadka. Odwiedziła również cmentarz swych przodków. Przywiozła ze sobą także dokumenty, potwierdzające działalność dziadka w „Orlich Lotach” oraz jego świadectwo dojrzałości, którego reprodukcję zamieszczamy w tym materiale.

Wiesław Falkowski

Mieszkańcy wsi Widowo i ich ziemia w 1915 r.

W Archiwum Państwowym w Białymstoku jest przechowywana księga spisu podatkowego z 1915 r. (zespół: Bielski Inspektor Podatkowy, sygn. 9). Wśród miejscowości znajdziemy także mieszczańską wieś Widowo. Do dziejów tej wsi na łamach naszego pisma sukcesywnie powracamy. Publikowaliśmy już wybrane akta majątkowe z XIX w. oraz spis mieszkańców z 1902 r. (B.H. nr 22). W przygotowaniu są interesujące akta rodziny Krutelewiczów.

Wszystkie te dokumenty składają się na niezwykle ciekawy i żywy obraz najbliżej Bielska położonej wsi mieszczańskiej, która obecnie niebywale się rozwija (posiada blisko 250 domów oraz ponad 10 ulic i uliczek). Wieś swej młodości szczególnie ukochał prof. Bazyli Białokozowicz, którego rocznicę śmierci wspominaliśmy 21 lutego b.r. Profesor wszędzie podkreślał – urodziłem się w Widowie i przynajmniej raz do roku, na Piatienkę, starał się je odwiedzać. Brat profesora, doktor Piotr Białokozowicz, z którym niedawno spotkaliśmy się w Warszawie, przygotowuje swe wspomnienia o rodzinnej wsi. To również będzie cenny dokument do historii jej mieszkańców.

Publikowany spis z 1915 r. jest kolejnym do tego przyczynkiem. Odnotowuje 110 gospodarzy, płacących podatki za ponad 212,7 dziesięcin (ok. 233 ha) gruntów, położonych w granicach wsi. Nie obejmuje on natomiast innych gruntów, na których mogli gospodarzyć mieszkańcy Widowa, np. znajdujących się w granicach miasta lub innych wsi miejskich (Parcewo, Augustowo). Z drugiej strony, na Widowie (Hory Widowskie) mieli swe grunty mieszkańcy bielskich Dubicz lub innych wsi. Stąd, wraz z nieużytkami, tylko niespełna 300 ha ziemi należało tu do mieszkańców Widowa. Były to przeważnie grunty orne średniej klasy (żytnie). Zwraca uwagę bardzo mała ilość łąk i pastwisk.

Spis ukazuje nam obraz rozdrobnienia gospodarstw. Większość rolników posiadała w swej wsi w granicach 2-5 dziesięcin. Średnie

Roman Krutelewicz z Widowa wraz z rodziną w bieżeństwie; ze zbiorów Tamary Michalewicz

gospodarstwa liczyły 6-10 dziesięcin; tylko kilku: Jakub Ostaniuk, Łukian Gawryluk, Julian Biełokozowicz i Gerwazy Mackiewicz posiadało ponad 10 dz. Place wiejskie, o powierzchni 0,25-0,5 dziesięcin zajmowały ogółem ponad 13 ha powierzchni.

Poniżej proponujemy zapoznać się z kompletnym spisem w przekładzie na język polski:

1. Szypniewski Prochor s. Teodora – 3 (dziesięciny ziemi)
2. Ignatowicz Paweł s. Romana – 3,5
3. Kaliszewicz Stefan s. Gabriela – 4,5
4. Biełokozowicz Antoni s. Dymitra – 4,5
5. Biełokozowicz Wincenty s. Dymitra – 4,5
6. Ignatowicz Konstanty s. Michała – 1
7. Haponowicz Karp s. Jakuba – 1,5
8. Seredyński Jan s. Filimona – 2,75
9. Michalewicz Jan s. Teodora – 5,25
10. Szypniewski Józef s. Teodora – 1,5
11. Myszko Sofron s. Grzegorza – 1,75
12. Pracewicz Benedykt s. Leontija – 2,25
13. Krutelewicz Maksim s. Teodora – 2,25
14. Krutelewicz Daniel s. Teodora – 3
15. Markiewicz Paweł s. Jana – 1,75

16. Ostapczuk Dymitr s. Bazylego – 2
17. Sobolewski Iwan s. Dymitra – 3
18. Romanowicz Stefan s. Kondrata – 1,75
19. Biełokozowicz Jemilian s. Jana – 4,75
20. Biełokozowicz Filip s. Jana – 3,75
21. Borowski Bazyli s. Mikołaja – 6,75
22. Hawryluk Stefan s. Mateusza – 1,75
23. Ostaniuk Jakub s. Jakima – 12,5
24. Ostaniuk Daniel s. Michała – 5,25
25. Onupryjuk Prokop s. Onufrego – 2,75
26. Gawryluk Maksim s. Jana – 1,25
27. Bożko Dymitr s. Demiana – 8
28. Połowianiuk Jan s. Grzegorza – 9
29. Gawryluk Łukian s. Filipa – 10,75
30. spadkobiercy Gawryluka Mateusza s. Siemiona – 3,5
31. Hapunowicz Jakub s. Mateusza – 4,75
32. Ignatowicz Józef s. Jony – 5
33. Krutelewicz Grzegorz s. Aleksego – 4,25
34. Babulewicz Tymoteusz s. Jana – 1,75
35. Siebiesiewicz Grzegorz s. Jana – 4,5
36. Firsowicz Bonifacy s. Jana – 10
37. Firsowicz Zofia c. Jana – 3
38. Żukowski Jana s. Jana – 4,25
39. Siebiesiewicz Jan s. Aleksego – 3,75
40. Siebiesiewicz Łukian s. Aleksego – 2,75
41. Babulewicz Aleksander s. Karpa – 1
42. Babulewicz Michał s. Karpa – 2,5
43. Biełokozowicz Paweł s. Jana – 6
44. Turowski Prochor s. Aleksandra – 4,25
45. Markiewicz Daniel s. Izaaka – 3,25
46. Markiewicz Bazyli s. Izaaka – 6,5
47. Kaliszewicz Józef s. Michała – 3,25
48. Kaliszewicz Paweł s. Jakima – 5,25
49. Suchodolski Józef s. Pawła – 1
50. Martyniuk Grzegorz s. Jana – 2,75
51. Wyszkowski Józef s. Grzegorza – 5,25
52. Michalewicz Emilian s. Ignacego – 4
53. Cybik Stefan s. Osipa – 1,25
54. Biełokozowicz Tymoteusz s. Pawła – 4,5
55. Michalewicz Antoni s. Grzegorza z braćmi Stefanem i Harasimem – 4,5
56. Ignatowicz Anna c. Jana – 7,25
57. Firsowicz Włas s. Andrzeja – 3,25
58. Krutelewicz Józef s. Piotra – 2
59. Seredyński Michał s. Piotra – 1,75
60. Biełokozowicz Siemien s. Jana – 5
61. Biełokozowicz Julian s. Grzegorza – 12,25
62. Mackiewicz Gerwazy s. Piotra – 10,75
63. Firs Grzegorz s. Andrzeja – 3,75
64. Artemowicz Eustachy s. Prokopa – 5,25
65. Babulewicz Filip s. Karpa – 3
66. Biełokozowicz Antoni s. Jana – 7,25
67. Biełokozowicz Emilian s. Gabriela – 1
68. Biełokozowicz Ignacy s. Piotra – 4,25
69. Firsowicz Tomasz s. Jana – 1,5
70. Mojsik Tomasz s. Grzegorza – 3,25
71. Biełokozowicz Piotr s. Andrzeja – 2
72. Biełokozowicz Stefan s. Andrzeja – 2
73. Biełokozowicz Filip s. Bazylego – 6,75
74. Firsowicz Tytus s. Pawła – 6,25
75. Kozak Nikita s. Parfiena – 1,75
76. Suchodolski Piotr s. Siemiena – 1,25
77. Firsowicze Bonifacy, Mikołaj i Jana – 2,25
78. Babulewicz Siemien s. Tymoteusza – 4,25
79. Bożko Dymitr s. Demiana – 0,25
80. Biełokozowicz Grzegorz s. Bazylego – 1,5
81. Wyszkowski Semene s. Józefa – 4
82. Biełokozowicz Józef s. Jana – 1,75
83. Firsowicz Grzegorz s. Piotra – 1,5
84. Kruteleiwcz Jan s. Juliana – 2,75
85. Gawryluk Jan s. Laurentego – 10,75
86. Waleszko Paweł s. Stefana – 3,5
87. Waleszko Iwan s. Harasima – 2
88. Artymowicz Prokop s. Ignacego – 3
89. Artymowicz Trofim s. Prokopa – 3,25
90. Siebiesiewicz Wiktor s. Zachara – 5
91. Zalewski Antoni s. Mojżesza – 2,25
92. Firsowicz Bazyli s. Pawła – 4,5
93. Krutelewicz Jerzy s. Łariona – 4,75
94. Kozłowski Grzegorz s. Stefana – 3,75
95. Mojsik Emilian s. Andrzeja – 3,25
96. Zalewski Nikifor s. Tomasza – 3,75
97. Gawryluk Piotr s. Siemiena – 3,25
98. Babulewicz Leon s. Pawła – 0,75
99. Romanowicz Dymitr s. Andrzeja – 4
100. Firsowicz Jakub s. Piotra – 1,25
101. Biełokozowicz Stefan s. Pawła – 4,75
102. Ignatowicz Stefan s. Aleksandra – 2,25
103. Babulewicz Semen s. Tymoteusza – 1,75
104. Firsowicz Piotr s. Bazylego – 5
105. Mackiewicz Michał s. Bazylego – 6
106. Ignatowicz Andrzej s. Mikołaja – 4,25
107. Żukowska Maria c. Piotra – 3,5
108. Ignatowicz Nikon s. Daniela – 3,25
109. Czerpakiewicz Warłaam s. Jana – 4,25
110. Bożko Dymitr s. Demiana – 2

Podsumowanie:
Place: 12 dziesięcin (Wielkość placów: 0,25-0,5 dziesięciny)
Grunta pszeniczne: 28,25 dz.
Grunta żytnie: 132,25 dz.
Grunta gryczane: 35,5 dz.
Łąki: 4,25
Pastwiska: 0,5
Lasy: brak
Razem: 212,75
Nieużytki: 53,5
Dochodowość: 694,13 rubli
Średnia dochodowość z gospodarstwa ok. 12 rubli (od 5 do 21 rubli)

Етнографија

Послухаті песен’ і мовы Јанувшчыны

Серед ліМта, на початкові с’ерпн’а 2010 р., со Студзіводув почалас’а пјата вже пудл’аска експедыцыја. У тој раз, вже не на роверах, јак то бывало ран’еј, Дороф’еј Фіонік, Томаш Суліма, Ан’а Фіонік, а тоже Ларыса Быцко і Ан’а Прокоповіч з Берест’а направіліс’е на Полес’е. Тепер сл’ед повјуМв нас в Івановскі рејон.

А почалі мы з самого центра – Іванова, або докладн’еј Јанова, де јак правдівы посол свејі землі, прын’ав нас Владімір Шел’аговіч, начал’нік тутејшого Оддіелу кул’туры. Вже з першых слуМв почулі од јого чысту пол’еску мову. ДопомуМг таксамо вельмі в організацыі нашуМј експедыцыји. Тој незвычајны чоловіек је правдівым патрыјотоју својеji земліе. То між іншым д’акујучы јого трудові все жывоје тут імја Напол’еона Орды, родом з недал’екіх Вороцевіч. Тепер в јого руМднуј вјос’ці находіц’е муз’еј паметі того велікого Пол’ешука. Муз’еј напомінаје коліс’ні двуМр Ордув, з богатоју кол’екцјоју рысункув Напол’еона.

І так, наш сл’ед з Јанова пошов на Мотол’. Је то старынне міестечко, тепер вјоска з незвычајным Муз’ејом Народнуј Кул’туры, з велікою кол’екцјоју безд’ежского фартушка, традыцыјных кост’умув, рем’есла. Тут, в Муз’еју почулі мы мотол’скі кол’ектыв. МуМцны, злівајучыс’е голосы, т’агушчы бал’ады – вел’мі добры кол’ектыв, которы, што вел’мі важне, співаје тоже старовец’кі пісніе својуМј вјоскі, опроча попул’арных лірычных.

Будучы у Мотолі наш експедыцыјны сліед довјуМв до хаты т’откі Л’убы Хутков’ец, незвычајнуј сп’евачкі. З Ніној Кул’б’едој проспівала нам мнуМго чудных п’есн’ув м.ін. про біМдного Лазара і богатого Сел’евона. Коліс’цік співалі јеji в Велікі ПуМст, сід’ачы на лавочках, особліво мужчыны л’убілі сіету п’есн’у. Цікаво што по Велікодн’у, на Проводы, у Мотолі всіМ робілі собіМ жарты, знімалі ворота, затыкалі коміны, бы у нас на Гоготуху. А на весну дівчата выходілі співаті піМсні, стојачы над колодец’ом. Може шукалі там својого шчасц’а.

Ој у місты, в місты, в місты ве Л’вовы
Там однајая маты два сыны родыла.

Там одна маты два сыны родыла
Дај ны однују дол’у вдылыла.

Ој, Лазорове усе убыјство,
А Селевынове усе багатство.

Ој, јакже Лазор вел’мі занеміг
Выјшов же він за ворота,
В сыру землю ліег.

Ој, лежыт’ Лазор за воротамы,
А Селевын іде із банкнотамы.

Ој, брате, брате, брате Селевыне
Утры мојі смагны уста свеју једоју.

Утры мојі смагны уста свеју једоју,
То даст’ тобі Господ’ з нагородоју.

Жытел’ка Мотол’а в намітці

Гармоніст Міколај Котков'ец з Тышковіч

То даст' тобі Господ' з высокого неба,
З высокого неба шчо тобі треба.

Ој, брате, брате, брате Лазоре,
Ест' у мене псы л'уты, то твоїі браты.

Ој, јак же л'уты гете вчувалы,
То ј попід стіл'л'у крышкі збыралы.

То ј попід стіл'л'у крышкі збыралы,
Дај Лазоровы смагу тыралы.

Ој, јак сталы Лазора червы точыты,
То ј став Лазор Бога просыты.

Ој, Боже, Боже, Боже ласкавы
Прыјмі моје грышне тіло до своје хвалы.

Ој, зэслав Господ' всіх свјатых з неба,
Ој, ідіте вете дај по тыхен'ку.

Ој, ідіте вете дај по тыхен'ку,
Да ј возміте Лазора та ј по лыген'ку.

Да ј несіте Лазора та ј по лыген'ку,
Положыте во брамі по правој руце.

Ој, зослав Господ' всіх грешных з пекла,
Да ј јід'ете вете з стуком та ј груком.

Да ј јід'ете вете з стуком та ј груком,
Да ј возмете Селевона за ребра круком.

Подыміте ж јого вел'мі высоко,
Да ј укін'те на дно пекла, в пекло глыбоко.

Јак побачыв Селевон Лазора в рају,
Ој, брате, брате, брате Лазоре.

Ој, брате, брате, брате Лазоре,
Ој, умочы мезын палец у сыне море.

Ој, брате, брате, брате Селевоне,
Ој, рад бы я тобі гете вчыныты.

Ој, рад бы я тобі гете вчыныты,
Да ј бојус'а Господ' Бога
шчоб не згнывыты.

На дал'шуј дорозі з Мотол'а ліжала вјоска Опол', в јакују попалі мы вже не першы раз. Ал'е оно тепер я почала розуміеті, што говорат до мене Опол'ане. Нігде буМл'ш на Пол'ес'у л'уде на дверы не говорат двáры, на гето – гáто, а на церкву – цáрква, значыт мін'ајут ...е на ..а. Не моглі мы на жал' одвіедаті сп'евакув, јакіх запісувалі в 2005 рокові: Петра і Над'у Пиліповічув. Удалос'а за тоје послухаті св'атых стіжкув од Марыі Шевчук і јіе колежанкі, з јакоју разом ход'ат в п'евчы, „Крэст тяжолый", „Жытейское море", „Ой, Божэ з высокого неба".

Не далеко од Опол'а до Тул'атыч. Назва знакома з Пудл'ашша (у нас Тел'атычы), а вјоска вел'мі музыкал'на. Оде вже вертајемс'а до пол'ескуМј мовы, де дверы то дверы, а церква то церква. Жыве там гармоніст – віртуоз Васілій Гол'ак, јакі заграв нам танці: пол'ка, оберок, лысы, подіспан, наречен'ка, вал'с. Аж ногі самые танц'овалі.

Тул'атычы не дал'еко од Безд'ежа, а стамтул' родом Сц'епаніда Овс'анік. Коліс' јеји руМдна вјоска аж грыміМла од сп'евув і зб'егаліс'а тут хлопці зо всіМх селув. А тепер там тішына. Т'отка Сц'епаніда росказала нам јак в Бездіжы коліс'цік на весну воділі „стрелку" С'ој обрад посл'а поста давав дозвуМл дл'а всіех на забавы. Посл'а стрелкі можна было і співаті, і танц'оваті: „На першы день Велікодн'а, як скунчытс'а н'ешпор (вечерн'а – аўт.) в церквы, ход'ат' молодыје бы кружком і спывајут:

Да леты, леты стрелка
По горам по долінам,
Да несы, несы стрелка,
Да дывоц'кују красу.

А дывоцкаја краса
У міды потонаје,
У воді вырынаје,
Тыхо ідэ, тыхо ідэ.

Да леты, леты стрелка
По горам по долынам,

Провод'ат нас в Псыщеві

На гуліці в Гнівчычах

Да несы, несы стрелка,
Да жыноцкују красу.

А жыноцкаја краса
У віні потонаје,
У воді вырынаје,
Тыхо јде, тыхо јде.

Проводы в традыцыјі былі пороју, колі жывыје одправл’алі своіх продкув назад.

В Тул’атычах јак раз тугды выган’алі тоже зіму:

„Бувало ходылы прогон’аты зыму. Напечут јіешн’у і тымі шкорлупамі выход’ат проган’аты зыму і кажут - А кыш зыма до кучера, бо ты вже нам докучыла. Іды зыма до Кіева, коб ты вже нас покінула- тогды кінут шкорлупамі і кажут - Іды зыма до Кракова, ты знов прыјдеш однакова”.

Тугды таксамо співалі піесн’у „Розогралас’а јорданскаја вода”, ал’е вже і најстарыејшы не памјатајут јакіје короготы пры јуеј воділі. Можемо оно додумватіс’а што танц’овалі в кружкові, чы выбіралі в середіну одну діевчыну.

Розогралас’а јорданскаја вода ,
Пузајмала вс.е зел’оныје луга.

Оно оставс’а одін мал’ен’кіј лужок,
Збырајтес’а всі молојчыкі в кружок.

Да ј будемо одну думку думаты,
Да ј будемо одну діевку л’убыты.

Одын думав, да ј думаты пырыстав,
Л’убыв діевку, л’убыв красну да ј не вз’ав.

Дес’ ты дівко, дес’ ты у бат’ка не росла,
Шчо ј не знајеш ны јакого молојца.

Оно знајеш прокл’атују пјаныц’у,
А в пјаныці не брата ны сестры.

Дес’ ты діевко, дес’ в лісы не була,
Шчо ны знајеш ны јакого дерева.

Співачкі з Крытышына

Оно знајеш прокл’атују осыну,
На осыны ны цвіточка, ны јадра.

На осыны ны цвіточка, ны јадра,
Такі ж вона, прокл’атаја осына.

Експедыцыјны сл’ед довјуMв нас і до вјоскі Снітово. Тут в кабінеті дыректора Дому кул’туры споткалі мы просто дует-шедевр: Над’а Головчук і Владімір Гол’ак’евіч. Такого спіеву не довелос’а нам шче споткаті на нашых пол’ескіх стежках. Сп’евакі выконувалі піMсні так, што мурашкі ходілі по тіMлі. Іх спев просто заворожыв простору. Почалос’а од старыннуј піесні „Прошчај Росіја, прошчај Кавказ”, потуMм почулі мы піMсні ліMгні, весіMл’ны і бал’ады.

Прошчај Росіја прошчај Кавказ,
Прошчај д’евчонка посл’едн’ој раз.

Прошчај д’евчонка бо вже ја јду,
Благословыла мат’ на војну.

Благословыла мат’ на војну,
Сам добре знају што не прыјду.

Л’етіMла кул’а через гору,
То ј повреділа груд’ біMлоју.

То ј повреділа груд’ біMлоју,
Да ј полілас’ая кров речкоју.

Да ј полілас’а кров речкоју,
Ој, аж до самого Дунају.

А на Дунају ціха вода,
Там же плакала маты моја.

Там же плакала маты моја,
Де ж мого сына з војска нема.

Л'ето

Не так нива довгы гоны,
Шче ј шырокы загоны,
Ој, пројду ја дорогоју
Пус'ц'у голос дубровоју,
Ныхај маты голос чује,
Вечерон'ку готује,
Вже ј мны вечера не мыла.

Рекруцкаја

Прыл'етіела рабаја зозула
То ј стала коваты
Ој, то не зозул'а,
То рыднаја маты
Вона прышла, прышла до прыјому
Сына выручаты.

Ој, вы прыјомшчыкі
Вы добрыјі л'уде
Выручајте сына із ныволы
Грыху вам не буде.

Ој, вы прыјомшчыкі
Ныдобрыје л'уде
Јак станемо усіех выручаты
Хто служыты буде.

Кунчыліс'а вечуркі, колі ціелы вјоскі выходілі і співалі на лавочках. Ал'е піесні жывут шче в л'уд'ах. Енергіја, могутнос'ц' спіеву Пол'ешукув, јакіх споткалі мы особліво на с'уеј експедыцџі, показује веліку радосц' спіеву, ал'е таксамо веліку натурал'ну потребу, котора часто не пудходіт под стандарды сучаснуј, глобал'нуј цывілізацыјі.

Анна Фіонік
фото Томаша Сулімы

FESTIWAL Z FOLKLOREM JANOWSKIEGO POLESIA

Na tegorocznym Podlasko-Poleskim Festiwalu „Tam po majowuj rosi", którego wiosenna część odbędzie się w dniach 2-5 czerwca 2011 r. głównym bohaterem będzie tradycyjny folklor okolic Janowa poleskiego, miasta położonego w samym sercu białoruskiego Polesia. Zagoszczą u nas śpiewcy i muzykanci z Motola, Tyszkowicz, Opola, Tulatycz, Snitowa, Mochro i Zaladynia.

W sierpniu ubiegłego roku, rejon ten odwiedziliśmy w ramach kolejnej poleskiej ekspedycji, o której wyżej pisze Ania Fionik. Przekonaliśmy się na miejscu, jak niezwykłą kulturę i język zachowały te tereny. Pod względem językowym szczególną uwagę zwraca grupa kilku wsi, z centrum w Opolu, gdzie ludzie rozmawiają w tzw. gwarze torokańskiej, mającej wiele analogii z językiem serbskim (w następnym numerze opublikujemy interesujący materiał językoznawcy prof. F. Klimczuka). Folklor śpiewaczy okolic Janowa można natomiast wyraźnie podzielić na dwie strefy – północną, z centrum w Motolu oraz południową, której umowną granicą jest Kanał Dniepr-Bug. W odróżnieniu od północy, te tereny są rzadko zaludnione. Pieśni śpiewane w Zaladyniu czy Mochro, pod względem treściowym, a szczególnie melodycznym, różnią się od tych ze strefy północnej.

Wszystkich, którzy chcą poznać kulturę tego unikalnego rejonu Polesia i spotkać się z tamtejszymi ludźmi zapraszamy 2-5 czerwca na festiwal do Studziwód i innych miejscowości Podlasia.

Dubiażyn w archiwum Instytutu Sztuki PAN

W archiwum Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk znajdują się nagrania ze wsi Dubiażyn, zarejestrowane 17 lutego 1977 r. (sygnatury: T3456 Pos: 01-25; T3457 Pos: 02-09). Dokonano tu w sumie trzydziestu czterech zapisów. Wśród nagrań znajdziemy najpopularniejsze utwory obrzędowe z okresu wiosny, żniw, a także pieśni towarzyszące podczas wesel i chrzcin. Utwory wykonuje Aleksandra, Anna i Maria Romaniuk (solo oraz w duetach). Zainteresować powinny również nagrania „Duboczków" (sześć), jednego z ostatnich męskich chórów białoruskich.

Kolekcja archiwalnych zapisów fonograficznych muzyki tradycyjnej z Polski sięga lat 20. XX w. Są to pieśni, utwory instrumentalne, teksty mówione, wywiady, widowiska obrzędowe. Do wybuchu I wojny światowej zgromadzono 4 tys. fonogramów. Działające w latach 30. Centralne Archiwum Fonograficzne stanowiło bezcenną kolekcję ponad 24 tysięcy nagrań. Niestety uległy one rozproszeniu i zniszczeniu podczas ostatniej wojny. W latach 1950-54 Ministerstwo Kultury i Sztuki sfinansowało Akcję Zbierania Folkloru Muzycznego. Wówczas udało się zgromadzić 2 tys. taśm magnetofonowych. Po zakończeniu akcji organizowano studenckie obozy folklorystyczne, w ramach których dokonywano nagrań zwłaszcza tam, gdzie nie dotarły wcześniej ekipy terenowe Akcji. Kolekcja przez lata była wzbogacana nagraniami pracowników Instytutu Sztuki, m.in. Jana Sadownika, Anny Szałaśnej, Piotra Dahliga. To właśnie wśród tych nagrań znajdują się zapisy z Dubiażyna. Podczas ekspedycji z 1977 roku udało się zapisać wykonawców m.in. z Pilik, Grabowca (gm. Bielsk Podlaski), Szczytów-Dzięciołowa (marzec 1977), Dubicz Cerkiewnych. Wyjątkiem są nagrania z Dubin (gm. Hajnówka), których dokonano we wrześniu 1956 roku.

Archiwum od niedawna jest dostępne online pod adresem http://europeanaconnect.eu/

Tomasz Sulima

l.p.	wykonawca	os. towarzyszące	tytuł utworu
01.	Romaniuk Aleksandra (ur. Rajki, gm. Dubiażyn)		Oj czyj to horod
02.			Stelecia zieleczko poza ikonu iduczy
03.			Spomahaj bateńko spomahaj
04.			Ty bieroza ty kudriawaja
05			Potierała jaj koleczko
06.			Mamulu moja bolit hołowa
07.			Potierała jaj koleczko
08.			Spomahaj Marusiu do slubu wiediuczy
09.			Ja umom chodiła
10.			Nowa radost stała
11.	Romaniuk Anna (ur. Dubiażyn, gm. Bielsk Podlaski)		Prosiła Maniula swojej mationki

l.p.	wykonawca	os. towarzyszące	tytuł utworu
12.	Romaniuk Anna (ur. Dubiażyn, gm. Bielsk Podlaski)	Romaniuk Maria (ur. Dubiażyn, gm. Bielsk Podlaski)	Wyszła Maniula pód nowy woroty
13.			Spomahaj bateńku rodnieńki spomahaj
14.			Stelecia zieleczko poza ikonoj iduczy
15.			Oj siadajże siadajże
16.			Marszałok bałamutliwy
17.			Dobry weczor wam, wam
18.			Na poroh wstupajem
19.			Oj mamuleńko wisznia
20.			Pyłom klonom dorożeńka prypała
21.			Oj kum do kumy zalicajetsia
22.			Oj pryszow kum do kumy
23.			Oj kume oj kume
24.			Oj czyj to horod
25.	Romaniuk Mikołaj (ur. Dubiażyn, gm. Bielsk Podlaski)	Supruniuk Sergiej Romaniuk Aleksander Romaniuk Mikołaj Tomczuk Jan Ignaciuk Piotr Tomaszuk Jan (ur. Dubiażyn, gm. Bielsk Podlaski)	Stojała beroza wysoka tonka (śpiewa zespół "Duboczki")
26.			Po sadu chodiła (śpiewa zespół "Duboczki")
27.			Oreszko, oreszko serdeńko (śpiewa zespół "Duboczki")
28.			I siudy hora (śpiewa zespół "Duboczki")
29.			Oj, ne swiety misiaczeńku (śpiewa zespół "Duboczki")
30.			Sam ne znaju, ne wiedaju (śpiewa zespół "Duboczki")
31.	Romaniuk Maria (ur. Dubiażyn, gm. Bielsk Podlaski)	Romaniuk Maria (ur. Dubiażyn, gm. Bielsk Podlaski)	W sobote zaczynajo piec (wywiad)
32.	Romaniuk Maria (ur. Dubiażyn, gm. Bielsk Podlaski)		Przyjmuje dziekuje za ten wianek rutwiany (recytacja)
33.	Romaniuk Maria (ur. Dubiażyn, gm. Bielsk Podlaski)	Romaniuk Maria (ur. Dubiażyn, gm. Bielsk Podlaski)	I przy tym wianku kapella gra (wywiad)

Pierwsza informacja o dudach na Podlasiu

Dokumenty zapisane do ksiąg grodzkich dają nam czasem zupełnie nieoczekiwane informacje o kulturze muzycznej mieszkańców naszych ziem. Taki dokument dotyczy Mielnika nad Bugiem i odnosi się do początku XVII w. Lata swej świetności, kiedy w miejscowym zamku zapadały ważne decyzje państwowe, Mielnik miał już za sobą. Ale nadal toczyło się tu aktywne życie społeczne, związane m.in. z funkcjonującymi tu parafiami. Było ich wówczas trzy; dwie cerkwie prawosławne: Narodzenia Bogarodzicy (Preczystieńska) i Zmartwychwstania Pańskiego (Woskresieńska) oraz rzymskokatolicki kościół św. Mikołaja. W mieście przeważali prawosławni Rusini, czego potwierdzeniem była Rada Miejska, przez nich zdominowana.

W 1600 r. mielnicki pleban ks. Jan Witkowski, zażądał od prawosławnych oddawania dziesięciny. Burmistrz Łukasz Markowicz, w imieniu Rady Miejskiej i prawosławnych mieszczan odmówił. Twierdził, że od dawnych czasów wnoszą dziesięcinę z 73 włók na rzecz swych dwóch cerkwi. Konflikt z plebanem, na tle majątkowym i konfesyjnym trwał przez kilkanaście lat. Prawosławne duchowieństwo i mieszczaństwo Mielnika nie poczuwało się tymczasem do jurysdykcji, zarówno księdza Witkowskiego, jak też unickiego metropolity Hipacego Pocieja. Gdy z jego inicjatywy proboszcz mielnickiej Preczystieńskiej cerkwi o. Konstanty był w Brześciu zatrzymany i uwięziony, mieszczanie wnieśli skargę do Ksiąg Grodzkich. Ksiądz Jan Witkowski oskarżał ich z kolei o różne występki przeciwko prawu i moralności. Apogeum miało miejsce w 1610 r., gdy ruska ludność Mielnika, według dawnych zwyczajów, urządziła zabawę ludową w dniu Św. Trójcy (ludowa nazwa: Kleczanie), używając przy tym wielu instrumentów. Całe to zajście zostało opisane ze słów plebana w Księgach Grodzkich. Dzięki temu dokumentowi wiemy, że na ówczesnych ziemiach nadbużańskich, a tym samym na całym Podlaszu, gra na różnego rodzaju tradycyjnych instrumentach była rozpowszechniona. Prym wiodły dudy, z nazwy w łacińskojęzycznym dokumencie wymienione. Tak więc, zupełnie nieświadomie ks. Witkowski pozostawił współczesnym etnomuzykologom bardzo ważny przyczynek do badań nad muzyczną historią naszych terenów.

A jeśli chodzi o dalsze zmagania prawosławnych mieszkańców Mielnika o swą wiarę, jeszcze w 1644 r. duchowni cerkwi Woskresieńskiej i Preczystieńskiej pozostawali w „wierze greckiej". Dopiero w następnych latach ulegli naciskom unijnym.

Poniższy dokument został po raz pierwszy opublikowany w łacińskim oryginale w zbiorze „Akta Wilenskoj Archieograficzeskoj Kommisii", t. 33, s. 185-186.

Z łaciny przełożył i wstępem opatrzył Tomasz Sulima

1 czerwca 1610 r. mielnicki ksiądz Jan Witkowski składa skargę na prawosławną ludność m. Mielnika, organizującą ludową zabawę z okazji święta Św. Trójcy

Sporządzono w zamku królewskim miasta Mielnika trzeciego dnia tygodnia po świę-cie Pańskim Świętej i Niepodzielnej Trójcy ostatniego roku Pańskiego tysiąc sześćset dziesiątego.

Witkowski, pleban mielnicki składa pisemne oświadczenie, którym urzędowo wnosi skargę.

Do urzędu aktów przyjmowanych przez starostę królewskiego miasta Mielnika osoba dobrego pochodzenia, czcigodny Jan Witkowski, przed tym samym urzędem obecny uroczyście i w największym bólu zeznał i skarżył zwracając się do szlachetnie urodzonego Jana Sczerbica, adwokata, urzędnika sądowego i ławnika, a następnie całej społeczności miasta, przed świętym majestatem królewskiego Mielnika, jak również urzędników tego miasta, więcej niż jeden raz oskarżałem i wzywałem protestując z ambony otwarcie i publicznie

Białoruscy dudziarze na festiwalu «Tam po majowoj rosi» w 2009 r.; od lewej: Wasil Hryń, Aleksander Łoś, Aleh Łukiancew

tak, by zostały opisane poniżej przestępstwa przez Rusinów w ramach święta co zostało już powiedziane Kleczanie i aby powstrzymać się w ogóle i zakazać, wyżej wymieniony adwokata, urzędnika sądowego i ławnika, z wyżej wymienionych przestępstw Rusinów i aby powstrzymać ich obrzydliwości, ale we wszystkich prawach i wszystkich rzeczach na równi, a ze strony gorliwych zwolenników sami na to pozwalają. To oni, Rusini bardziej męskiej niż żeńskiej płci, w niedzielę, w święto Najświętszej i Niepodzielnej Trójcy, dnia poprzedniego jak i w sam dzień od rana do wieczora, w kole, na ulicach, wsiach, równinach, polach, lasach wokół probostwa zamieszkałych, jak i w samym kościele w mieście Mielniku, w okręgu wzniesione z rogami oraz z dudami, bębnami oraz wieloma innymi wiejskimi instrumentami, przygotowanymi do przejścia niczym różnego kształtu szarańcza, która szła w górę w tańcu, krzycząc i aklamując Baal, Baal, będąc doskonale pijanymi, bez przerwy po kilka razy, a w dzień tłum udał się do kościoła, gdzie był tumult, krzyk, skandaliczne przestępstwo profanacji, co jest niegodne, gdy ich posłuchać, pewnym jest że są pijani, jakby witali w drżeniu śmierci Baala w przemocy, przynosząc największą hańbę chrześcijaństwa, wbrew prawu boskiemu i ludzkiemu, w tym wielkim skandalu w kościele, jest to świadectwo mielnickiego proboszcza, a także [wyraz] sprzeciwu wobec dekretu świętego majestatu króla. Weryfikując protest, skontaktowałem się ze szlachetnie urodzonym Matiasem Sikorskim, który został autorytatywnie zaprzysiężony, [sprawa] dostatecznie znana jest dzisiaj też szlachcicom Albertowi Raciborowskiemu i Łukaszowi Ostrowskiemu, którzy osobiście z własnej woli na piśmie potwierdzają władzom miasta Mielnika o nieszczęsnej przemocy publicznej wiernych, zostały uroczystym wyznaniem proboszcza z Mielnika wymienione, który widział i daje należyte świadectwo co ujrzał podczas wymienionych dni, a także różnych skandalicznych [zachowań] Rusinów obojga płci nie znosić, świadczy że ci sami ludzie pijani Rusini w pobliżu kościoła w tańcu, krzycząc i w zgiełku są porywani. Z jego własnych rzeczywistych [obserwacji] o wspomnianym powyżej do dostojników w tym właśnie celu zaświadcza.

Z latopisu Muzeum Małej Ojczyzny w Studziwodach

Winni jesteśmy naszym czytelnikom latopisywanie. W ciągu ostatniego roku wiele się bowiem z naszym udziałem wydarzyło.

Rozpoczęliśmy od międzynarodowego kolędowania w Czyżach (3-4 luty 2010 r.), włączając się we współorganizację „Laboratorium tradycji". Inicjatorem pomysłu było Stowarzyszenie Schola Teatru Węgajty. My, wspólnie z parafią prawosławną w Czyżach i tutejszym Gminnym Ośrodkiem Kultury wzięliśmy na siebie organizację wielkiego finału „Laboratorium". W spotkaniu uczestniczyła blisko stuosobowa grupa kolędników z Polski, Białorusi, Rumunii, Węgier i Szwajcarii. Wielokulturowe kolędowanie w Czyżach zrobiło na mieszkańcach wielkie wrażenie (na niektórych nawet zbyt wielkie). Szczególnie niesamowicie prezentowali się szwajcarscy Chlausenowie w maskach i z 16-kilogramowymi dzwonami. Piękna była wieczernia w cerkwi Uśpieńskiej, na której, na przemian, śpiewał miejscowy chór, śpiewacy z seminarium Jassy w Rumunii i chór Scholi z chorałem gregoriańskim.

W miesiącu marcu zainaugurowaliśmy realizację programu edukacyjnego „Szlakiem dziedzictwa społeczności żydowskiej Bielska Podlaskiego". W salach Muzeum w Ratuszu, zawsze otwartego na współpracę, odbył się cykl wykładów dla młodzieży i dorosłych. Trzech prelegentów: Wojciech Konończuk, Tomasz Wiśniewski i Hienadź Siemienczuk mówiło o dziejach bielskich Żydów, architekturze i cmentarzach, życiu codziennym oraz źródłach do ich historii. Był to bardzo dobry wstęp do warsztatów plastycznych, które odbyły się w kwietniu w domu mieszczańskim. Dwie prace naszych warsztatowiczów – Dominiki Tworkowskiej oraz Adrianny Dębowskiej i Jacka Margola zostały zakwalifikowane na wystawę „Żyjemy razem" (można ją będzie ujrzeć w Bielsku w maju b.r.)

A od maja 2010 r. w naszym muzeum można oglądać wystawę rzeźb Mikołaja Tarasiuka, rolnika, artysty i myśliciela z okolic Puszczy Szereszewskiej. Wernisaż z jego udziałem, który odbył się 2 maja zgromadził liczną publiczność. Ludzie przyszli nie tylko

Na plenerze; Wołodia Czykwin tworzy rzeźbę Iwana Siehieniewicza; foto Jerzego Dembowskiego

obejrzeć prace (w sumie 33, w tym Marusia), ale posłuchać jego opowieści i obejrzeć film „Gospodarz". Wielką pomoc w organizacji wystawy udzieliło Brzeskie Centrum Społeczno Kulturalne, a szczególnie Larysa Bycko, którą Mikołaj Tarasiuk nazywa córką.

Przedłużeniem tematu rzeźbiarskiego był plener. Przez cały tydzień, od 10 do 15 maja trzej twórcy z kamienieckiego klubu „Skarb": Anatol Turkow, Uładzimir Czykwin i Wiacze-sław Dorot'ko obrabiali dwie grube topole, przywiezione z terenu dawnej wsi Stawiszcze k. Czeremchy. Długo powstawała koncepcja prac, ale efekt końcowy był zachwycający. W bramie Muzeum stoją dziś dwie postacie: Iwana Siehieniewicza (ok. 1480 – ok. 1550), założyciela Studziwód i majstra od wyrobu walanek, z czym Studziwody były niegdyś kojarzone.

Uroczystość odsłonięcia tablicy na ul. Kazimierzowskiej; foto A. Remiesz

Przy dźwiękach dłuta rzeźbiarskiego 13 maja rozpoczął się VII Festiwal Podlasko-Poleski „Tam po majowuj rosi”. Przybyli do nas Poleszucy od Berezy Kartuskiej: z Peresudowicz, Sporowa i Chrysy, w tym wiele dzieci. Dotarli Rosjanie z grupy „Bylina” z Wisaginas na Litwie. Odbył się korowód przez Krywiatycze, More, Zbucz i Czyże, koncert z prezentacją płyty „Ohulki dla Hanulki”, prezentacja płyty zbuczańskiej z udziałem Piotra Juszkiewicza. Na pedałowej harmonii grał Adolf Żukowski z Łubina (zm. we wrześniu 2010 r.). Do tańca przygrywała też kapela Ryszarda Leończuka. Było tradycyjne podlasko-poleskie wesele, a także koncert w Szczytach.

Na kolejne, szóste już warsztaty rękodzielnicze „Wakacje z tradycją”, które odbyły się w naszym muzeum drugiej połowie lipca, zapisała się rekordowa grupa dzieci – 48. Pracy dla instruktorów co niemiara. A byli to mistrzowie swego dzieła: Zoja Majstrowicz od słomy, Maria Krasowska od haftowania, Nina Michajłowa od wycinanki, Wasil Łohwin od ceramiki i garncarstwa, Ania Olesiuk i Paulina Glinka od tkactwa. Tradycyjnie zrobiliśmy wspólne zażynki na Pilićkuj. Przechowany do Ruzdwa snop miał duże wzięcie – chyba z dziesięć zamówionych hościów (kolady) z niego powstało.

Warsztaty rękodzieła płynnie przeszły w warsztaty śpiewu, które w kłuni prowadziła Iryna Maziuk. Uczestniczyły w nich wszystkie żemerwiata. W przerwach między pracą i działaniami ekspedycyjnymi podsłuchiwali je studenci etnologii z Krakowa, którzy pod kierunkiem dr Hienadzia Siemienczuka przebywali w tym czasie w Studziwodach na praktyce naukowej.

Oleń już po raz szósty chodził po studziwodzkim borze (Buor to część lasu Hromadniego), tym razem w dniach 30 lipca – 2 sierpnia. Z sierpami żąć owies na Nowych Porubach przyjechali żniwiarze z Białkowa (woj. lubuskie), Moszczony Królewskiej i Wilanowa k. Mielnika, Sporowa na Polesiu i Rygi („Ilińska Piatnica”). Drugi już raz żniwowaliśmy w Pawłowiczach gm. Mielnik, po raz pierwszy w Teremiskach, jak również w Rajkach – Rejpiczach, gdzie na Lijasza przeszedł żniwny korowód.

Od razu po żniwnej części festiwalu udaliśmy się na poleską ekspedycję w rejon miasta Janowa. O wyjeździe, który stał się początkiem organizacji kolejnego festiwalu „Tam po majowuj rosi” pisze w innym materiale Ania Fionik.

We wrześniu ukazał się długo wyczekiwany, jedyny w 2010 r., numer „Bielskiego Hostincia”, w całości poświęcony historii

bielskich Żydów od XV w. do czasów współczesnych. W tym też czasie rozpoczęliśmy dwumiesięczne zmagania za ustawienie tablicy pamiątkowo-informacyjnej, poświęconej społeczności żydowskiej. Starania zostały uwieńczone sukcesem. 26 listopada przy ul. Kazimierzowskiej, na miejscu bożnicy „Bramy Syjonu" odbyła się uroczystość odsłonięcia tablicy. Licznie przybyli bielszczanie, w tym młodzież. Byli przedstawiciele samorządowych władz wojewódzkich, powiatowych i miejskich. Specjalnie z Warszawy przyjechała Ewa Ochman wraz z matką, mężem i synami, wywodząca się z bielskiej rodziny Chrabołowskich. Po uroczystości, w salach Ratusza, odbyła się prezentacja najnowszego numeru B.H., a potem spacer po mieście z rodziną Chrabołowskich. Mogli oni ujrzeć miejsca, gdzie stały domy ich dziadów oraz odwiedzić groby przodków na kirkucie.

W październiku nasze Stowarzyszenie działało... na emigracji w Ziemi Brzeskiej. 6 października w Wojskiej k. Kamieńca odznaczyliśmy 200. rocznicę urodzin pisarza, myśliciela i duchownego o. Placyda Jankowskiego. 9 października uczestniczyliśmy w prezentacji, wydanego przez nasze Stowarzyszenie, poetycko-dokumentalnego albumu „Polesie" Franciszka Lachockiego. Uroczystość odbyła się w gościnnych salach Muzeum-Rezydencji w Prużanach. 15 października, wraz z Anatolem Krawczukiem, jego żoną Olgą i córkami Nadzieją i Niną otwieraliśmy w Muzeum Sztuki w Brześciu wystawę prac malarskich naszego podlaskiego artysty. Gospodarze nazwali wystawę „Od serca do serca", gdyż obok A. Krawczuka można było obejrzeć prace jego nauczyciela Mikołaja Czurabo, jednego z najwybitniejszych malarzy białoruskich.

Jesienią pracowaliśmy nad nowymi wydawnictwami. Wymęczyliśmy kilka sesji nagraniowych, opracowaliśmy graficznie okładkę i tak powstał dwupłytowy album „Pieśni i muzyka Pudlasza i Polesia", na którym swoje i innych pieśni i muzykę instrumentalną prezentuje „Żemerwa" ze Studziwód oraz trio sióstr Łukianowicz ze wsi Leśniki. W tym samym czasie ukazała się książka Czesława Andrzeja Chojnackiego „Nazwy pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w gwarach okolic Bielska Podlaskiego".

Z uwagi na zbieżną tematykę, postanowiliśmy, że prezentację dwóch wydawnictw zrobimy wspólnie. I tak, 28 stycznia 2011 r. w liceum białoruskiego w Bielsku Podlaskim, spotkali się autor książki i jego rodzina, siostry Wala, Ała i Swietłana z rodu Łukianowicz, nasi przyjaciele z „Orlicy" z Nowickowicz, „Żemerwa", „Ohońki" i wiele osób z Bielska, Białegostoku, Olsztyna, Elbląga i Brześcia. Opowiadania o pięknych nazwach rodzinnych przeszły w śpiewy, a potem tańce pod akompaniament studziwodzko-poznańsko-kamienieckiej kapeli.

Na wernisażu wystawy w Brześciu; od lewej: Swietłana Hulajewa z Muzeum Sztuk, Anatol i Olga Krawczukowie

***

Pragnę pogratulować odsłonięcia tablicy, upamiętniającej Żydów z Bielska Podlaskiego. To znaczące zdarzenie dla miasta, i regionu.

Moja nieżyjąca Mama, w roku bodaj 1935, zdała maturę w gimnazjum w Bielsku. Opowiadała o swoich przyjaciółkach i przyjaciołach Żydach ze szkoły. O życiu codziennym w Bielsku.

Wielokrotnie w ostatnich dziesięcioleciach odwiedzałem Bielsk - nie natrafiłem na żaden widoczny ślad po mieszkańcach Żydach.

(Natrafiłem na jeden przykry: w kruchcie kościoła została umieszczona tablica pamiątkowa, upamiętniająca wychowanków gimnazjum, którzy zginęli podczas II wojny światowej. Polacy-katolicy wymienieni z nazwiska. U spodu podano, że zginęli także Żydzi, wychowankowie gimnazjum; ci zostali wymienieni w postaci liczby: „oraz 36 osób narodowości żydowskiej" (o ile dobrze zapamiętałem).

Czyli kryterium etniczne w odniesieniu do historii (i współczesności!) ma się w Bielsku (i nie tylko) nadal dobrze. Wychowankowie Żydzi nie zasłużyli na wymienienie z nazwiska. Zostali sprowadzeni do liczby, zdepersonalizowani. (to jest skandaliczne, przywołujące numery w obozach koncentracyjnych).

Tym bardziej Państwa starania zasługują na uznanie.

Moja Mama, Regina, wywodzi się z rodu Orzechowskich z Hajnówki. Jej ojciec, a mój dziadek Władysław odznaczył się tym, że (chyba) na początku lat trzydziestych zbudował pierwszy w Hajnówce młyn mechaniczny (wcześnie wybudował na swojej posesji młyn/wiatrak). Tak, że od strony Mamy jestem wnukiem młynarza. Orzechowscy, jak wieść rodzinna niesie - niepoparta sprawdzonymi faktami - trafili do Białowieży, jako nadzorcy carskich terenów łowieckich.

Dziadek mój Władysław, syn Benedykta, i jego żona Maria (z d. Łapińska, ze wsi Nowe Berezowo) wzięli ślub w cerkwi greko-katolickiej w Dubinach. Pierwsze dzieci z ich związku (była szóstka) były w tej cerkwi chrzczone. Kolejne już w kościele w Hajnówce po r. 1918.

Około roku 1926 Mama, w wieku 8 lat, znalazła się w Bielsku Podlaskim u swojej starszej siostry Hanny Bobeczko, zamężnej za Eliaszem Bobeczko, pochodzącym z Ukrainy, wyznania greko-katolickiego. Wujek Eliasz, znałem go, był przed wojną urzędnikiem, bądź naczelnikiem, Urzędu Skarbowego w Bielsku Podlaskim. Po wojnie oboje z ciocią Hanią zamieszkali w Białymstoku.

W Bielsku Podlaskim Mama ukończyła szkołę podstawową oraz zdała maturę w gimnazjum. Następnie (wydarzenie życia!: rodzina Orzechowskich podejmuje decyzję, młyn nieźle prosperuje, aby posłać najmłodszą córkę, moją Mamę, na studia!). Mama kończy cztery lata farmacji na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie - do wojny, Następnie Wilno zajmują Sowieci, a później Niemcy. Ostatni, piaty rok farmacji Mama kończy na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Wojnę spędza w Hajnówce i w Białymstoku. Przez całe życie pracuje jako kierowniczka apteki nr 6 w Białymstoku, ul. Malmeda). Umiera w lipcu 2009 roku w wieku 92 lat. Na krótko przed śmiercią Mamy spisałem na kilkunastu stronach Jej wspomnienia życia. Są to na ogół sytuacje rodzinne w Hajnówce, oddające nieco klimat tamtej miejscowości w tamtych czasach. Akurat o Bielsku za dużo w nich nie ma.

Mój ojciec, pochodził z Łomży, gdzie jego ojciec przewędrował spod Sejn. W Łomży prowadził świetnie prosperujący sklep tekstylny i zakład krawiecki, aż do... bankructwa, co spowodowało finansową i życiową klęskę rodziny. Tak, że jestem także wnukiem krawca!

Serdeczną przyjaciółką Mamy ze studiów jest p. Janina Woińska z Brańska (zapewne słyszał Pan o niej). Odznaczona medalem Sprawiedliwy wśród Narodów Świata. Doskonale pamiętam ją z dzieciństwa (lata sześćdziesiąte), w ostatnich latach sporadycznie telefonuję do niej, ostatnio przed rokiem. Mam nadzieję, że ma się dobrze (...)

Moim przyjacielem, pochodzącym z Bielska Podlaskiego jest Jerzy Plutowicz - poeta i erudyta.

Pozwoliłem sobie poczytać w internecie o Muzeum w Studziwodach i o Stowarzyszeniu. Imponujące!

Krzysztof Gedroyć
Listopad 2010

***

W wydanej pracy ś.p. Franciszka Lachockiego pt. „Polesie" dowiedziałem się, że to właśnie dzięki Pańskiej Osobie to wydanie nabrało realnych kształtów. To co Pan czyni swoją działalnością jest ze wszech miar godne wszelkiej i powszechnej uwagi. Chwała Panu za taką postawę!

Kreśląc niniejsze pismo pragnę podziękować z głębi duszy oraz z całego serca za ten wspaniały i cudowny „hostynec", który jest wydaniem pomnikowym dla Rodziny Państwa Lachockich, którzy zawsze wiernie służyli Bogu i naszej Ojczyźnie.

Pański trud jest też głębokim ukłonem w stronę dwujęzycznego Polesia oraz w stronę biednego i rozdartego Ludu Poleskiego.

W „Polesiu", jako książkowym wydaniu dopatruję się też akcentów etnograficznych. W moim odbiorze i odczuciu praca ta dokumentuje piękno krajobrazu poleskiego, budownictwo starosłowiańskie, jak również jest ukłonem w stronę języka Poleszuków, który niegdyś pogardliwie nazywano „gwarą poleską". Niesłusznie! Język Polesia to nic innego jak zachowana mowa naszych odległych przodków słowiańskich. W moich uszach ten język jest odległymi echami zamierzchłej Słowiańszczyzny.

W okresie międzywojennym (XX wiek) były na Polesiu dwie mowy:

1. Mowa (język) serca przekazana w genach i wyssana z mlekiem z piersi Mamci.
2. Mowa (język) pracy, to jest mowa używana w szkole, na ulicy, w urzędzie, w miejscu pracy państwowej (kolej, poczta, wojsko itp.)

Spotykałem się również z określeniem takim: język „puszczański"

Praca Pana Franciszka Lachockiego pt. „Polesie" posiada cudowną szatę graficzną. Obwoluta barwna ukazuje w całej krasie piękny krajobraz „Polesia". Widać niebo, po którym wiatr poleski przesuwa chmurki, widać też i wiatrak („wozduszna mielnica"). Natomiast na odwrocie widoczna jest chata poleska. Jest to zabytek prawdziwego słowiańskiego budownictwa. Nasz skarb narodowy. Niegdyś i w Opoczyńskiem były podobne chaty. Dziś one należą już do głębokiej przeszłości, za którą tak bardzo tęsknimy i dumkami przenosimy się w tamten czas już odległy. Z wielką nostalgią spoglądam na sceny utrwalone na obwolucie oraz na fotografie obrazów art. mal. Pana Andreja Pawuka, jak również i na rodzinne zdjęcia Państwa Lachockich. Widzę tam też bliskie mojemu sercu i duszy Osoby.

Książka została wydrukowana na papierze wysokiej jakości. Barwa jego miła dla oka ludzkiego oraz przyjemna w dotyku. Krój czcionki (rzeźba) o ładnej konfiguracji, duża i wyraźna. Wielkość literek ułatwia czytanie nawet tym, którzy cierpią na osłabiony wzrok.

Na karty tej pozycji przelano dorobek całej rodziny Państwa Lachockich. Walorem tegoż wydania jest to, że jest ono uniwersalne, a czyni to dwujęzyczność.

Książka „Polesie" dokumentuje zdjęciami i treścią Służbę Bożą Matuszki Julii i Ojca Mitrata Eugeniusza Lachockiego, jak również dokumentuje codzienne życie biednego ludu Polesia.

Na stronicach wspomnianej pracy czas zatrzymał się w miejscu wraz z czarem Polesia, który żyje na kartach.

Czytam książkę „Polesie" będąc wewnętrznie głęboko wzruszonym i towarzyszą mi łzy utraconej „Małej Ojczyzny"

Z woli opatrzności Bożej Papa mój Konstantyn Teofilowicz Koperkiewicz (1882-1954) w latach 1903-1907 służył w „Twierdzy Sewastopol" jako artylerzysta. Po wojsku służył na Rosyjskich Kolejach: w Żmirynce, Kijowie, Moskwie i Archangielsku. Tych stacji i stacyjek było więcej. Wymieniam te większe znane. W Moskwie zastała go rewolucja. Był świadkiem dantejskich scen. Parowóz pracował jako gilotyna. „Wrogów ludu" szyjami układano na główce szyny i koła parowozu spełniały ostrze gilotyny.

W Archangielsku Papę z rodziną zastała detronizacja cara Mikołaja II. Ludzie nie wiedzieli, gdzie szukać Ojczyzny. Papa wybrał Polskę. Przyjechaliśmy na Polesie Wołyńskie i Papa rozpoczął służbę na „Polskich Kolejach Państwowych", stacja kolejowa Kamień Koszyrski. Tutaj właśnie ujrzałem światło dzienne.

II Wojna światowa wypędziła nas z Kamienia Koszyrskiego. Zagrożeni wywózką na Syberię u zarania stycznia 1940 r. przeszliśmy na niemiecką stronę. Niemcy skierowali Papę do pełnienia służby na „Niemieckiej Kolei Wschodniej" (Ostbah) w Opocznie i tak tutaj pozostaliśmy.

Ja od wielu lat współpracuję z placówkami muzealnymi na Wołyniu, m.in. z Muzeum Kra-

joznawczym w Kamieniu Koszyrskim, gdzie dyrektoruje Pani Natalia Pac oraz z Muzeum we wsi Czercze koło Kamienia Koszyrskiego, gdzie dyrektoruje Pan Stefan Wołodimirowicz Wojczyk.

W dniu 27 listopada 2010 r. byłem zaproszony na konferencję naukową do Muzeum Krajoznawczego w Kamieniu Koszyrskim z okazji 30-lecia istnienia tej „Świątyni Narodowej". Była to „obłasna" konferencja.

Polesie to dla mnie mój dom, który zostawiam na pewien czas, aby do niego ustawicznie powracać.

Zawsze spaceruję po „Starym Mieście" w Kamieniu Koszyrskim szukając śladów Rodziców i własnych. Czas wraz z burzami dziejowymi pozacierał wszystko. Na dworcu pozostała chata, w której mieszkaliśmy. Zawsze z wielkim wzruszeniem spoglądam na nią. Pozostała i stara apteka ze starym wystrojem wnętrza oraz stareńka pochyła lipa rosnąca obok wejścia. To niemi świadkowie naszego rodzinnego szczęścia.

Włodzimierz Koperkiewicz
Opiekun Miejsc Pamięci Narodowej
Wydział Promocji, Informacja Historyczna
Starostwa Opoczyńskiego

WYDARZENIA NA 25 – LECIE

Był rok 1986, kiedy w domu, odziedziczonym po wujku Jakubie Kondratiuku zostało urządzone muzeum, potem nazwane Muzeum Małej Ojczyzny w Studziwodach. Mija więc 25 lat od jego powołania.

Na jubileusz przygotowaliśmy nie jakąś specjalną galę, a po prostu ofertę wydarzeń kulturalnych, które wpisują się w systematyczną pracę naszego Stowarzyszenia.

Rozpoczynamy 30 kwietnia od wernisażu wystawy „Pisanki nadbużańskie", która jednocześnie inauguruje Festiwal Podlasko-Poleski „Tam po majowuj rosi". Na wernisaż zaprosiliśmy grono twórców pisanek oraz wykonawców folkloru z okolic nadbużańskich. Przygotowaliśmy mały informator encyklopedyczny o tworzących obecnie pisankarkach.

Niebawem po otwarciu wystawy, 9 maja rozpocznie się trzeci już plener rzeźbiarski „Studziwody' 2011". Tym razem ma powstać kapliczka z ikoną Bogarodzicy Bielskiej oraz postacie, związane z kulturą muzyczną Studziwód i okolic.

22 maja, w przestrzeni miejskiej Bielska Podlaskiego będziemy współtworzyć święto św. Mikołaja Cudotwórcy. Organizujemy Jarmark na świętego Mikołaja. Oprócz części kiermaszowej, będą uliczne występy grup muzycznych z Polski, Białorusi, Litwy i Łotwy. Przy Ratuszu otworzymy wystawę „Żyjemy razem". Zamierzamy też przywołać historię Bielska z XV-XVI wieku.

Od 2 do 5 czerwca, po Studziwodach i innych miejscowościach Podlasia będą chodziły wiosenne korowody VIII Festiwalu Podlasko-Poleskiego „Tam po majowuj rosi". Do udziału w nich zaprosiliśmy dużą grupę Poleszuków z okolic miasta Janowo (Iwanowo). Można będzie usłyszeć ich przepiękne, mocne głosy oraz uczestniczyć w inscenizacji obrzędu weselnego, który przedstawią grupy z Motola, Tyszkowicz i Opola. Natomiast obrzęd chrzcin ma odtworzyć na festiwalu grupa z Zaladynia. Oczekujemy też na niepowtarzalny duet ze Snitowa i trio ze wsi Mochro.

Lipiec będzie stać pod znakiem warsztatów rękodzielniczo-obrzędowych „Wakacje z tradycją", na których, już tradycyjnie, dzieci będą praktykować się w garncarstwie, tkactwie, wyplataniu ze słomy i innych umiejętnościach. Oddzielne warsztaty chcemy poświęcić dla śpiewu i gry na tradycyjnych instrumentach – skrzypcach i lirze korbowej. Ostatnie dni lipca będą stać natomiast pod znakiem obrzędów żniwnych, w ramach VII Podlasko-Poleskich Spotkań Żniwnych „Oleń po boru chodit". Na żniwa do Studziwód, Rejpicz i innych miejscowości zapraszamy gości z Białorusi (Chmielewo, Mińsk) oraz Litwy (Bylina z Wisaginas).

W sierpniu ma się odbyć kolejna, szósta już ekspedycja poleska. Tym razem chcemy trafić w okolice miasta Kobryń. Wrócimy tam po dziesięciu latach – w 2002 r. odbyliśmy w te rejony ekspedycję rowerową. Do dziś wspominamy niezwykłe miasteczko Dywin, wieś Nowosiółki i Bielsk.

Na wrzesień zaplanowaliśmy zorganizowanie konferencji popularno-naukowej, poświęconej historii Bielska w XIX i na pocz. XX w. Jest to niezmiernie ciekawy, bogaty w fakty i postacie okres naszych dziejów, przy tym, nadal ciągle mało zbadany. Duży zasób archiwaliów z tego czasu jest przechowywany w Archiwum Historycznym w Grodnie. Na konferencję zapraszamy mianowicie grodzieńskich oraz podlaskich historyków. Rezultaty dociekań badawczych maja być opublikowane w kolejnym numerze „Bielskiego Hostincia".

Doroteusz Fionik

* OHULKI DLA HANULKI, płyta CD oraz książeczka-wkładka z pieśniami wiosennymi podlaskich i poleskich Białorusinów; z wysyłką cena 20 zł.
* Franciszek Lachocki, POLESIE, poemat, str. 64; tekst polski oraz tłumaczenie Wiktora Szweda; cena z wysyłką 15 zł.
* BIELSKI HOSTINEĆ, nr 42, w całości poświęcony historii Żydów z Bielska Podlaskiego, str. 96; cena z wysyłką 10 zł.
* Czesław A. Chojnacki, NAZWY POKREWIEŃSTWA I POWINOWACTWA RODZINNEGO W GWARACH MIESZKAŃCÓW OKOLIC BIELSKA PODLASKIEGO, str. 192; cena z wysyłką 30 zł.
* PIEŚNI I MUZYKA PODLASZA I POLESIA. Przedstawiają siostry Łukianowicz i grupa „Żemerwa"; album z dwoma płytami CD; cena z wysyłką 30 zł.

Ponadto posiadamy w sprzedaży inne wydania Stowarzyszenia:
* Prof. J. Jaroszewicz, Miasto Bielsk, str. 154; cena z wysyłką 27 zł
* o. G. Sosna, m. A. Troc-Sosna, Reduty i Szernie we włości orlańskiej, str. 400; 32 zł
* o. G. Sosna, m. A. Troc-Sosna, Łosinka. Parafia na skraju Puszczy Ladzkiej, str. 352; 32 zł
* o. G. Sosna, m. A. Troc-Sosna, Księgozbiór, str. 400; 25 zł
* Jak wyskoczyw worobiej, ilustrowana książka dla dzieci; str. 64; 20 zł
* M. Dawidziuk, Unia w Kuraszewie, str. 119; 15 zł
* „Bielski Hostineć", numery 20-41; egzemplarz po 4 zł
* Płyty CD z muzyką tradycyjną Podlasia i Polesia (7 tytułów); egzemplarz po 18 zł każda

Osoby zainteresowane wydawnictwami prosimy o kontakt meilowy lub telefoniczny z Redakcją B.H.
Osobom, chcącym wesprzeć działalność statutową naszego Stowarzyszenia podajemy numer rachunku bankowego: PKO BP S.A. 50 1020 1332 0000 1202 0285 3810

W numerze niniejszym wszystkie materiały w ruskim języku podlaskim drukujemy według alfabetu, opracowanego przez Mikołaja Wróblewskiego. Przypominamy, że jego „Słownik gwary bielsko-podlaszskiej" wydaliśmy w 2008 r. sumptem naszego Stowarzyszenia. Poniżej przypominamy czytelnikom alfabet naszej mowy.

Alfabet	wartość fonetyczna	Alfabet	wartość fonetyczna
а	a	о	o
б	b	п	p
в	v	р	r
г	h	с	s
γ	g	т	t
д	d	у	u
дж	dż	уМ	uo
дз	dz	ф	f
е	e	х	ch
ж	ż	ц	c
з	z	ч	cz
іМ	ie	ш	sz
j	j	ы	y
к	k	ыМ	ye
л	l	‘	- oznaczenie miękkości
м	m		
н	n		

Zniszczenia wojenne w Bielsku Podlaskim w okresie II wojny światowej

Gdy porównamy widokówki Bielska Podlaskiego sprzed I wojny światowej i fotografie okresu międzywojennego, widzimy przeważnie te same obiekty. Pierwsza wojna nie przyniosła bowiem dla Bielska praktycznie żadnych zniszczeń. Jedynie wielki pożar z 1916 r. wypalił blisko połowę kwartału między ulicami Mickiewicza, Kazimierzowską, Jagiellońską i Kopernika. Ale szybko ten rejon się odbudował. Na początku lat 20.tych XX w. powstał tu ciąg kamieniczek, należących m.in. do Barchatów i Freidkesów.

W innych rejonach centrum miasta ruch budowlany w okresie międzywojennym był niewielki. Korzystano z już istniejącej infrastruktury. Dopiero w 1936 r., na terenie dawnego parku zaczęto wznosić budynek kina i domu ludowego.

Nie ulega wątpliwości, że najwięcej szkody oryginalnej architekturze Bielska Podlaskiego w XX wieku uczynili Niemcy hitlerowscy. Władze komunistyczne tylko dopełniły obraz destrukcji. Prześledźmy jak ginął drewniany i murowany Bielsk w czasie II wojny światowej.

Wrzesień 1939 r. nie przyniósł dla Bielska praktycznie żadnych zniszczeń. Natomiast początek wojny niemiecko-radzieckiej był dla centrum miasta dramatyczny. W latach 1940-41, w rejonie obecnego parku królowej Heleny (wówczas teren cerkwi św. Mikołaja i Michała), władze wojskowe urządziły magazyny paliwa. I to stało się przyczyną tragedii. 23 czerwca, w czasie bombardowania przez Luftwaffe, magazyny zostały trafione i zaczęły płonąć. Ogień rozprzestrzenił się na zabudowania cerkwi św. Mikołaja, zajmując plebanię oraz dzwonnicę z 1797 r. Parafianie, na czele z o. Łukaszem Plutowiczem starali się nie dopuścić do zapalenia się cerkwi z 1685 r., polewając ją wodą. Zdążyli w tym czasie wynieść prawie całe wyposażenie, włącznie z ikonami i księgami. Cerkwi jednak nie uratowali, stanęła w ogniu i spłonęła „jak świeczka". Z pogorzeliska udało się wyciągnąć krzyż z głównej kopuły. Dziś wieńczy kaplicę św. Mikołaja.

Oprócz zabudowań cerkiewnych ogień w tym dniu strawił sąsiadujący z nimi budynek Białoruskiej Niepełnej Szkoły Średniej (wcześniej Szkoła Powszechna nr 2) oraz wszystkie domy z południowej pierzei ulicy Kopernika. Bezpośrednio zagrożona pożarem była cerkiew św. Michała, niedaleko była również inna drewniana cerkiew – Preczystieńska. Od pożaru uchroniły je m.in. wysokie i gęste korony drzew.

Obraz zniszczeń widzimy na fotografii lotniczej z 1941 r., odkrytej przez Wojciecha Konończuka w Bundesarchiv w Koblencji. Zburzonych przez bomby niemieckie było też kilka innych budynków w mieście – dwa domy na rogu ul. Mickiewicza i Poniatowskiego oraz dawna austeria wójtowska na rogu Mickiewicza i Placu Ratuszowego.

Jeszcze w 1941 r. okupanci niemieccy przystąpili do porządkowania wielkiego pogorzeliska w centrum miasta. Byli do tego przymuszani Żydzi z getta, a potem także więźniowie Karnego Obozu Pracy z ul. Zamkowej. W roku 1943 w rejonie ul. Kopernika i Mickiewicza był już urządzony skwer z alejkami. Widzimy go na fotografii, wykonanej z okien hotelu „Ostpreusenhoff". Na innym zdjęciu z tego okresu, przedstawiającym ratusz, brak budynku austerii (obie fotografie są w albumie „Bielsk Podlaski – serce pogranicza").

Najtragiczniejszym okresem dla historycznej zabudowy Bielska Podlaskiego okazał się koniec lipca 1944 r., kiedy na miasto od wschodu zaczęły nacierać wojska radzieckie. Wschodnie przedpola Bielska były zaciekle przez Niemców bronione. Miasto w tym czasie opustoszało; większość mieszkańców szukała schronienia po okolicznych wsiach i lasach. W tym czasie żołnierze przegranej armii rozpoczęli szaleńczą akcję palenia i podminowywania budynków i budowli w mieście. Niemcy, naród budowniczych, konstruktorów i kompozytorów, w taki sposób zaprzeczali swej historycznej, twórczej misji. Ładunki z opóźnio-

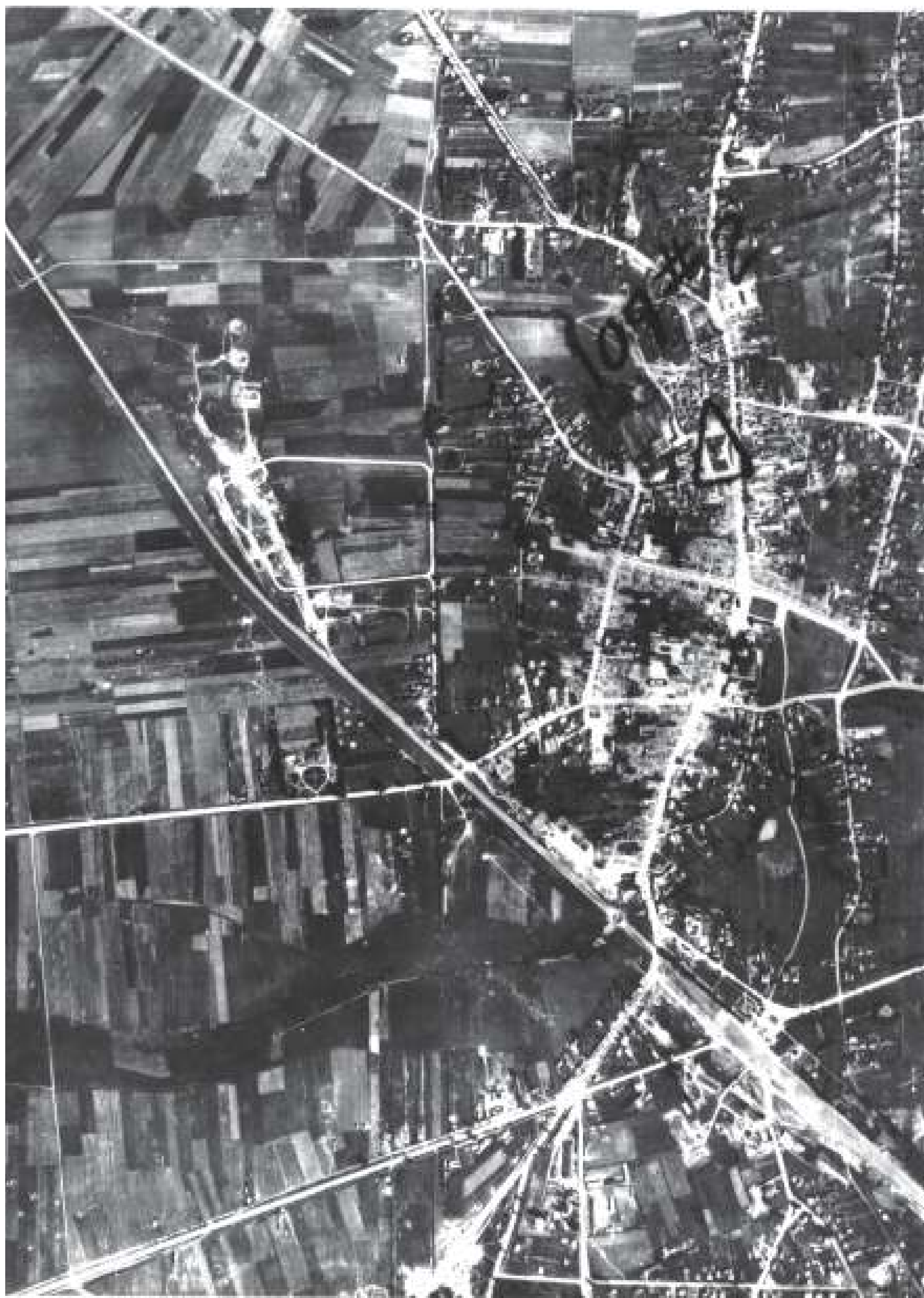
nym zapłonem zostały założone w budynku ratusza, kina, gimnazjum, dworca kolejowego, byłego Starostwa (na jego fundamentach stoi budynek Poczty) i Urzędu Skarbowego (nieopodal obecnego budynku Spółdzielni Inwalidów „Przyszłość"). W wyniku podpaleń Niemców i od bomb radzieckich zaczęły płonąć domy przy ul. Mickiewicza, 3-Maja, Kopernika, 11 Listopada, Kościuszki. Od uderzenia pocisków zostały zniszczone części ołtarzowe cerkwi Narodzenia Bogarodzicy i kościoła Narodzenia NMP. Już po opuszczeniu Bielska przez Niemców wyleciał w powietrze gmach dworca kolejowego i gimnazjum. Miny w ratuszu i kinie udało się radzieckim saperom rozbroić.

W sierpniu 1944 r. zgliszcza i pogorzeliska obejmowały ponad połowę terytorium centrum miasta. Wypaliły się praktycznie całe dwa kwartały między ulicami Mickiewicza, 11-go Listopada, Kościuszki, 3-go Maja i Plac Ratuszowy. Zniszczony został rejon ul. Kopernika i Mickiewicza (do kamienicy Freidkesa). Ocalała natomiast zabudowa ulicy Jagiellońskiej i Kazimierzowskiej z przyległościami (z wyjątkiem spalonej bożnicy „Bramy Syjonu") oraz większość zabudowy miasta na północ od ratusza i ul. Kazimierzowskiej (tu spaliło się kilkanaście budynków naprzeciwko kościoła pokarmelickiego).

Zniszczenia Bielska Podlaskiego, wykonana przez obrazuje fotografia, wykonana 20 sierpnia 1944 r. przez niemiecką Luftwaffe (na III stronie okładki). Zdjęcie odkrył pan Mark Gordon w amerykańskim The US National Archives and Records Administration. Na podstawie tej fotografii oraz innego zdjęcia lotniczego z lipca 1941 r. (publikowane w poprzednim numerze B.H.) sporządziliśmy mapę, obrazującą kolejne etapy niszczenia zabudowy Bielska w czasie II wojny światowej.

Poniżej publikujemy fragment wspomnień pana Zachariasza Szachowicza, które dotyczą wyzwolenia miasta w lipcu 1944 r. i początków jego odbudowy.

Doroteusz Fionik

Fotografia lotnicza Bielska Podlaskiego z 1944 roku, foto ze zbiorów The US National Archives and Records Administration *(patrz str. 103)*

Wyzwolenie i odbudowa

30 lipca 1944 roku Niemcy opuścili Bielsk. W ślad za nimi do miasta wkroczyło wojsko sowieckie. Saperzy niezwłocznie przystąpili do rozminowywania budynków: ratusza, dwóch kościołów i Domu Ludowego z Kinem Znicz. Ubiegłej nocy zostały wysadzone w powietrze: Liceum im. T. Kościuszki, poczta, dworzec kolejowy z wieżą ciśnień oraz podpalono elewator zbożowy. Wybudowany przez Niemców piętrowy hotel z restauracją tej nocy również wysadzono w powietrze, pozostały tylko gruzy.

Mieszkańcy wyszli z kryjówek na spaleniska. Wracali z lasów, gdzie mieli schronienia w czasie działań frontowych. Szukali swoich domów – nie ma, spalone lub wysadzone w powietrze. Rozmawiali ze sobą, co robić, jak to będzie. Nawet o władzy nie myśleli. Uważali, że jest wolna Polska i więcej okupanta nie będzie. Wkroczyło wojsko sowieckie. Wszyscy ze wszystkimi witali się, RADOŚĆ nie do opisania.

Nawet te zgliszcza nie raziły, co jeszcze tliły się. Roboty porządkowe ruszyły, ale trudno było tak od razu zorientować się, gdzie co było. Przecież granic posesji, ani płotów nie widać. Ale pomału jakoś wszystko się ułożyło.

Co nas, żyjących czeka teraz? Pierwsza sprawa – odbudowa miasta! Bolesna jest pamięć po zamordowanych i świadomość zbiorowych mogił, gdzie leżą nasi znajomi i krewni. Te ciężkie i bolesne wspomnienia były dzielone między ludźmi przy każdym spotkaniu. Kto tego nie przeżył, to nie wyobraża sobie tego bólu.

Teraz trzeba pracować przy tych gruzach. Środek lata, a pracy co niemiara i to przeważnie społecznie. Świętej pamięci inżynier Władysław Rudowski to był prawdziwy patriota miasta Bielska. Mimo podeszłego wieku był ciągle w wirze pracy. Pamiętam taki moment, kiedy mieszkańcy Bielska, a zwłaszcza kobiety obległy go, prosząc o wybudowanie szkoły podstawowej dla dzieci, często już przerośnię-

Liceum Ogólnokształcące im. T. Kościuszki w trakcie odbudowy, 1946; foto z archiwum Z. Szachowicza

Uczniowie przy budowie Publicznej Szkoły Powszechnej nr 2, 1947; fot. L. Jermakowicz w zbiorach Szkoły Podstawowej nr 2

tych. Zadeklarowały swoją pomoc przy budowie. To była prawdziwa scena dramatu. Inżynier Rudowski przyrzekł, że zrobi wszystko, co w jego mocy. Wziął mnie do współpracy. W czasie, gdy on pracował nad projektem, ja organizowałem budowę.

Ludzie przychodzili ze swoimi szpadlami, pracując od rana do zmroku. Zrobiono wykopy, potem fundamenty, roboty posuwały się bardzo szybko. Och, gdyby sfilmowano ten zryw pracy!

Skrzydło szkoły, równoległe do ulicy Kościuszki, o dziewięciu klasach, było w szybkim czasie pod dachem. Mimo, że roboty wykonywano sposobem tradycyjnym, to efekty były widoczne.

Następnym wyzwaniem była budowa, a raczej odbudowa Liceum im. T. Kościuszki. Tu również teren odgruzowywała młodzież szkolna pod kierownictwem inż. P. Dąbrowskiego. Budynku od strony wejściowej była najmniej uszkodzony, do tej części dobudowywano resztę. Nad częścią wejściową nawet strop Kleina nie był uszkodzony. W czasie budowy go nie rozbierano, a dołączono dalszą część stropu. Robiono tak z powodu braku materiałów. Ustalono, że budujemy tylko na okres pięciu lat. Dalsza część budowy była realizowana stopniowo przez Przedsiębiorstwo Budowlane.

Budynek szkoły przy ul. Widowskiej, który przez kilka lat stał w stanie surowym, realizowano już po opuszczeniu Bielska przez wojska niemieckie. W budynku drewniane belki wymieniono na stalowe. Całość robót szybko zakończono. To był trzeci budynek szkolny. Dalsze roboty budowlane, aż do zakończenia całości budynku Szkoły Podstawowej nr 1 prowadziło Przedsiębiorstwo Budowlane.

Zachariasz Szachowicz